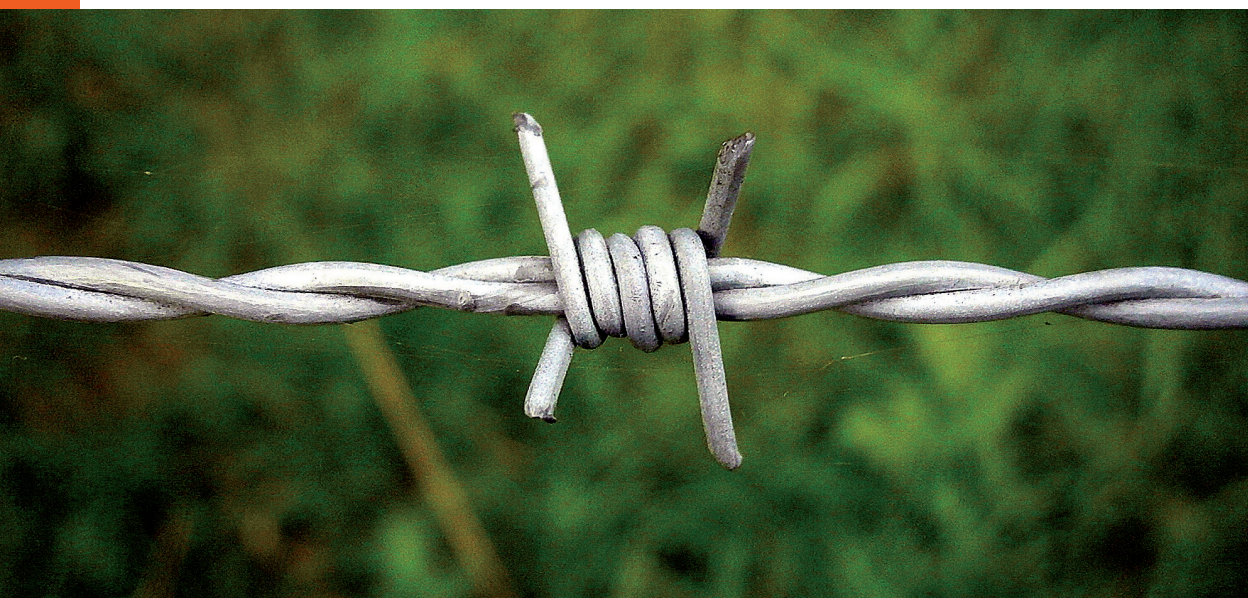

Hakaj te ikera ani godzi

Vastliloro vash Terne Manushengi
Edukacija pe Romano Genocido

Dujto Edicija

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Hakaj te ikera ani godzi

Vastliloro vash Terne Manushengi
Edukacija pe Romano Genocido

Dujto edicija

Skrinisarda Ellie Keen

Editirindas Rui Gomes

www.coe.int/youth/roma

HAKAJ TE IKERA ANI GODZI
Vastliloro vash e Terne Manushengi
Eudkacija pe Romano Genocido
(dujto edicija)

E dikhipena/gindipa vakerdine an kodo vastliloro, na savaht reflektirinena e Europutne Konsileskere gindipa.

O Europako Konsilo ikerela o hakaj vash kadale publikacijako kopiribe. Nijekh kotor kadale publikacijatar nashti te reproducirinel pes vaj inkalel pes vash komercijalutne cilura pe savi vi te ovel forma, elektronikani (CD Rom, Internet, thaj javer) vaj mehanikane te kerel pes e lileski fotokopija, e materijalesko rekordiribe, bizi te lel pes permisija/izini/ dozvola pe skrinisardi forma kotar e Publiciribaski Divizija (publishing@coe.int), Europutne Konsilosko Direktorrati vash Komunikacija (kopija dzi ko Europutno Ternengo Centro, 1-3 Zivatar utca, H-1024 Budapest, Hungary; email: eycb.secretariat@coe.int).

O reproduciribe materijalesko kadale publikacijatar si autorizirimo numa vash na-komercijalno edukacija thaj teli kondicija e hainga te oven laches kvotirime/citirime.

Sa e javera dokumenteskire korespondencije trubuj te oven adresirime dzi ko Ternikano Departmento ano Europako Konsilo:

Europutno Ternengo Centro Strasbourg
30, rue Pierre de Coubertin
F- 67075 Strasbourg Cedex –
France Email: youth@coe.int

© Europako Konsilo, 2021

Keripe thaj dizajno: SPDP

Photo: Eukalyptus (Pixabay)

Printimo France

ISBN: 978-92-871-8842-7

Pheniba/Vakeripena

Khamas te naisaras savorenge so dije peski kontribucija vash kodi publikacija pengere sugestijencar thaj reakcijencar, specijalno e:

- ▶ Participantonge ano khidipe vash konsultacija ikherdino ano Strasbourg ko decembro 2013, vash olengi kuch kontribucija kodo lilt e ovel lasho instrument vash edukatorura/sichara thaj ternikane organizacijefor); Nathan Chicheportiche (E Bibolde Studentongi Europutni Unija); Maryana Borisova, Vicente Rodríguez Fernández, Alexandra Jach, Rebekah Ward (ternYpe, Internacionalno Terne Romengi Drakhin); Angel Ivanov (Europutne Terne Romengo Forumo); Zuzana Brodilová (Kon-exe); Robert Sigel (Bavariako Themesko Centro vash Civilno Edukacija); Simona Vannini (Pestalozzi Programo); Dzafer Buzoli (Docba); Nicolae Radița (Europutne Konsilosko Ekspertongo Ad hoc pala Romane Butja /CAHROM); Piotr Trojanski (Krakow-esko Pedagogikano Univerzitet); Felicia Waldman (Romaniaki Delegacija ko Internacionalno Holokausteski Alijansa vash Ikeribe ani godzi, Membro ande Komiteto pala Roma Genocido); Alina Onchis (Ruhama Fondacija)
- ▶ Zara Lavchyan, so sasa sar konsultantno te khedel e informacije vash kodo liloro/vastliloro katar buteder organizacije thaj institucije.
- ▶ Aurora Ailincăi, Ana Rozanova, Michael Guet (Suportosko Timo vash e Generalno Sekretarosko Specialno Reprezentanto pe Romane Butja, Europako Konsilo).
- ▶ Clémentine Trolong-Bailly, Robert Rustem (Europutno Romengo thaj Phirutnengo Forumo).
- ▶ Manushen so lije e avgune edicija, vash olengere palpalutne informacije thaj sugestije.
- ▶ Nina Kapoor (Ternengo Departmento, Europako Konsilo), azhutisarindoj amen te arakha kadale lilesko alav.
- ▶ Mara Georgescu (Ternengo Departmento, Europako Konsilo), vash e projektosko koordiniribe.

Amen dijem bari zor te arakhas e reference vash e tekstura thaj aktivitetura vi lenegere autorenge te das baro najsaribe. Jertosaren amen te kerdem varesave hibi pe kodo numa, ka das sa te pharuvras kadala hibi ande avutni edicija.

Buteder hakajestar/ chachipastar

E Europutne Konsiloski ternikani politika khamel te del e terne manushenge – chaja thaj chave, terne dzuvlja thaj terne mursha – jekha-jekhutne shajipenencar thaj eksperiencasar so ka del olenge shajipe te buhljaren pengo dzanlipe, kompeticije, te shaj te len lacho than an sa e societakere/ themeskere aspektura. Kadi definicija sikavel kaj na sa e terne manushen isi jekha-jekh shajipena sostar varesave olendar arakhena diskriminacija. Kodoleske, e Europutne Konsiloskere prioritatura ande ternikani politika, kerela vi aktivipa vash “prevencija thaj maripe mamuj sa e formi kotar o rasizmo thaj diskriminacija pe savo vi te ovel umal”, sigurindoj e terne manushenge te len pengere manushikane hakaja thaj manushikano digniteto, sar vi te motivirinen oelngo angazmano pe kodo umal. E Terne Romengo Akcijako Planesko leipe/adoptuibe sar kotor e programoskere aktivitetura ano Europako Konsilo, si politikani thaj praktikani konsekvenc kotar o trubujipe te sigurinel pes jekhipe ande shajipena vash sa e terne manushengi participacija, leindoj kate vi e Romen.

E terne Roma lena kotor ani elaboracija kotar e Terne Romengo Akcijako identificirindoj o *zuralipe pe terne Romengo identiteto* sar avguno planesko prioriteto. Terne Romendar o identiteti sasa lendo sar jekh trubujipe mangindoj te kerel pes jekh trujalipe koto so “E terne shaj te bajroven bizi diskriminacija, te oven barikane pengere identitetosar thaj avutne perspektivencar deindoj pakhiv pe lengi historija, te oven hemime ando them sar terne, sar Roma, sar themutne manusha an lengere thema thaj sar aktivne Europejcura”¹.

O personalno trubujmata te haljovel pes i nakhli vram thaj i historija numa, buteder importantno si vash e komunitetura, e Roma thaj odolenge kaskiri historija si but ignoririmi thaj generalno dikhindoj crdimi pe rig kotar e themeskiri historija. Kodo so e terne Roma phenen thaj sikaven kaj importantno sit e sikljovent pengi historija thaj te shaj te bajroven pakhivasar an korkori peste sar terne Europejcura klaro, vuzheste sikavela kaj e identitetija chi trubuj te oven ki opozicija e javere identitetoncar vaje korkorutne arakhipasar. I komuniteta savi lel sama/samali si/ vash peski historija shaj pe avutni vrama/future/ te dikhel bareder konfidencijasar/pakhivasar/. Buteder importantno, o sensi/haljovipe/ vash e historija trubuj te ovel zuralo cilosar te vazdel pes o identiteto thaj te zurarkeren pes e viktime/zhertvi/ kotar e bare manushikane hakajengoro phageripa, te oven akterura ano maripe te sigurinen e manushikane hakajen thaj te resel pes digniteto vash savore.

I buchi kerdini pe Romano Genocidosko Ikeribe andi godzi, sasa aktivno kerdini kotar e terne Romengere organizacije thaj mishkipena, majbut trujal e aktivitetija vash e komemoracija e 2 Agustosko sar Internacionalno Dive vash Ikeribe ani godzi e Romeane Holokauste. E Terne Romengo Akcijako Plano nashti sas te ignoririnel e akharipena vash sikljovipe pe Genocido, vi kotar e terne Roma vi kotar e terne na-Roma.

O trubujipe vash edukacija pe ikeribe ani godzi, si dikhlino katar e duj riga. Jekhe rigatar sar instrument vash terne Roemengo identitetosko zuraripe thaj sar instrument vash maripe mamij i anti-diskriminacija. Sar te si, o trubujipe katar kadala duj instrumentura shaj te

1. Roma Youth Action Plan, Council of Europe, 2013

dikhen pes vi pe kodo so isi sa bareder dzungali vorba mamuj e Roma, thaj savi so dzungali vorba pe paluni vrama, referirnela pes vi vash o Genocido! I dzungali vorba thaj o bilachipe teljarena e fundamentalno kuchipa thaj demokratijakere principura, thaj nashti te akceptuil pes. E ternengiri kampanja vash Mishkipe pe Bizi dzungali vorba katar e Europako Konsilo, khidijas baro numero kotar e egzamplura pe dzungali vorba savi so astarela thaj si mamuj e Roma. Kombinirime e determinacijasar thaj kodolesar so na krisisaren pes kadala butja kotar e rasistikani violence thaj diskriminacija, dena bur evidence vash kodo sostar o Ikeribe ani Godzi vash Romano Genocido si doborom imoportantno adadzives ani Europa.

Kodo si phareste vash e Europutne Konsiloskoro ternengo sektoro sostar amari tradicija ko butikeribe e nformalno edukacijakere principura, na dela but than te keras buchi upral e historikane tematura. E javere Europutne Konsilokere sektoren isi buteder thaj bareder ekspertiza thaj kredibiliteto, so sikavdas pes vi sigende publicirime lilesar, *Ulavdine historije vash Europa bizo keripe linije*. Kerindoj buchi upral ikeripe ani godzi/remembrance/ si buteder sar numa historija. Sar so sasa praktikirimo ande manushikane hakajengi edukacija thaj ani edukacija vash o Holokaust, o ikeripe ani godzi/remembrance/ si buteder sar sikljovipe numa vash I nakhli vrama: kodo si sikljovipe nakhle vramatar savi so chi trubuj te kerel pes vi jekhvar. Dureder, kodolesar trubuj te vazdel pes o digniteto thaj justicija vash e viktime/zhertve/, lengere familijenge thaj komunitetonge.

I edukacija vash ikeribe ani godzi si but relevantno vash e buti vash terne manushengo zurarkeribe thaj pe fasilicija e dukhavne grupe lokheder te aven dzi pe lengere hakaja/chachipena. Hemindoj/invovirindoj e terne manushen, leindoj kate vi e terne Romen ando rodipe, diskusija thaj dzanlipe vash o Romano Genocido so sasa kerdino angleder 1945-to bersh vi adadzives, si jekh kotar e droma sar te involvirinen pes sar agentura vaj akterura an korkori pengo haljovipe vash manushikane hakaja thaj historija.

Kodo vastliloro/lil/ si edukacijako resurso/haing/ savo so nane kerdino mamuj e buchi so keren e historikura; vastlileskoro cilo sit e kerel te shaj e manusha lokheder te aven dzi ki historija, te sikaven thaj te arakhen khetanutne butja ani historija thaj e situacija save arakhen adadzives, jekhutne cilosar/resarinasar/, te dikhen e lungevramako cilo vash e manushikane hakaja. Kodo vastliloro si kate te arakhel pes vi e sicharengi vi e NGO-enge thaj e ternikane organizacijenge, te shaj te keren buchi e terne manushencar te shaj te ikeren ani godzi o Romano Genocido.

Bazirinela pes upral e principija vash manushikane hakajengi edukacija thaj thana bash ikeribe ani godzi sar jekh aspekto pe *sichovipe vash kodo, trujal thaj vash e manushikane hakaja*. Kodo vastliloro astarela edukacijakere aktivitetura, detalne eksplanacije vash kodo sar te keren thaj te ikeren e aktiviteton sar vi te sichon vash komemoracije thaj sa e informacije pe Genocido thaj vash e relevancija pe adadzivesutno Romengo trajo.

Kodo vastliloro sikavel vi vuzho anti-rasistikani metodologija thaj o sikljovipe vash nakhlipe si phundro majangle pe kodo ma te sikavel pes vi jekhvar kodo so sikavdas pe ande Dujto Lumako Maripe. Te si chachipe kaj "I rasa si semantikane astardini numa achola hor ande politikane imaginacije, structure thaj praktike"², e ternen trubuj te ovel shajipe te haljovent e konsekvence rasizmostar, te shaj te astarel pes e rasizmosko agoripasar. Kodo si edukacijakiri buchi pe sako jekh than: ko formalne thaj na-formalne mashkara.

Si cikni kontribucija ano proceso, numa pachas kaj ka ovel inspiracija javerenge te prezentuin e future katar e manushikane hakaj an amare thema.

2. Alana Lentin and Gavan Titley, *The Crisis of Multiculturalism – Racism in a Neoliberal Age*, Zed Books, London, 2011.

So ka arkhen andre

PHENIBA/VAKERIPENA	3
BUTEDER HAKAJESTAR/CHACHIPASTAR	5
1. INTRODUKCIJA/AVGOVORBA	9
1.1 Bistardino genocido	9
1.2 Vash o vastliloro	11
1.3 Terminologia	13
2. ROMANO GENOCIDO	15
2.1 Europutno genocido	16
2.2 Klejutne faktija	21
2.3 Rezistanca/Ushtipen	31
2.4 Historikano palpalipe	34
2.5 Pala o Genocido	40
3. TRUBUJPE TE IKEREL PES ANI GODZI	43
3.1 So si ikeripe ani godzi?	43
3.2 Sostar amen trubuj te ikera ani godzi?	43
3.3 Sar trubuj te 'ikeras ani godzi'?	46
4. GRIZHA PE MANUSHIKANE HAKAJA	49
4.1 So si e manushikane hakaja?	49
4.2 Manushikane hakaja thaj o Holokaust	49
4.3 Manushikane hakaj thaj o kanuni	55
4.4 Genocido	57
5. GODI VASH EDUKATORA	59
5.1 Butja pe save trubuj te len sama angleder te astaren	60
5.2 Tumare aktivitetongo planiribe	62
5.3 Astarindoj kotar si i grupa	63
5.4 Akcija vash kurazhipe	66
5.5 Lokharipe/Fasilitacija	66
6. EDUKACIJAKERE AKTIVITETURA	69
6.1 So achilas pes?	69
6.2 Sostar achilas pes kodo?	78
6.3 Sostar kodo sasa bilache te kerel pes?	83
6.4 Sar si relatirimo pe adadzivesipe?	87
6.5 So shaj amen keras?	94
7. EUROPAKO KONSILLO, EDUKACIJA THAJ REMEMBRANCA PE ROMANO GENOCIDO	101

APPENDIX 1: MANUSHIKANE HAKJENGERE DOKUMENTURA	105
Univerzalno Deklaracija pe Manushikane Hakaja (harni verzija)	105
Europaki Konvencija pe Manushikane Hakaja (harni verzija)	106
APPENDIX 2: TESTIMONIE/VAKERIPA	109
Ilona Lendvai – deportirimi ple familijasar ano Kampo Csillageröd	109
Anuța Branzan – deportirimi peske familijasar pe Transnistria	111
Maria Peter – deportirimi ano Auschwitz	112
APPENDIX 3: GENOCIDOSKI REKOGNICIJA THAJ KOMEMORACIJE PE EUROPAKERE THEMA	115
APPENDIX 4: LINKO PE ONLINE RESURSIJA	123
Generalno resursija pe Romano Genocido	123
Generalno resursija/hainga pe Romani historija / kultura/ chib thaj javer.	124
Manushikane hakaja	124

Nota vash terminologija

I vorba ‘Roma’ phendini an kodi publikacija referirinela vash e Roma, Sinti, Kale thaj gurpe pashe dzi lende ande Europa, leindoj kate vi e Phirutnen thaj e Chachunerigeski gropa (Dom thaj Lom). Kodi vorba trubuj te ovel hachardi vi sar vorba savi so ucharela buhlo diverzitetu katar e pashutne grupe, leindoj kate vi kadalen so identificirinena pes sar Gypsies.

I vorba ‘Rom’ phenel pes vi te referinel vash muj/persona savi si Romani.

E soduj vorbi ‘Roma’ thaj ‘Romani’ si sar adjektivura/dodine/: ‘Roma(ni) dzuvli’, ‘Roma(ni) komuniteta’.

Nota vash dujtoni verzija

I dujtoni edicija katar *Hakaj te ikerels pes Ani godzi*, lela andre vi varesave cinone revizije ande originalno publikacija. Kana sasa avgunes publicirimi (ko 2014), *Hakaj te Ikerel pes ani Godzi* sasa lendino savorendar, vi e Romendar vi e na-Romendar thaj olengire ternikane grupendar. I rekacija/deibe palpale/ sasa te phenel pes pozitivno, numa kate sas vi sugestije vash e klarifikacija, amandmanura, vaj dopheribe javere materijalancar. Varesave grupe vaj individualcura vash o Romano Genocideo sasa but laches thaj irande amenge palpale pengo gindipe vash kodi publikacija.

Amen khamasas te irana palpale pe sa kodola komentarura, bizi te prekeras e generalno cilura thaj senso, thaj bizi te das buteder than. Amen dzanas kaj i publikacija savi so khamela pest e ovel skurteder pe gasavo jekh kompleksno temato savaht ka kerel varesavo kompromiso, thaj dzi pe varesavo nivelo ka ovel nakompletirimo. Sar te si, amaro originalno cilu sas te sikavas kodo temato e manushenge save so naj samale doborom vash o Genocido, te stimulinas debate thaj te das zor e terne manushenge dureder te dikhen an kodo temato/subjekto/. Kodo so dije amen palpale e ternikane grupe, dije amenge konfirmacija pe amoro gidno thaj kodole respektostar amari publikacija reslas pesko cilu. Pachas kaj vi e dujtoni edicija ka phererel kodo cilu vi jekhvar.

E majbare pharuvipena ani dujtoni edicija si ande introdukcijakere kotora, kote so sasa dendine buteder informacije vash o Genocido. Amen pe jekh vrama, kobor so shaj sasa, dijem buteder informacije vash e rekognicija thaj Genocidoski komemoracija.

1. Introdukcija/Avgovorba

Ko novembro 1942, astardas o pogromo mamuj e Bibiolde thaj e Roma save so sasa dine pushke thaj egzekutirime vi pe droma/vulice ... Sasa shil, thaj e Gypsy dzuvlja rovenas but. Sa so sas len legarenas pe lengo dumo, vi lengere azhutipena; sa so sas olen, numa sa kodo sasa lendo olendar... Sasa legardine ande trenoski shtacija thaj chute olen pe vagonura vash dzivinde, phangle e vudara thaj legarde sas pali o Chelm, ano Sobibor, kote so phabarde olen jagasar.

Manushni so achilas dzivdi B. Stawska vakerindoj vash kodo sar legarde e Romen ano Sobibor (Fickowski, E Roma ani Polanda. Historia thaj Tradicija)

1.1 Bistardino genocido

Butsasa hramome vash e edukacija pala o Holokausto. I buchi pe kodo temato sasa aba suportirimi kotar e buteder vastlilore/lila thaj javera edukacijakire hainga/resursija/. Sa rte si, mashkar sa e resursija, tikno kotor olendar sasa vash kodo sar e Romani populacija sasa targetirimi vash sistematikano murdaripe. Oorig kote so phenena pes e Romane viktime/zhertvi, naj buteder sar note pe rig: e Roma genena pes ande "javera grupe" save so dikhline bilachipe pe kodi vrama.

O genocide upral e Sinti thaj Roma sasa kerdino kotar o motive kotar rasaki mania, jekhe, sar so sasa i sistematikani thaj totalno eksterminacija thaj genocide upral e Bibolde. Saste familije kotar e majterne dzi pe majphure sasa sistematikane murdarde teli bari influence katar e Nacional Socijalistura.

Roman Herzog, Federalno Germaniako Prezidento, 16 marco 1997

E Roma naj sas ande "javereder grupa". Von sasa jekh katar e klejutne grupe vash kompletno/ sasti/ eliminacija katar e Nacistura. Pharesto sit e dodzanel pes sode/kobor Roma sasa murdardine. Kana astardas o Maripe, e Romani populacija sasa pashe 1 milionno manusha. Dzi ko maripasko agor, e Romengo numero, pachala pes kaj sasa numa 20% - 30% kadalendar so sasa gende kana astardas o maripe. Kodo phenel kaj 80% shaj sasa murdardine, procento so sikavel pashe dopash milionno manusha.

Ano [Łódź] geto, e Roma sasa Roma limitirime ko *Zigeunerlager*, ulavdo kotar e javera kotora getostar posavimaskere zhicasar. E dzivdipaskere kondicije sasa buteder bilache kotar e javera getoskere kotora. Ko dujto kotor 1941-tone bershestar num ape nekobor kurke pashe 700 Roma – majbut chavore – mule ano Łódź katar infektivno epidemijako nasvalipe.

www.romasinti.eu

I sama kolasar sasa kerdino o Genocido sasa javereder kotar o them/phuv dzi ko them: pe varesave thema, odorig kote so e Roma na sine dzi doborom kate dzikote o maripe dzalas. Pe vavera thema, kote so jekh kotor Romane populacijatar achili dzivdi, buteder olendar nakhavde e vrama maripapstar ande bucharne kampura, ano egzilo, vaj garavindoj pes teli phuv. Buteder olendar dikhle masovno murdaripe, butivar vi kane lengi majpashutni familija sasa murdardini.

Vash varesavo Rom, dzikote sasa o maripe, “te achovel pes dzivdo” sasa sar, te achovel pes dzivdo bizo habe, nasvalipasar thaj drasar vash korkorutno dzivdipe/trajo/.

O Romano Genocido sasa pe sasti Eurpa. Trujal sasto kontinento, trujal e vrama kotar o Dujto Lumako/Sumnalesko Maripe, e Roma sasa mardine, targetirime thaj mudardime numa kodoleske so sasa Roma. Saste familije sasa teljardine, ikhalidne pengere kherendar, ikerdine ande kampura vaj segregirime areje/thana/ mardime, dukhavdine, bokhale; and then, thaj pe varesave signifantno numero sasa murdardine. E viktime/zhertvi/ sasa dada, daja, papuja, mamija, kakora, cinore, thaj terne manusha: khonik sasa majterno vaj majphuro, sare sasa mudardine.

Kana me gelem andre [ano kampesko hoshpitali], e chavore rovenas thaj phuchenas, ‘Kako, de amen maro, de cukro’ Mange kodo sasa majpharo momento so dikhelm ano kampo. Na kodo so marenas man, na kodo so phuchenas man, numa kodola chavore.

Dr Frantisek Janouch, Cheho phanglo manush so sasa doktoro ande ‘Gypsy’ kampo ano Auschwitz-Berkenau

Adadzives, vi kodo so isi akharibe vash ‘ikeribe godzate’ e Holokauste, e Romengi dukh sasa totalno bistardini. Chachipasar vakerdino, kadi dukh naj sas shoha vakerdini. Jekh indikacija vash kodo si, ka phenel pes totalno ingnorancija: mashkar e terne ani Europa, numa shaj e mazhoriteta na delas sama vash kodo kriminilo so dikhle korkore Roma upral pengo dumo thaj trajisarde.

Kate si/isi/ sostar kodi cikni atencija/sama/ vash kodo so achilas pes, trubuj vi jekhvar te adresirinel pes. Nesave faktura sostar achilas pes kodo si pashe phangle e historijasar thaj e bilachipasar upral e Romani populacija; varesave kodolesar so savi vi te ovel zhertva si prenzardini thaj sanirimi; thaj varesave si pashe phangle kodolesar sar i mazhoriteta dikhel thaj so kerel kadale khetanipasar/komunitetasar adadzives. Varekana si vash kodo, so te kerel pes e historikane rekordiribasar thaj e ekstremno naturasar kotar e kriminsalo mamuj e Roma; varesave vash kodo sar e *save vi te oven* viktime nakhle vramatar te hacharen kaj o kriminalo mamuj olende si prenzardino – thaj sasljardo; thaj varesave si vash kodo sar e mazhoritetaki na-Romani populacija dikhel thaj tretirinel kadale komuniteta adadzives.

E kriminalura kotar e nakhli vrama naj sas shukares e Romenge. Von naj sas prindzardeine thaj shoha/nikana/ naj sas olen influenza upral i romani populacija thaj upral kodo sar e thema/ phuvja dikhel upral kodo minoriteto, thaj vi adadzives dena shajipena te keren pes varesave modelura vi jekhvar te keren pes kadala bilachipena.

Chachipaske, pe but droma, sar ikerena pes e na-Romengi populacija adadzives, von akharena pes palpale thaj vi jekhvar keren varesave bucha so dena shajipe gasave kriminalura te keren pes vi jekhvar.

Kodo vastliloro si phundro majjangle te restoririnel pes kodo balanso.

Phiravas trujal o kampo thaj keravas man kaj isi man buchi. Kodoleske phiravas dzi ki sastrunali zhica ano krematoriumi. Diklem lungi linija manushendar kate sar phirena ano krematoriumo... . Majangle nashti sas te hacharav so dikhav: kote sasa mule manusha thaj sasa jekh javereste pacharde. Sar chajori, nashti sas te dav man godi save sasa. Bersha pal kodo, kana semas bishebershengi, kodi scena astardas te iranel pes sar bilache sune. Sar chajori, na semas samali vash kodo kobor bilache bucha trubujavas te dikhav ano kampo.

Else Baker, deportirimi ano Auschwitz sar chavoro ko majo 1944. Laki dej sasa dopash Romani.

1.2 Vash o vastliloro

O vastliloro sar jekh haingoro/resurso kadalenge save so khamen te promovirinen horeder haljovipe thaj bareder sama vash Romano Genocido. O liloro si dizajnirimo majangle e ternege save keren buchi pen a-formalno sektora, numa vi kadalenge ani edukacija, leindoj kate vi e formalno sektore. E aktivitetura ande agoruni sekcija si vash targetirimi audience terne manushendar kotar 15 dzi ko 30 bersh.

Motivacija vash sichovipe thaj akcija

O vastliloro na khamel te del kompletno historikano report vash e Genocido upral e Roma. Amen bazirindam e informacije upral e generalno akceptuime hainga thaj rodipena, numa von si khovle ano tereno, varesave shaj naj te akceptuin pes vaj ka oven subjekto vash javereder/ververeder interpretacije. Kana kerela pes buchi pe kodo temato trubj te ikererl pes ani godzi kaj o Genocido upral e Roma naj doborom dzanglo sar so si e Bibioldengo Holokausto: varesave faktura vaj phuchimata vi majdur si kontraverzno thaj si but senzibilno.

Shaj importantneder si kodo so, shaj kodoleske so o than thaj imazho kodo vastliloro te ovel lacheder, kodi piktur sic era/zala/ simplificirime. But faktura trubujasas te crden pes, specifikane kadala so si phangle e javereder praktikencar trujal sasto region.

Kodo vastliloro trubuj te ovel dikhlino sar varesavi buhli piktura, diznjnirimi egzaktno idejencar thaj phuchimatencar sar vi te stimilirinel akcije kotar e individualno kotora e ternikane grupendar. Amen pachas kaj tumen ka den kurazho kadalen savencar tumen keren buti te keren eksploracija an kodo temato pe avutni vrama thaj ka dopheren e detaTe keren kodo isi buteder droma sar so: varesave si phendine ano Kotor 6. Kote shaj te arakhen vi lista linkondar thaj haingendar an kodo Appendix.

Dzanan kaj kadele lilesko cilo si to legarel tumen dzi pe kdo te pharuven e manushengo gindipa. Len kadale liles te keren akcija te: den azhutipe e grupenge na num ate arakhen pengo palpalipe ani historija, numa vi te le kodo liloro vash lacheder avutnipe.

Dikhipe pe kotora/shere

- ▶ **Kotor 1, Introdukcija**
- ▶ **Kotor 2, O Romano Genocido**, dela varesave palpalutne informacije vahs o Genocido kadalenge so na dzanen but vash kodo pe detalura. Sostar ande kadi publikacija naj but baro than, e informacije si selektirime thaj na astarena sa e kerdine kriminalura, thaj na astarena pes sa e aspektura efektostar so kerdija pes upral e viktime. E citatura thaj e personalno vacharipa/testimonije/ si tekstosko (rigori 109) kompletirinena varesave hiva.
- ▶ **Kotor 3, O Trubujipe vash Ikeribe ani godzi**, dikhel pe ideja – thaj importanca – te ikera ani godzi e Romane Genocide, na numa e Roma, numa vi e sasti societa. E phuchipena vazdine pe kodi sekcija si importantno sar vi ‘faktija’ vash o Genocido: efektivno buchi an kodo temato trubuj te ovel buteder sar historijaki lekcija.
- ▶ **Kotor 4, Manushikane Hakajengi Perspektiva**, dela amenge varesave informacije nakhle vramatar vash manushikane hakaja, phangle vi e Genocidosar vi pe kodo sar e Romane komunitura si tretirime adadzives trujal e Europako kontinento. E manushikane hakaj si importatno sostar dena kompleto katar e khetanutne standardura vash e societa. Chivindoj olen ande aktivitetura e terne manushencar, ka azhutil te resel pes dzi pe bilachipena kerdine ano Holokausto dzaindoj pala univerzalno standardura, thaj ka del importantno referencialno punktura vash kodo so achol pes adadzives.

Sikavipe thaj sikljovipaskere praktike thaj aktivitetura trubuj te dzan pala e demokratikane thaj manushikane moljaripa vi principura thaj te promovirinen olen.

Europutne Konsiloski Charta pe Eudkacija thaj Demokratikano Civilipe vi Manushikane Hakajengi Edukacija

- ▶ **Kotor 5, So te keren e Edukatora**, dela varesave praktikane legaripa vash edukatorura pe kodo temato. Dela vi metodologija vash butikeribe e ternencar te shaj te vazdel pes l sama vash o Genocido numa dela vi shajipe te dikhen e relevantno historija so nakhlijas thaj adadzives. Idealno, gasavi buchi ka del shajipe e participantonge te sichon e lekcija avrijal ande luma.
- ▶ **Kotor 6, Edukacijakere aktivitetura**, lela aktivitetura save so dena shajipe e ternenge te dikhen vuzheder e bucha phangle e Genocidosar. Kadala aktivitetura si prezentirime pe forma thaj ka ovel mishto te oven suplementirime e materijalosa sekcijendar angleder.
- ▶ **Kotor 7** thaj e **Dodendine** dena buteder hainga vash e aktivitetongo suporto, leindoj kate vi nekobore vakeripa manushendar so achile dzivde kotar o Romano Holokaust, sar vi harnjarde verzije katar dokumentura vash manushikane hakaj thaj but linkoja dzi ko resursuja ki drakhin/networko/.

Vi kodo so shaj e sichareng e te ovel mishtes te dzan direktno ko aktivitetija, tumenge si dendo kurazhi te dzan thaj te dikhen vi e javera sekcijen! Pe kodola sekcija shaj arakhen informacije thaj ideje save so ka azhutin tumen te len majlachi metodologija vash tumari grupa. Buteder idejendar shaj te ulavn pes vi mashkar e participantura.

1.3 Terminologia

Roma / Gypsy / Phirutne

I vorba 'Gypsy' tradicionalno phenela pes katar e 'na- Gypsy' populacija te referirinen vash buteder komunitetura, leindoj kate e Romen, Sinton, e Kalen thaj olenge pashutne grupe ani Europa sar so si e Phirutne. Vi kodo so numa nekobor 'Gypsy' komunitetura vi korkori penge phenen Gypsy, kodi vorba generalno dikhindoj legarela negativno bilachi konotacija.

Gypsy phuchipe adadzives si majangle rasako phuchibe. Kodoleske, e nacional socialistikane thema/phuvja ka pharuvenkodo Gypsy phuchipe sar so pharuvde e Biboldengo phuchibe. Amen aba asartadam te kereas kodo...

Adam Wurth, Jekhin vash Higienao Rodipe ko Nazi Sastipaskoro Departamento

Kodoleske, e Europako Konsilo na phenel I vorba 'Gypsy' thaj sa kadala grupe referirinela teli o alav 'Roma'. Kodi vorba phenel pes trujal sasto vastliloresko teksto. Numa, e reference vash 'gypsies' ande oficijalno dokumentura vaj teli kvotacije/citatura/ chi trubuj te modifisirinen pes pala (butivar negativno) konotacija pehendini e autorendar katar kadala kvotacije.

E vorbi 'anticiganizmo' referirinena pes rasizmo mamuj e Roma (sar so vi phenela pes upreder). Kadala vorbi na adresirinena e Romen, adresirinena e mazhoriteta katar e na-Romani populacija. Kodo si vi andre ande ECRI-ki 2011 *Generalno Politikani Rekomandacija (No. 13) vash maripe mamuj anti-Ciganizmo thaj diskriminacija mamuj e Roma*.

O anticiganizmo si specifikani rasistikani forma, ideologija vash rasako superioriteto, forma katar dehumanizacija thaj institucionalno rasizmo [...] kurazhimo kotar e historikani diskriminacija.

Valeriu Nicolae, Specialno Reprezentanto vash o Generalno Sekretaro ano Europako Konsilo pe Romane Butja

Romano Genocido / Romano Holokaust

Kadale lileskoro avgune edicijatar, e Europako Konsilo pharuvdas cera/zala kodi terminologija. Akana/akak/ e vorbi "Roma thaj Phirutne" phenen pes ano Europako Konsilo te sikavel o buhlo diverziteti/javeripa mashkar e Europutne Konsiloski buchi afn kodo umal: jekhe rigatar a) Roma, Sinti/Manush, Calé, Kaale, Romanichals, Boyash/Rudari; b) Balkaneskere Egiphtjanura (Egiphtjanura thaj Ashkalije); c) Chchunerigeskire grupe (Dom, Lom thaj Abdal); thaj, javere rigatar e grupen s ar so si Phirutne, Yenish, thaj I populacija prendzardi teli o alav "Gens du voyage", thaj e manusha save so identificirinena pes sar Gypsies.

I vorba/alav/ 'holocaust' avela Grekikane alavestar *holos* (hiv) thaj *kaustos* (pabrdino) bute shelbershipencar pehenla pes vash bare masakrija upral varesavi populacija. Kotar e 1960-

tone bersha 'O Holokaust' phela pes vash e masovne murdaripa ande Nacistongi era – majbut vash e Biboldengo murdaripe. Kodo vastliloro lela kodi vorba vash sa e viktime/zhertvi – leindoj kate vi e Romen – save sasa targetirime thaj murdardine kotar e Nacistongo rezhimo vaj e Nacistongere kolaboratora.

I vorba/lafi/ 'genocido' si relativno nevo thaj phenel pes vi vash o 'Holokastu' trujal kodo vastliloro. O generalno phenibe vash kodi vorba si dendini ande 1946-to bersheski UN Generalno Asamblijaki Rezolucija 96 (1): "Genocidi si negacija pe hakaja te egzistuin saste manushikane grupe, sostar o murdaribe si negiribe pe hakaj vash dzivdipe vash varesave manusha".

[e doshakerde] kerdine jekh sistematikano genocido... mamuj i civilno populacija ande varesave okupirime teritorije cilosar te murdaren varesavi rasa vaj klasa manushendar vaj nacionalnostija, rasakere vaj religijakere grupe, specijalno Bibolden, Polakon, e Ciganen thaj javeren.

Numero 3 katar e doshakeribe pe Nacistongire liderura an krisaripe pe Nurnbergo

I legalno definicija vash genocidosko kriminalo shaj te arakhel pes ande Artiklo II katar e 1948-toni Konvencija pe Prevencija thaj Doshakeribe pe Genocido (dikh i rigori 57 vash kodi definicija).

Varesave komentatorura lena vavereder Romane vorbi vash kodo so e Nacistura khamenas te eliminirinen e Romane populacija – sar so si, , *Porrajmos* vaj *Pharrajimos* (murdaripe vaj destrukcija), *Samudaripen* (masovno murdaripa thaj *Kali Traš* (kali trash). But Romane grupe preferirinena te lel pes jekh vaj vaver vorba vash kodo so achilas pes ko Dujto Lumako Maripe. Sar te si, naj phangli vorba vash kodo mashkar e romane komunitetija te lel pes numa jekh vorba vash kodo. Tumen trubuj te arakhen savi vorba ka ovel lachi te len so ka ovel mishto vash Romane grupe an tumaro them, vaj tumare sikle saven so sikaven.

Echaja so kerenas buchi ano Wehrmacht sar stengorafikura, OT bucharne, konzervacijakere studentura thaj javera saven sasa lachi egzistenicija, jekhvaratar arikhline pes ande koncentraciono kampura chinde balencar, numeroncar tetovirime pe lenge vasta, legarindoj vunato thaj parne uniforme. Kote sas vi dilipe savo dzalas majdur. Shela vojakura sasa ande katar o fronto save so chidzanenas kaj si dopash hemime ratesar, dopash Ciganura, thaj lenge phende te ikalen penge uniforme thaj legardine olen ko koncentraciono kampura numa kodoleske so pe lende sasa 12% vaj harneder procento Cigansko rat ...

Memorijendar katar o SS-Rottenfuhrer Pery Broad, funkcionero pe Gegstapo ano Auschwitz

2. Romano Genocido

Vashe antisocialnedzividipaskere formengo eksterminiribe, o Dr Goebbels phenel kaj e Bibolde thaj e Ciganura trubuj numa te murdaren pe.

Otto Thierack, Reichsminister vash Justicija

E Reichsführer-osko mangipe sasa sa e Ciganura te hasajoven pes kotar e phuvjako muj.

SS Ofisero Broad, Auschwitz Politikani Divizija

Amen arakhlam kaj e Roma si totalno primitivne manusha etnikane bivuzharipasar kaski mentalno retardacija kerela olen bilache vash cachuni socialnikano adaptiribe... E Ciganengo phuchipe shaj te pharuvel pes numa kana... Jekhvar, sa e vramake ka achavel pes kadale populacijaki reprodukcija so si hemime ratesar.

Dr Ritter, Rodipasko Instituto vash Rasaki Higiena

Sa e Ciganura trubuj te dikhen pes sar genetikane nasvale; jekhutni solucija si olengi eliminacija. O cilo si eliminacija kadale defektivno populacijako element.

Johannes Behrendt, Ofiso vash Rasaki Higiena

... dureder e Bibolden, normalno e Ciganura si bivuzhi rasa Europate ...

Nuremberg Laws 1935

I finalno rezolucija, formulirime e Himmler-estar an lesko 'Dekreto vash Bazikane Regulacije vash Gypsy Phuchipe sar so rodel I Rasaki Natura' kotar 8 decembro 1938, phenel te astarel pes e Sintongo vi Romengo komplektno murdaribasar.

Auschwitz Memorialno Lil

2.1 Europutno genocido

Sasa genocidura ande historiya thaj sasa vi genocidura kerdine Europutne manushendar. E Amrikai thaj e Afrikaki kolonizaija, sar vi pe javera kotora lumatar/sumnalestar/ kote so, butivar karakterizirinena pes masovno murdaribasar katar e manusha save trajinas kate, sasa kerdine Europakere manushendar/zoratar/. Vi pala o Holkausto, kana e luma trubujas te “sichol peski lekcija”, o genocide dzalas majdur, butivar vi e europutne gavernongere azhutipasas.

Numa, kote sasa karakteristike katar e nacistongere genocidura save so saasa javereder katar e but europutne thema. O avguno sasa bareder tehologijasar thaj sistematikane metodologijasar pe kodo sar te murdaren pes e populacije sav sasa lengo cilo/resaarin/ vash eliminacija. E gasne komore si jekh kotar e egzemplura/misala/ – vi kodo so o gaso sasa prenzardo savorengere vi anglender o Dujto Lumako Maripen.

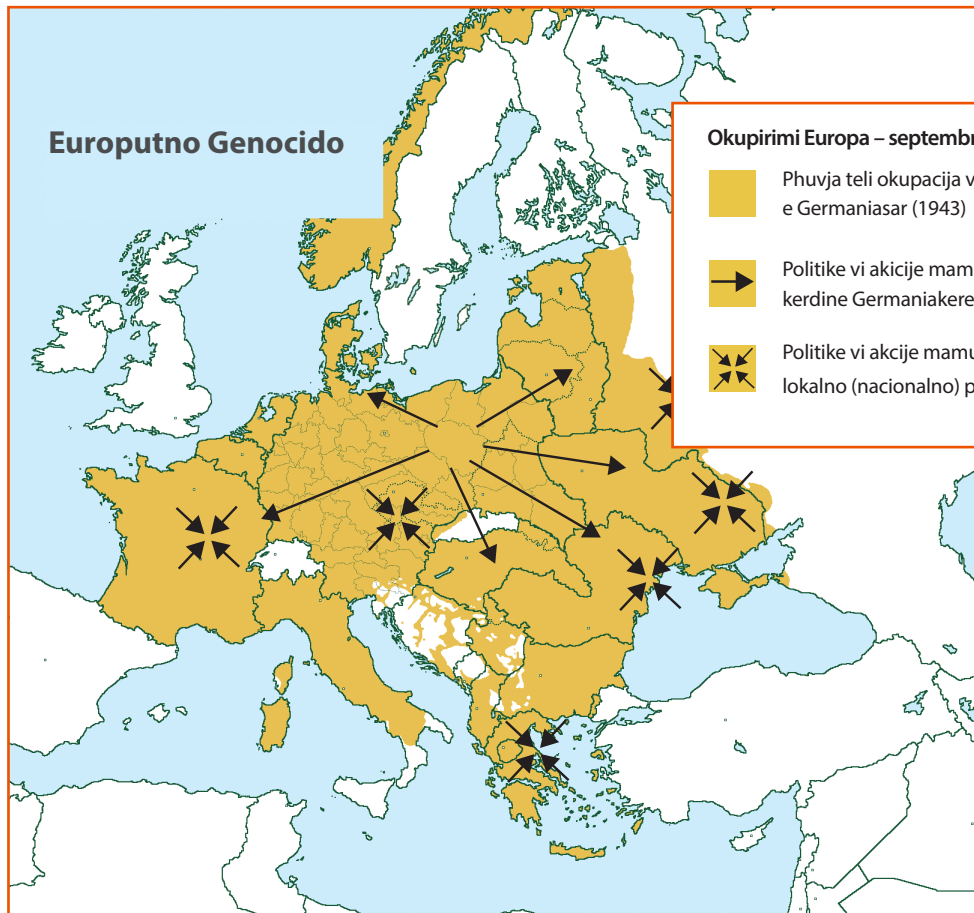
I dujtoni karakteristika sasa kaj kodo si o avguno masovno genocide krdino mashkar e Europakere garnice kotar buteder europutne zora pe jekh vrama; thaj i cilno populacija sasa pe sako them kadi – vaj dicholas pes kaj si kadi. Kodo sasa genocide, andruno ande Europa, thaj pe jekh vrama sasa andruno genocide pe sako jekh them so sasa kotor kadalestar.

Vash kodi buchi trubuj te del pes vi varesavi eksplanacija. O Holokausto butivar dikhel pes numa sar jekhutno genocide kerdino Nacistondar ande Europako Kontinento. Ando thema javereder Germanijatar, i responsibiliteta thaj i dosh vash sasto kriminalo ande regionoln chivela pes upral e Nacistongo rezhimo sar “avrutni zor”. Chaches i inicijalno politika avilas Germanijakere gavernostar, numa e thema save so line than ano Genocido sarine kerdine koordinacija kadale politikasar dzi pe varesave nivelura. Bi lengi kooperacija, o Genocido ka ovelas phareste te kerel pes thaj shaj vi ma te implementirinel pes.

On the road to Transnistria we were beaten, [but] beaten less by the Romanian constables. On the other hand, when we passed Bessarabia there everybody beat us. Antonescu hated the Gypsies. He was the one who hated and harmed us. When we arrived there they made fun of us and put us to hard labour, working us like animals. They kept us there for two years without us being spared any suffering.

Vasile Ioniță, a Romanian Roma

Kodo si shematikani mapa, deindoj amen godzi vash kodo kote sasa andruni vaj avrutni kontribucija pe Genocido ande phuvja/thema trujal o region. E regionura si numa ilustrativne.

O modelo pe ververeder/javereder thema

An varesave okupirime teritorije vaj ande thema Germaniakere partnerura, e murdaripa sasa gerdini katar e Germaniakere oficijalno manusha. Generalno kdo sas chachipe, sar missal, ande Polanda e Roma sasa urdardine ande Nacistongere murdaripaskere kampura. Vi ande javera thema/phuvja sar so si e Baltikane Thema thaj nekanutni Sovietongi Unija, kote so e Germancongere specijalno trupe – e SS Einsatzgruppen – phirenas trujal e thema murdarindoj e Bibolden vi e Romen deindoj olen pushke vaj murdarenas gasosar ande phanle kamionura.

Sa rte si, vi ande kazura, sar so si phendino vash Krimea (teleder) sikavela kooperacija e lokalno oficijaloncar trubuja sas te shaj te identificirinen pes e zhertvi. Kodo proceso sasa but brutalno thaj e zhertvi butivar sasa phandade pe lokalno vojakondar adzikerindoj te oven mudarde e Nacistikane oficalondar.

Romane zhertvi/viktime ani Krimea

I identifikacija thaj Romane populacijaki registracija [ande Krimea] sasa krdine pala inicijativa thaj komanda kotar komandno ofisura save denas komanda ko distrikongere sherutne save so denas komanda ko gavengere sherutne. [Arhiva] e dokumentura dena evidencija vash e buhli participacija so leli I lokalno administracija... ko Romengo registriribe thaj identifikacija. I eksterminacija palem sasa responsibiliteta e legijaki Einsatzgruppe D thaj jekh kotar e dzandarmerijatar...

Ko marco 1942, e Germancongi zhandarmerija ano gav Abakly-Toma ano dsitrikto Dzhankoi dijas komanda e sherutneske ano gavesko konsili, oleskere dujto manusheske thaj e oficijalo ande ruralno konsilo te keren lista katar shovardesh Roma so dzivenas ande gav. Ko marco 28, kana reslas kamiono gasosar, e lokalno oficijalura azhutisarde te kheden pes e Roma thaj te uklen ano kamiono. Dureder, i investigacija sakavdas kaj e Roma sasa mudardine vi pal kodo sassa chutine ko phravdo than ki chachunerigesko kotar katar e Dzhankoi.

Mikhail Tyaglyy, "I rola thaj lokalno populacijako gindipe ande Ukraina vash e politike katar e Nacistura genocide upral e Roma, 1941-1944 (Krimeako kazo)"

Ko majo 1944, o randipe pashe Dzhankoi arakhlas pashe 200 Roma viktime mudardine gasosar kana sasa o masakro ko 1942 bersh.

Shaj te phuchas amen savi si i diferenca, katar kadala so mudarenas thaj kadala so legarenas vareko te ovel mudardino. E kondicije ande but kampura thaj buchakere kapura sasa bimanushikane kote so e Roma sasa nasvale, bipharvarde, mardine so anelas dzi ko lengo mudaripe. Varesave Kampura sasa locirime ande sako jekh okupirimo vaj them partner kote so bari rola sasa e lokalno oficijalno manushen.

An nesave thema, kote so o rezhimo simpatizirinelas e Naciston, e genocidoskere politike sasa implementirime direktno katar e militarno trupe vaj kotar e lokalno vojakura. Kodo achilas pes ande Ungaria pala 1944 thaj ande Chehikani Republika. Kodo sas vi ande Kroacija thaj Romania kote so o Genocido totalno sasa kerdino ko nacionalno nivelu. E granice thaj e thema rapidno pharuvenas pes pe kodi vrama thaj varekana e thema partnerura e Naistikane Germanijasar sasa hemime te kheden pes e zhertvi vi avrijal katar olengi oficijalno teritorija, sar missal, Ukrainakere Roma kotar e Transnistria savi so sasa okupirimi Romaniatar.

I Transnistria vash e Romaniakere autoritetija sasa than pe e deportacija vash baro numero Romaniakere Roma. Ko 1942, e Romaniako lidero Ion Antonescu dijas komanda vash "sa e nomadikane Roma" kampondar trujal sasto them, te oven deportirime ande Transnistria. Kodi komanda pala varesavi vrama sasa dendini vi vash e sedentarno Roma. Buteder sar 25,000 Roma sasa deportirime ani Transnistria kote so dzivenas teli ekstremno kondicije, butivar vi bihabasko. Sasa baro nasvalipe, pashe 11,000 mule bokhatar vaj nasvalipastar.

Varesave "so rodена ande historija" line e Robert Ritter-e, i godi e Romane tragedijaki ande Nacistikani Germania. Jekh olendar ramondas:

"E nomadikane thaj dopash-nomadikane Ciganura trubuj te oven ande kampura vash buchi zorasar. Kote, ka chuden pengere uravimata, ka chinen olengere bala thaj ka kerel pes olenge sterilizacija [...]. Pengere buchara ka ikalen pengo habe. Pala jekh generacija ka chudas olen. Pe lengo than shaj te anas etnikane Rumuncon Romaniatar vaj avrijal save so shaj te keren kreativno buchi. E sedentarno Ciganura trubuj te oven sterilizirime khere [...]. Gjalte, amare gavengere periferije thaj forura naj buteder te oven nasvalimaskere thana, numa ka oven etnikano mur/fala/zido vash amari nacija."

Ill. 3 (translacija kotar o Făcăoaru, Gheorghe (1941) Câteva date în jurul familiei si statului biopolitic, București). Citirime ande "Faktura vash Romengere Deportacije" romafacts.uni-graz.at

Vi ande Kroacija o Genocido sasa legardino kotar o gverno thaj implementirime kotar e lokalno populacija, bizi aktivno hemipe katar e Germancura. O Fashistikano Ustaša rezhimo kerdas serija rasistikane zakonura mamuj e Bibolde thaj Roma thaj e Ustaša jekhina kerde brutalno kampanje te kheden e zhertvon. Khedenas e Serbon, Katolikon, Muslimanon thaj e politikane oponenten, sar vi e Bibolden thaj e Romen.

E Ustaša kerdine vi baro numero koncentraciono kampura, thaj o majbaro sasa Jasenovac kote so pachala pes, pashe 26,000 Roma viktime sasa mudardine.

Jasenovac Kampo (Kroacia)

O phandavibe katar varesave Romane grupe astardas ano juli 1941, dzikote o masivno Romengo phadavibe ko Independentno Them Kroacija astardas ani praktika ko 20 majo 1942 thaj dzalas dureder. Von majbut sasa transportirime ande grupe ande Jasenovac Kampo leindoj pengere uravimata. Ko dokumentura naj sas ramome olengere alava, numa numerura manushengo vaj vagonengo kolencar sasa transportirime.

Ko juli 1942, kana e Romengo numero so avile ano kampo sasa majucho, von sasa ulavdine ko duj grupe. E phureder mursha, e dzuvlja thaj e chave sasa ulavde kotar e terne mursha thaj sasa urgentno bichaldine vash likvidacija ki Donja Gradina. E terneder mursha sasa chutene ano Camp III C, ko phutardo than kotar o Camp III (Barendar kerdino). But mule bokhatar, dehidracijatar, fizikane torturastar. Nesave Roma sasa ande Ciganengo Kampo ano gav, ande chuche khera kotar e mudardine Serbongere familije... .

Romendar save khuvde ano kampo, phuro vaj terno but hari achile dzivde.

Jasenovac Memorialno Than (www.jusp-jasenovac.hr)

O modelo kotar e lokalno kolaboracija ando Genocido sasa vavereder thaj pharuvelas pes an varesave thema pala e bersha kotar o Maripe. Nekobor egzemplura/misala/ vash

kodo si dendine upreder, numa naj sas nijekh them kote so l responsibiliteta pherela upral e avrutni zor/avrijal/.

- ▶ Amen das tumenge kurazho tumare grupasar te keren investigacija vash e specifikhe ande tumaro region.

E manusha mamuj korkori pende

Trubuj te dzas kaj sar e lokalno oficijalura ko diferentno thema saven sasa aktivno rola ano Romano Genocido, bare negativne gindura mamuj e Roma sasa vi e lokalnikane populacija. Vi kana l populacija na lijas than pe genocide direktno, mashkar lende naj sas but manusha save so terdine mamuj kodo so acholas pes e Romencar. (Aktiviteto 5, 'Ko dijas kontribucija?' dikhen kodi buchi dureder).

E Germanijakere Sinti thaj Roma si Germanura thaj l Germania si lengo them. E Italijakere Roma thaj Sinti si Italijancura thaj l Italia si lengo them. E Espanijakere Romengi si Espania, e Austriakere Rome nisi Austria, Ungarijakere Romen Ungaria thaj dureder.

Romani Rose, Romano aktivisto

E manusha lokheste na iranena pes mamuj jekh jekhende bizi historija katar antagonizmo thaj na-akceptacija. E informacije so ka arakhen teleder ande sekcije, sikavena majbilache ekscesura ande Romano Genocido thaj chivela olen ano konteksti kotar e diskriminacijaki historija savi dzalas shelebershipencar.

Te phenas chachipe, kaj 'e manusha' na ushtena lokheste mamuj sakova jekh manush, thaj but na-Roma ko nekobor Europakere thema terdine mamuj e violence so kerelas pes upral e Romani populacija. But olendar dije vi Romenge protekcija thaj plo suportu. Gasave egzemplura/misala/ thaj nekobor individualura si phendine ande Sekcija 2.3.

Si importantno te phenel pes vi kodo so e Romengi rezistancia trujal o Maripe sine kontinuirime thaj persistentno. E Romane organizacije thaj individualura kerenas regularno aktivipa te arakhen/protektirinen/ korkore pes thaj ushtenas mamuj gasave zora, vi kodo so upri peste dikhenas fatalno konsekvence vash kodo. Nesave olendar si phendine ande Sekcija 2.3. Isi but asavke misala/egzemplura/.

Vi kodo so sem Cigan ['gypsy'], sasto trajo/dzivdipe/ dzivavas Romaniakoro dzivipen, thaj identificirasas amen e obligacijencar thaj aspiracijencar so isi e Romaniakere manushen. Nijekh dosh, mamuj kadala so zoradas sas paldime katar... olengo manglo them nashti te kerel justifikacija pe kodo so sasa deportirime vaver them. Rodav tumendar vilestar te dzanen kaj ande Baro Maripe sasa vi *Tsigan* vojakura thaj tumen dikhlen sar von oldiers of *Tsigan* origin and you have seen with how much generosity they gave their blood for our country – because they do not have any other.

A letter to the Romanian authorities from Dumitru Marin, a Romanian Roma. Marin wrote many letters throughout the war petitioning the Romanian government for the return of members of his extended family who had been deported to Transnistria.

2.2 Klejutne faktija

'Totalno eksterminacija'

- ▶ E Roma sasa targetirime sar so sasa e Biboldengi populacija: o cilo sas te murdarel pes kompletno i sasti populacija.
- ▶ Majangle, kodo kerenas sotar si e Romen isi 'kriminaliteto' vaj 'anti-socijanikani natura' numa savaht sasa kodo rasakoro element so avilas buteder eksplicitno pe vrama kana o Holokausto reslas pesky kulminacija. Dzi ko 1938 bersh, arakhlas pes o preteksto vash 'genetikani baza' thaj sasa etablimo: vareko shaj sas te ovel pandadino thaj deportirimo vaj murdardo te sas le papo/phuro dad/ Rom.

O phureder SS ofisero thaj Policijako Shefo vash Chachunirig, Dr Landgraf, ani Riga, informirindas e Rosenberg-esko Reich Komesar vash Chachuni rig, Lohse, te len vi e Romen ande 'finalno solucija'. Pal kodo, o Lohse dijas komanda ko 24-to decembro 1941, kaj e Romenge 'trubuj te del pes jekh tretmano sar vi e Biboldenge'.

Benno Müller-Hill, 1988, katar Murdaribasko Dzanipe: Eliminiribe pala Dzanibaski Selekcija pe Bibolde, Roma, thaj Javera, Germania 1933-1945

- ▶ Sistematikane programura vash Romengo legaripe ano kampura vaj segregirime areje save so sasa pe sako jekh them teli e Nacistongi okupacija vaj kontrola. Saste Romane familije sasa lendine pengere kherendar thaj sasa transportirime *masovno* dzi pe olengo sigurno murdaripe.
- ▶ Shela mile Euopakere Roma sasa murdardine teli e Nacistongo programo. O egzaktno numero chidzanel pes, sostar e murdaripa naj sas rekordirime sar Romengo meripe. But rekordiriba save so sasa angleder si hasarde vaj pharuvde.
- ▶ Vi kodo so naj but informacije, pachala pes kaj dopash miliono Roma sasa murdarde sar rezultato kotar o Genocido. Varesave ekspertura pachan kaj o numero si but bareder – shaj buteder sar jekh miliono.

- ▶ Vi kodo so e numeroja si teleder, o Romano Genocido sasa responsabilno vash murdaripe dopash Romengo pe vrama anglal o maripe. Vi jekhvar, varesave pachan kaj kodo numero si ucheder, thaj so e Romani populacija sasareducirimi dzi ko 80%. Sar te si, si pharestete dodzanas sode/keci/ Roma dzivenas ande Europa angleder o Genocido.
- ▶ Naj sas numa e Nacistura – vaj e Germancura – so kerdine kriminalo mamuj e Roma. Ande Nacistongere partner thema, okupirime teritorije vaj teli e Nacistongi kontrola, i administracija, deportacija thaj butivar o murdaribe, sasa kerdino teli komanda katar e nacionalne gavernura thaj e lokalno oficijalura. Pe varesave thema, sasti Romani populacija sasa murdardini (dikh I rigori 17 vash kodo thaj ande rigore 25-30 vash e statistika pe shajutne murdaripa).

Kondicije vash interniribe ande Francia

Butivar e kampura sasa vazdime ande harno than vaj pe plaina vaj pe vaver thana, sar so sasa ande Lannemezan. Kadala thana naj sas lache dzivdipaske. Naj sas kerdine vash kodo te dziven but manusha andre thaj kote nashti sas te dzivel pes. Ande pato naj sas khanchik te pashljol pes vaj e manusha te ucharen pes. Ande kadala sobe sasa but dzuva. Ano Haute-Marne e 'nomadura' sasa chutene ande zamko/baro keher/ kote naj sas vudara, naj sas fejastre thaj vuzho paj pijbaske. Ano Mulsanne e cinone barake sasa uchardine sastrnencar, but shilale ano jevend thaj but tato ande milaj... .

E Roma pahonenas/maurunenas shudripastar sostar naj sas olen lache uravimata... Naj sas olen takjimos thaj e deportirime ande Moisdon-la-Rivière phagenas e phalja thaj phabarenas jag olendar.

"Lil Faktencar pe Romani Historija" (Europako Konsilo). Pahse dopash Romani populacija anglal o maripe ande Francija, pashe 13,000 manusha, sasa bichaldine ande specijalno kampura ko sasto them.

Sar/sostar merenas

- ▶ But Roma sasa murdardine gasosar ande komore. O majprendzardo murdaribasko kampo sasa *Zigeunerlager* – o 'Romano Kampo' – ano Auschwitz-Birkenau. Rakjasar ko 2-to augusto 1944, sa e Roma so sasa ande kampo sasa legardine gasongere komore thaj murdardine. Pashe 2,900 viktime/zhertvi/ sasa mudarde, mursha, dzuvlja, chavore thaj phure.

Kana avgo data khamenas te keren likvidacija ano *Zigeunerlager* ko Auschwitz, arakhle rezistanca/uchtipen/ – e Roma ushtile kashtencar mamuj lende – thaj von ikliile. Nekobor chona pal kodo, o SS maudarda sa e Romen.

- ▶ Baro numero Romendar sasa mudarde gasosar pe vavera Naci kampura. E Romane chavore sasa sar 'shoshoja ande laboratorija' ko januaro 1940 cijanidosar so pal kodo kerdine gaso vash gasongere komore. Sasa mudardine 250 Romane chavore.

- ▶ Desha shelencar Roma mule bokhatar, buchatar vaj nasvaipastar ande koncentraciono kampura, getura, buchakere kampura vaj pe javera thana kote so sasa deportirime. E Chavorenge, phurenge thaj invalidonge, sar vi terne murshenge vi dzuvljenge save shaj keren buchi, na denas lenge habe vaj paj thaj naj sas olenge tachimos; ikerenas olen pe bilache sanitarno kondicije, but lokheste nasvaljonas thaj chi denas olenge draba. Upral sa kodo olendar rodenas te keren phari buchi.
- ▶ O majbaro numero Romane zhertvondar sasa kodola mudardine ande mas egzekucijakere programura save so kerenas pes avrijal kampondar kotar e SS murdaribaskere trupe, prendzarde sar *Einsatzgruppen*. Kadala murdaribaskere trupe varekana murdarenas saste gava thaj e mudarden pharunenas ande masovno limora. Naj rekordiriba vash kadala murdariba thaj na dzanela pes sode manusha sasa murdardine sine. Kodoleski si phareste te dodzanel pes sode Roma sasa totalno mudardine. Dzi akak, si identificirime 180 thana kote si murdardine baro numero Roma.

Sasa bari bokh/bokhalipe/. But bilache sanitarno kondicije. Naj sas sapuno, nashti sas te thova amen. Kana sasa epidemija tifusostar, nashti sas te las sama pe nasvale sostar naj sas draba/medikamentija/. Sasa peklo/paklo. Nasti sas te ovel bilaheder.

Majangle mule e chavora. Divesar vi rachasar von rovenas thaj rodenas maro... majbut olendar mule nekobor divesa pala o bijandipe. Naj sas nisavi sama, naj sas thud vaj phani, ma te phenas vash e perne. E bareder chavore, deshebershngere thaj phureder, legarenas phare bara te vazdel pes kher ande Lagerstrasse. Bare bokhatar so sasa, shela chavora merenas sako dives...

Elizabeth Guttenberger, Romani deportirimi ano Auschwitz ko 1943

- ▶ E dromaripa trenosar/vozosar/ thaj kidijal vakerdine 'meripaskere marshura' lija milje viktime/zhertvi/. E phandade manusha trubujas te dromaren lungo drom, butivar phundrencar, bizo habe vaj paj/pani, bizi sastipaski sama vaj sanitacije. Kodola save sas but kine – thaj na mule bokhatar – denas pes pushke angleder te resen pengi agoruni destinacija.
- ▶ E Roma sasa subjektura vi studije thaj brutalno eksperimentiribe kerdino kotar studikano instituto vash Rasaki Higiena, legardine kotar o Robert Ritter, thaj kotar o bilacho Joseph Mengele, savo kerelas buchi ano Auschwitz. Varesave 'eksperimentura' sasa investigacija pe sode vrama e Roma shaj ahoven dzivde pijindoj londalo paj, shudarenas olen, testirinenas neve drogi upri lende thaj injektiribe hemikalije an lengere jakha. Na dzanela pes o numero e Romengo save mule dzikote dzanas kadala eksperimentura vaj pali olende: kadala so ahovenas dzivde, normalno sasa mudardine.

Ikerav me godzate phen thaj phral bijame jekhe diveste: shtarebershengere Guido thaj Ina. Jekh dive o Mengele lijas thaj legardas olen. Kana avile palpale, von sasa but bilache: von sasa sivde khetane, dumo-dumesar, sar Sijameskere phralja/phenja/.

E dukhaviba sasa inficirime thaj olendar dzalas phumb. Rovenas,denas vika dive rach. Olengere phure – dzanavas olengere dajako alav Stela – arakhlas varekaj morfumo, thaj murdarda peskere chaven, te na crden bare dukha.

Vera Alexander, Biboldi phangli ano Auschwitz savi so lelas sama vash 50 parura Romane phralja/phenja

- ▶ Trubuj te dzanel pes kaj kadala Roma so sasa bahtale te achon dzivde pe kadala maripaskere bersha, sas olen eksperienca savi so e pala maribaskere generacije nashti te dikhel vi pe suno. Olengoro fizikano sastipe sasa permanetno afektirimo kotar bershencar bilacho haben, nasvalimata thaj pharipena. Upral sa kodo, e konsekvence/efektura/ violencatar, e bilache programatar pherdi prejudicijencar thaj dzungalipa, nakhavena o fizikano sastipe: I eksperienca te dikhen bari tortura thaj murdaripa vi upral lengere majpashutne thaj olengere familije, achavde pe lende baro psihologikano bilachipe thaj olengoro psihologikano teljaripe.

Sako rachi ginavenas pes e murdardengere alava... . Ani kamposki vulica/drom/ ano Birkenau sasa but mule save sp pashljonas trujal, realiteto so nashti te phenel pes. Rakjasar, kana sa trujal pahonelas, lenas e pahome mulen pe kamionura thaj legarenas olen. Vi me naj sas te achovav dzivdo ten a sine mli phen savi so anelas habe.

Franz Rosenbach, bijamo ande asimilirime Romani familija Austrijate, deportirimo ano Auschwitz ko 1943

“sar so gindil pes, **majzala 500,000 Roma** sasa mudarde ko Lumako Maripe II e Nacistondar thaj javera rezhimija vi e partnerura, thaj... an varesave thema buteder sar 80% Romane populacijatar sasa mudardini ...”

Europutne Parlamentoski Rezolucija pala okazija pe Internacionalno Romengo Dive 015/2615(RSP)

“[amen] pachas kaj **mashkar dopash thaj miliono thaj dopash Roma** sasa murdardine ande NAacistikani Germania thaj okupirimi Europa mashkar 1939 thaj 1945”

Sybil Milton, Phureder historiko ande Khetanutne Amerikakere Holokaust olocaust Memorialno Muzejo

“Vi dureder na dzanel pes sode Romane zhertvi sasa katar e NAcistongi persekucija... E studije si bazirime upral shajipena; numa pala testimonie, o numero kotar **majzala 250,000 viktime** si shajutno.”

Fakt liloro pe Roma, Uropako Konsilo

“O vakerdino numero 500 000 Romane mulengo ano Porrajmos si konvencionalno, akceptuimo totalo. **Numa, na dzanas kodo faktencar.** I dokumentacija naj kompletirimi vaj analizirimi. Trubuj te arakhas amen kodole numerostar so si akceptuimo totalno... o numero, realno si but bareder.”

Ian Hancock, Romano aktivisto thaj akademiko

E studije pe Romano Holokausto se relativno neve thaj nashti te komparirinen pes kadalencar save si kerdine vash bilache experience so dikhlas e Biboldengi populacija. Vi vash kodo, numa vi vash kodo so e rekordiriba vash e Romane viktime naj kompletirime, phareste sit e del pes egzaktno numero kotar e afektirime Roma. Sar so sikavena vi e kvotiriba/citatura upreder, vi e ekspertura nashti haljoven pes.!

Trubuj te phenel pes gasavo jekh bihaljovipe, numa chi trubuj te debatirinas pala e numerura thaj ma te dikhel pes o realno mesazho pala e Romane Genocido: shela mi bidoshale Roma sasa brutalno murdardine, thaj i *intencija* sasa te eliminirinel pes sasti Romani populacija. Kodi intencija si lache dokumentirime thaj si jekh kotar e klejutne kriterije vash kodo masovno murdaribe te kvalificirinel pes sar genocido (dikh rigori/patrin 57).

Si o bilachipe so dikhle e Bibolde jekh kadalenar, identichno sar so dikhle e Roma thaj e Sinti? Amen numa shaj phenas o numero, buteder xar jekh miliono Roma thaj Sinti sasa murdardine. Numa kodo naj o punkto. **Mange si vazhneder o phuchipe vash e voja te murdaren**, so sasa but praktikirime.

Günter Grass (dendino akcento)

Intervjuestar e Günter Grass-esar e Roma: Europutno Minosriteto. Diverzitetosko Pharipe, editirime kotar Monika Flašíková-Beňová, Hannes Swoboda thaj Jan Marinus Wiersma

I tabela thaj e numeroja ko rigore/patrina 28-30

I tabela ki rigori 28 sasa kerdini ko 2000-to bersh. Ko varesave thema dzi akana kerdine pes neveder studije save so dena lacheder piktura vash kodo so achilas pes, thaj varesaave numerura katar e tabela naj lache. Numa, kodi tabela si realno mangipe te sikavel pes dzi pe savo nivelo varesaave thema sasa hemime andre ande Nacistongi politika kerdini mamuj e Romani populacija. Shaj kodole tabelasar te sikaven e terne manushenge jekh generalno dikhibe thaj te astaren diskusija – shaj varesave participantura isi olen olengere studije.

1. Den kurazho e ternenge kasar tumen keren buchi te roden majneve kerdine studije

- ▶ Dikhen si kerdino varesavi majnevi buchi vash o Romano genocido (an lengere vaj ande vaver thema). Sar missal, von shaj te kontaktirinen organizacijen vaj manushen so kerena studija pe kodo temato. Isi tumen lachi lista haingondar, resursondar thaj organizacijendar pala thema ko www.roma-genocide.org/en/map.
- ▶ Arakhen sasa varesave oficalno pheniba katar o Gaverno vaj kotar e parlamentancura vash o Romano Genocido ande tumaro them: save numeroja von phenen?

Nevo rodipe ande Holandia

Ande tabela, anglal-maripaskiri Romani populacija sasa trujal 500 dzene, kolenge pachalas pes kaj savore mule. E majnevi kerdini buchi sikavela buteder detalura katar I racija so kerdinas pes ko majo 1944, so sasa haing vash kadaja informacija. 578 manusha save pachalas pes si Roma sasa phandade ande racija. Kadale 578 manushendar, 245 sasa deportirime ando Auschwitz, thaj numa 30 olendar achile dzivde. But katar e javera phangle manusha sasa mukhle sostar pachalas pes kaj von naj Roma, kaj si phirutne.

E studije sikavena vi kodo so kate sasa bareder numero Roma saave dzivenas ande Holandia katar kodola 500 so si ki tabela: akak, pachala pes kaj anglal-maripe I Romani populacija sasa mashkar 2000 thaj 2500.

2. Diskutirinen vash e konaraverzije

- ▶ Te si debata vash varesave statistike, arakhen varesave argumentura katar e duj riga:
 - » *Sostar naj agrimento?*
 - » *Sostar isi gindipena kaj e numerura si bareder vaj tikneder?*
 - » *Sostar si phareste te dodzanel pes e viktimengo numero?*

...na butivar e [‘Ciganura’] sasa lendine ande numeroja kotar e themeskere manushengo genibe. Kodoleske **nashti te arakhel pes o numero katar e Romengere viktime ande Polanda, Jugoslavija, Pharni Rutenia thaj Ukraina**, thema kote sasa majbaro viktimgo numero.

Memorialno Lil vash e Roma save sasa mudardine ando Auschwitz-Birkenau

3. Hivengo dopheribe

Varesave thema naj ande tabelaki lista. Kadala si e thema save so marenas pes mamuj o Trinto Rajho thaj na sine okupirime, numa naj ande lista vi e thema save so sasa Germanijakere partnerura vaj okupirime olatar, sar so si I Norvegia, Bulgaria thaj Finlanda.

- ▶ Vash e na-Oskakere thema vaj okupirime thema, dih e majneve studije vaj inicijative – sar missal, dih i informacija vash Norvegia teleder ande bokso.
- ▶ Vash sa e javera thema, arakh e diskriminacijakiri historija mamuj e Roma angleder o Maripe (thaj pala o Maripe). I UK, Espania thaj Shvedo na bichaldine pengi Romani populacija vaj Biboldengi populacija ko Nacistikane meribaskere kampura. Numa vi naj evidence savo sasa o tretmanu, pozitivno vaj na, pe kadala minoriteta. Te kerena buchi ternencar katar kadala thema, den olen kurazho te gindin pes, terdijas i na-Romani pala e Romani populacija, sar so kodo kerelas pes an vavera thema.

Hivengo dopheribe ani Norvegia

I Norvegia naj ande tabela: dzi pe 2000-to bersh naj sas formalno rekognicija kaj o them participirindas ano Romano Genocido. Sar te si, e themesko tikno Romano minoriteto kerdas kampanja kodo minoriteto te lel kompenzacija vash e kriminalura kerdine ki NAcistikani era. Sar rezultato kadale zorako, o Gaverno dijas avri report ano februaru 2015-to bersh.

O report sikavdas e Norvegiaki politka angleder o Maripe na lelas e Romen sar Norvegiakere manusha thaj bichaldas olen avrijal o them. Kana astardas o Maripe, e Nacistongi poplitika khamelas te murdarel sa e Romen, thaj e themeskere autoriteta na dije e paldime Romenge shajipe te iranen pes ani Norvegia. 62 katar e 68 savenge na dije shajipe te iranen pes, sasa deportirime direktno kotar okupirimi Belgia ano Zigenunerlager ano Auschwitz-Birkenau ko 1944-to bersh. Numa shtar olendar achile dzivde.

“Vrama si vash etikano sikavipe kadale tunjarikutno kotore amare historijatar. O them prendzarella pesky responsibiliteta vash e kerdine hibi thaj na-justicija kerdini upral e Norvegiakere Roma,” Erna Solberg, Norvegiako Sherutno Ministeri, ko 2015.

Romano Genocido: murdaripena trujal Europa

Shaj te len kadi tabela thaj e numeroja kotar rigori 29 thaj 30 te sikaven so generalno achilas pes ano Europako kontinento. Arakhen vi varesave studije so kerdine pes ande tumaro them: shaj vi te den kurazho pe tumare grupe te roden kadala informacije thaj studije.

Them	Anglal-Genocido Romani populacija (tele-upre)	Mudariba ano Holokaust (tele-upre)	% mudarde populacijatar (tele-upre)
Austria	11,200	8,250	73.7%
Belgia	600	500	83.3%
Chehiko Republika ³	13,000	6,500	50.0%
Estonia	1,000	1,000	100.0%
Francia	40,000	15,150	37.9%
Germania	20,000	15,000	75.0%
Grecia	?	50	?
Ungaria	100,000	28,000	28.0%
Italia	25,000	1,000	4.0%
Latvia	5,000	2,500	50.0%
Lithuania	1,000	1,000	100.0%
Lukseburg	200	200	100.0%
Holandia	500	500	100.0%
Polanda	50,000	35,000	70.0%
Romania	300,000	36,000	12.0%
Slovakia	80,000	10,000	12.5%
Sovietongi Unia ⁴	200,000	35,000	17.5%
Jugoslavia	100,000	90,000	90.0%
Totalno	947,500	285,650	30.1%

Niewyk, Donald L., Nicosia, Francis R., The Columbia Guide to the Holocaust, Columbia University Press, 2000

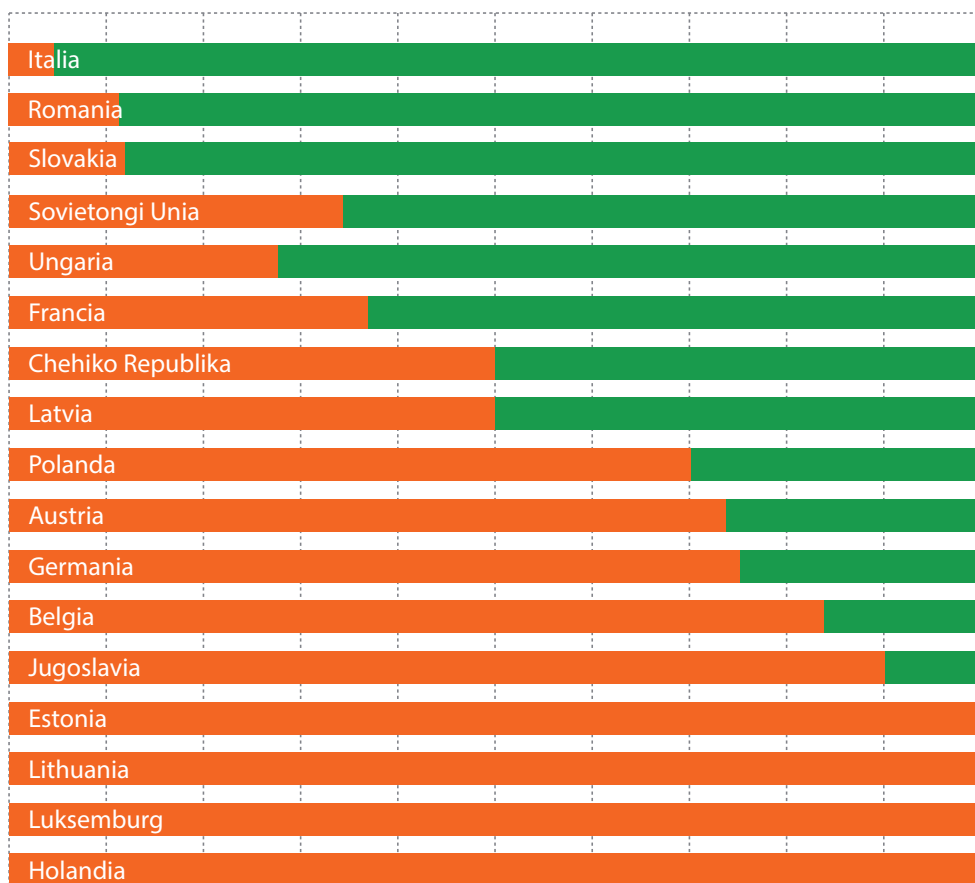
Nota: E dijagramura pe avutni rigori/patrin/ si bazirime upral kadala numeroja upreder. TKodo si jekh komparativno piktura vash e Romani populacija ko buteder thema: e Romengo numero so si sikavdino si bareder kotar kodo so sikavena e dijagramura.

3 Protektorato Bohemia thaj Moravia

4 1939 granice

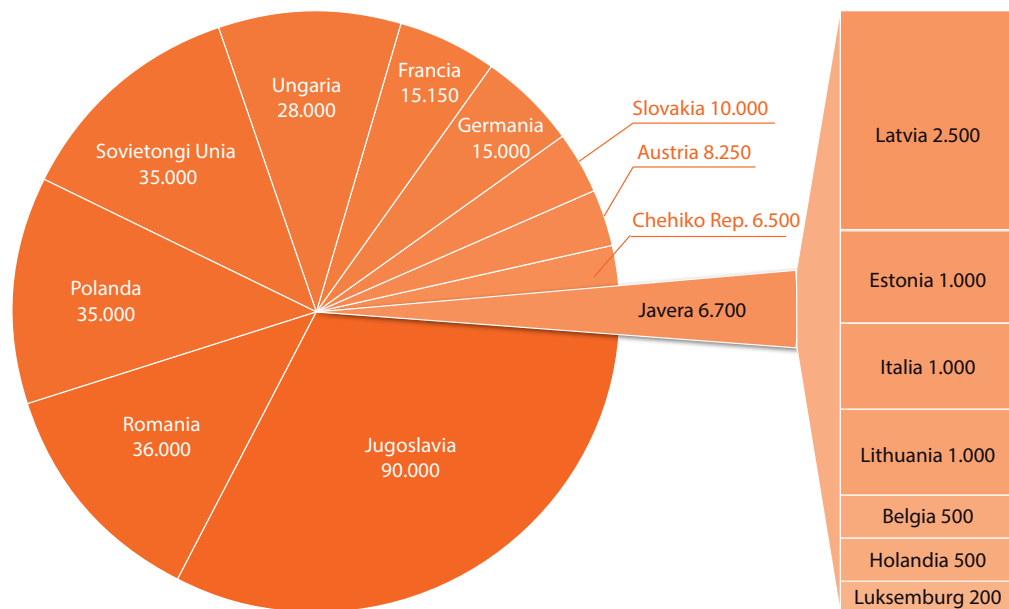
Mudarde Roma – sar procento totalno Romane populacijatar

0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90% 100%

- Shajutne meripa, sar % anglal maripaskere populacia
- Shajutne dzivde, sar % anglal maripaskere populacia

Romane meripa: ko numeria

2.3 Rezistanca/Ushtipen

I Rezistanca mamuj o Genocido naj sas lokhi – vash e Roma anglal sa, numa vi vash e na-Roma save so sasa mamuj i oficijalno politika.

E Romengere zora vash ushtipen sasa kontinuirime trujal e maripaski vrama Von butivar nashenas ma te phandaven olen, vaj denas zor te nashen te sasa phandadine; thaj von denas zor te den azhutipe javerenge ma te murdaren olen vaj ten ashen, butivar trujal organizirimi rezistanca/ushtipen. Majprendzardo sine ande ‘Gypsy Kampo’ ano Auschwitz ko 16-to majo 1944 bersh. E Nacistongo SS khamenas te likvidirinen o Kampo, numa e phandade Roma line kashta thaj bara an pengere vasta thaj barikadirinde pes an lengere barake. E SS musajas te mekhen kodo buchi te keren pala nekobor chona. Kodo dzives 16 Majo, si komemoririme katar e nekobor Romane organizacije thaj mishkipena sar **Romano Ushtavibasko Dive**.

Jekh SS manush phendas mange kobor phareder sasa te kerel pes kodi specijalno akcija kotar sa e javera akcije kerdine ano... . E ciganura, save so dzanenas so ka kerel pes, denas vika: astarde te maren pes, delas pes pushke thaj e manusha sasa dukhavdine. E ciganura frdenas vi zorale mare mamuj e vojakura. Numa, e SS sasa but zorale, thaj sasa buteder e Romendar.

Dazlo Tilany vorbisarel vash finalno ‘likvidacija’ ano ‘Gypsy Kampo’

E deportirime Roma nekobor drom khamenas vi organizirime te nashen, nekobor drom vi kerde kodo. Ande Francia, o kampo Arc-et-Senans trubujas te phadel pes ko septembro 1943 bersh sostar but Roma nashle kadale kampostar.

Iosif Teifel [sasa] Rom Chehoslovakijatar, savo so sikretno kerelas Mukačevo geto. Trujal leski buchi e partizanencar, vov shaj sas te garavel mamushen, te del habe, azhutipen thaj te kerel rezistancakere aktivitetura avrijal thaj andre ano geto dzikote sasa o maripe.

USC Shoah Foundation (2013)

Nashiba sasa but vi ande Transnistria, thaj sasa vi hramome lila vash olengi deportacija. E arhive kadale vramatar sikavena kaj but kadalendar so sasa deportirime bichalde but lila dzi ko autoritetura rodindoj vi jekhvar te dikhel pes olengi vaj olengere familijaki deportacija. E lila butivar phenenas vash kodo savi importantno kontribucija kerdine e deportirime vash Romanijakere societake vaj vash kodo savi zor von dije ano maripe angleder olengere familije te oven deportirime.

Alfreda Markowska

Alfreda Markowska sasa Polskaki romni savi so dikhlas peske dades, daja, phralen, phenjen thaj manushen olakere komunitatar, sar sasa masakririme Nacistondar ko 1941 bersh. Numa voj achilas dzivdi. Voj nashlas thaj sasa involvirime te azhutil e Biboldengere thaj e Romane chavoren. Kana ka shunelas vash nevo masakro, dzalas an kodo than thaj rodela manushen so achile dzivde. Garavelas olen, delas olenge fals papirura thaj arakhelas familijen so ka len sama pe lende. Varesave lender voj korkori bajrardas olen.

I Alfreda arakhlas buteder sar 50 chavoren thaj ko 2005 bersh olake dine Komandiresko Trushul Cherenjasar kotar Polonia Restituta vash heroizmo thaj baro kurazho.

Suporto/azhutipe e na-Romendar

Registririme si vi varesave azhutipa thaj suporto katar e na-Romani populacija, numa isi vi gasave save so nikana naj sas dokumentirime. Varekana kodo suporto lela forma katar 'pasivno' rezistanca: na realizirinela pes varesavi komanda ki vrama/vakti, ja palem totalno na realizirinela pes. Misal/egzemplo vash kodo si jekh lokalno Zhandarmerija ande Romania kote so e zhandarmura butivar na khedena sine e Romane populacija, vi kodo so line komanda vash kodo. Nekobor lokalne ofisura bichalenas palpale otvjeto/palpale/ vash gasavi komanda, "Amenda naj gasave Ciganura sar so tumen phenen".

O Paul Kreber kerelas buchi ande policija ko Wuppertal. Vov chi kerelas i komanda vash deportacija thaj butivar azhutisarelas e Romen ten ashen. Vov reslas Germaniako Federalno Trushul ko 1988 pala sugestija katar Centralno Konsilo vash Germanijakere Sinti vi Roma.

Javera individualcura palem lenas l zor so sasa olen dendini te azhutisaren individualno Romen tea chon dzivde dive pala dive. Vi varesave kotar e manusha ando kampura vaj phanglipaskere thana (dikhen so phenel o Antonin Absolon teleder).

Mariia Maksymova (bijami Belous) avilas pe luma ko 1 decembro 1935, ani Nedra, ko Baryshivka distrikto ande Kyiv regiono, ki nekanutni Sovjetongi Unija (akana Ukraina) ... Kana sasa Nedra-ki okupacija, Germanikane soldatura phandade e Stepane, Mariakere papu thaj legarde les ko murdaribasko than. Achilles dzivdo sostar azhutisarde les e lokalne manusha thaj o fakto so sasa sastrari.

USC Shoah Foundation (2013)

Trubuj te las vi nota vash kadala na-Romane manusha save so sikavdine kurazho thaj dije suporto e Romen save so trubujas te murdaren pes, butivar vi kana sasa risiko upral olengo siguriteto. Misal vash kodo, si o Polchicko manush savo tradelas kamiono savo so azhutisardas

o Vinzenz Rose te nashel katar o Neckarelz Kampo (dikh e patrina/rigore 34-35), thaj e policajtosar savo so azhutisardas e Zoni Weisz te nashel deportacijastar.

Phanlo e likvidacijasar ano "Gypsy familiako kampo" planirime autoritetondar, o Tadeusz Joachimowski (no. 3720), kerindoj buchi ande arhiva sar reporter, khetane e Ireneusz Pietrzyk (no. 1761) thaj e Henryk Porębski (no. 5805) iklile kotar e kampesko ofiso e "Rekordirime lilencar vash e Roma". E phanle manusha pakjarde ano pohtan e lila thaj ande phanle kashtune boksija ikalde e lila avrija. Ko juli 1944 bersh von pharunde o bokso e lilencar ano Gypsy Kampo pashe I Baraka 31 pashe dzi ko BIIld kampo kote so sasa e phanle mursha. Ko 13-to januaro 1949, o Joachimowski khetane e manushencar katar o muzejo ikalde avri e pharume lila.

Kotar e auschwitz.org/en/museum/about-the-available-data/sinti-and-roma

Mashkar e brutalno klima savi so sasa pe bersha kotar o Genocido, gasave individualcongere akcije sasa but laches. Varesave Roma achile dzivdo najsarindoj gasave akcijengeo: so si but lacho rezultato e akcijendar. O fakti kaj o manushikano solidariteto dzalas dureder, vi pe kadala phare vaktija/vrama, gasave akcije denas manushenge baro optimizmo thaj pakjaibe ki avutni vrama.

Achilem [ano kampesko hoshpitalo] sa dzikotoe na gele ko Birkenau. Avile nasvalo duje tipondar kotar o tifus. . . . I sasljarni sasa Polchicko dzuvli Janka kotar o so sasa tranda vaj tranda pandze bershengi. Voj sasa but shuzhi, kale balengi, savaht uravelas vuzhe uravimata. Voj dikhelas man sar muri dej. Delas mange buteder haben thaj delas mange bucha save so olake anenas olakere poljckicko amala. NAis olake me achiljum dzivdo ano hoshpitali: voj achavdas man te ovav dzivdo.

Antonin Absolon, Rom deportirimo peskere saste familijasar ano Zigeunerlager ko Auschwitz

I Rose familia: Romane aktivistura

Anton thaj Lisetta Rose

Anton thaj Lisetta sasa Germaniakere Roma (Sinti). Von sasa dad thaj dej e Oskar-eski thaj Vinzenz-oski thaj chajaki savi mulas ano Bergen-Belsen. Angleder o maripe, e Antone sasa sinema/kino ano Darmstadt. Vov sasa murdardino ano Auschwitz thaj i Lisetta mulas ano Ravensbruck Koncentraciono Kampe. 13 familjakere manusha katar e Rose familia sasa Holokaustokere viktime.

Oskar Rose

O Oskari naj sas phandado e Nacistondar. Dzikote garavelas pes, lelas buteder kuponura vash leski deportirimi familia thaj azhutisardas e Vinzenze te nashel kotar Neckarelz.

Vinzenz Rose

O Vinzenz sasa bichaldino ano Auschwitz thaj pal kodo ano Neckarelz. Kotar nashlas azhutisardo e Oskarestar thaj Poljickkone shoverestar. Acholo dzivdo dzi ko maripasko agor.

Romani Rose

Romanisi Oskaresko chavo thaj aktivno kerelas buchi pe Romengere hakaja katar e majcine bersha vi avilas Sherutno ano Centralno Ofiso vash Germaniakere Sinte vi Roma, sar vi membro ano egzekutivo komiteto ano Internacionalno Mishkipe mauj Sikriminacija thaj Rasizmo. Vov kheldas importantno rola pe Romano genocidosko prenzaripe thaj dijas dumo te prenzaren pes e Germaniakere Sinti vi Roma sar nacionalno minoriteto, sar so phenen e terme katar Europako Konsilo pe *Fremeski Phangli vorba pe Nacionalno Minoritetongo*.

2.4 Historikano palpalipe

E Romenge dzanela pes kaj avile ande Europa majzala 900 bersh angleder. Majzala kotar o 14-to shelbershipe, isi evidencije kaj upral lende kerenas pes prejudicije, diskriminacija, thaj restrikcije pe lengere hakaja katar e mazhoritetaki populacija ande Europakere thema. E prejudicije thaj i diskriminacija sasa evidentirime vi kotar e oficijalnokane politike, vi generalno kotar e manusha.

Ko 1956, o Oskar thaj Vinzenz kerdine Asocijacija kotar e Rasko bimangipe pe na-Bibolde. Kodo pal nekobor bersha avilas Sintongi Asocijacija ani Germanija, o avguno Sintongo vi Romengo civilno hakajngone mishkipe ande Germania.

Kana o Oskar mulas, o Vinzenz gelas majodorig olengere bucharar te del suporto pe viktime kotar o Romano Genocido. Ko 1974 ple lovendar pokindas o memorial vash murdardine Sinti thaj Roma ko than e kamposko ande Auschwitz-Birkenau.

Ko 4 decembro 1978, e Vinzenz-eske dije Germanijako Federalno Trushul vash leski buchi. Vov sas avguno Rom so lijas godo ucho prizo.

O Romani sas legarutno aktero ando mishkipe te kerel pes rekognicija pe kriminalo kerdino mamuj e Roma ko Holokausto. Ko 1980, kana sas les 30 bersh, vov kerdas shtrajko bokhasar e Vinzenz-esar thaj javera 10 Germanijakere Romencar. Olengo rodipe sasa sasti "moralno rehabilitacija".

Jekhe kurkesko shtrajko bokhasar ano nekanutno koncentraciono kampo, Lijas i sama vash o Romano Genocido kotar o publikumo. Majangle Bavariako Gaverno thaj e Germanijako Kancelaro dije dzi ko dzanipe kaj o kriminalo mamuj e Roma ano Holokausto sasa rasno fundirimo vakerdino sar Genocido Manusha save sasa te phenas *pozitivno*, vaj neutralno, pe sasti societa. Keren imaginacija te sasa genocidosko cilo terne chavne jakhencar, vaj phureder manusha lole balencar, vaj e komedijantura – vaj e terne bucharne. Si sigurno kaj gasavo jekh program naj sas te kerel pes.

Gasave negativno gindipena, zurarkerdine shela bershencar, kerdine lokheder e Nacistonge – thaj javerenge – te implementirinen program vash masovno bilachipe thaj murdaripe, bizi bareder revolto mamuj kotar e populacijako bareder kotor. Keren imaginacija, sar misal, gasavo program te phenel thaj te implementirinel pes adadzives, te si murdaribasko cilo kadi populacija.

Kodoleske i historikani diskriminacija mamuj e Roma si mahat/importantno, na numa kodoleske so si bijuristikani so trubuj te phenel pes, numa vi kodoleske so shaj azhutil te del pes eksplanacija pe kodo kobor jekh gasavi atmosfera vash rasizmo, stigmatizacija thaj prejudicije shaj te legaren dzi pe kodo te kerel pes jekh gasavo Holokausto.

E terne trubuj te hacharen kaj o rasizmo shaj te eskalirinel ano bihamipe thaj bilachipe. Gasave gindipena shaj te anen dzi pe kodo e gavernura te implementirinen politike save so pe normalno vrama, nashti te oven akceptuime.

Disriminacija mamuj e Roma trujal Europa: harni historia

NOTA: Kanunija/zakonura vash 'Anticiganura' sasa kerdine ko sa e Europakere thema, astarindoj kotar e avgune divesa kana e Roma migririnde ande Europa. I inforamcija teleder ucharela numa jekh tikni selekcija katar gasave kanunija ko numa nekobor thema. E Europutne thema save so naj phendine akate, sigurno isi olen disavow diskriminatorno kanuni. E participantura trubuj te kurazhinen pes an lengere them ate keren varesave rodipena.

- ▶ Dujto dopashestar katar o 14-to shelbershipe, e Roma avile ande Wallachia thaj Moldavia (adadzives teritorije katar **Romania**) thaj sine sklavura/robura/. Kodo sasa panch shelbershipe. E Romane sklavura sasa e Princoskere, khangirengere vaj privatno manushengere. E sklavura chi dikhenas pes sar legalno manusha von sasa klasificirime sar vareso so preperela e barvale manushenge, lengere personalno sklavura.

E Ciganura trubuj te oven bijame sar sklavura; sako jekh bijamo katar dej so si sklavo, trubuj te achovel sklavo.

Katar e Wallachia-ko kanuni kotar 19-to shelbershipasko astaribe

- ▶ O Sunto Rimosko Imperatoro, Maximilian I (prendzardo vi sar **Germancongo Thagar**) dijas komanda sa e 'Ciganura' te dzan avri Imperijakere teritorijatar dzi ko Krechuno 1501 bersh. Te achile varesave Roma pala kodola divesa shaj te oven astardine thaj murdardine sakone manushestar.
- ▶ Ande **Francia**, Louis XII (1504), Francois I (1539) and Charles IX (1561) paldine e 'Ciganon' sThagaripastar. Ko 1666 bersh, Louis XIV andas dekreto kolesar sa e mursha 'Ciganura' trubuj te oven phandade thaj bichaldine, bizo krisaripe ande e galije/brodura/.
- ▶ Ande **Shvedo**, ko 17-to shelbershipe kerdas pes sterilizacija zorasar thaj Romane populacijaki deportacija. Ko 1637 bersh, e 'Ungarjako Kanuni' phendas kaj si legalno te murdarel pes sako jekh Rom so ka arakhel pes ano thagaripe.
- ▶ Ki **Holandia** ko the 18-to shelbershipe, sasa regulrano organizirime akcije e policijatar thaj e armijatr mamuj e Roma. Kadala akcije sasa prendzarde sar 'heidenjachten' (astaren e manushen so na pachana ko Devel). O agoruno 'heidenjacht' sasa kerdino ko 1728 bersh. Kana agordas pes kodo „astaribe,, majbut e viktimondar sasa murdardine, thaj adala so achile dzivde nashle themestar vaj korkore vakerde pes ko autoritetura.
- ▶ Ani **Inglanda**, teli o thagar Henry VIII, e 'Ciganura' nashti sas te khuyen andre ano them. Sako jekh Rom so sasa arkhlo sine deportirimo. Ko 1554, i Thagarni Mary andas o 'Egiptjanongo Akto' so phenelas 'te si vareko Cigan' musaj te murdarel pes. Ko 1714, Britanijakere Gypsies sasa legardin ande Caribbean sar sklavura.
- ▶ Ko 1747, O Episkopo/Rashaj kotar Oviedo, prezentirindas propozalo dzi ko Thagar Ferdinand VI **Espanijatar** te pharuvel o "Gypsy problemo", thaj te oven paldine thagaripastar,

vaj te phandavel pes sasti 'Cigan' populacija. O porpozalo sasa kerdino ko jekh dives trujal sasto them thaj pandade pes 10-12,000 manusha.

Olakoro Baripe akak dijas komanda vash sako jekh than te arakhen thaj te phandaven pes thaj te egektirinen pes kadala ['Ciganura'] save so achile khonik ma te del olenge than garavipaske, kote vi te ovel. E [...] krisara ka keren sar so si olenge vakerdino, egzaktno thaj kompletno, sar so trubuj te kerel pes pala kodo importantno phuchipe.

Katar i Komanda kotar o Markez kotar Ensenada (Espania, 1749)

- ▶ Ko 1773, i Maria Theresa, Imperatorka ani **Austro-Ungarijaki Imperia**, idijas dekreto kolesar e Romenge na del apes shjipe te phrandinen pes mashkar pende. I Thagarni dijas vi komanda, e chave phureder kotar 5 bersh te len pes olengere dadendar thaj dajendar thaj te den pes ko Ungrikane farmerongere familije.

Ko konkretno dive... sikavdine vojakura vagonencar thaj lenas e chaven, vi e nevejiamen, vi e neve phrandime dzuvlja ande parne uravimata, savore Ciganura. E chorole manushengi bi baht nashti te vakere pes. E dada thaj e déjà chudenas pes ani phuv anglal e vojakura thaj astarenas pes ko vagonura save lenas olengere chavoren. Von sasa crdime kashtencar thaj pushkencar, thaj sostar nashti sas te dziven bizi lengere barvalipa – olengere cinone chavore – but olendar murdarenas pes korkore.

Haing: Faktiloro pe Romani Historia

- ▶ Ko 19-to Shelberastarge te buhljaren pes i rasistikani teorija thaj eugenikani/mentalno thaj fizikane manushengere karakteristike/ teorije thaj si akceptirime sar 'dzanlipasko fakti' kotar e hramonde vi gavernura. Bute manushenge e teorije denas justifikacija javereder te tretirinen e manushen so dichonas javereder, vaj save so na dikhenas pes sar 'nativno' vash specifikano them vaj regiono.

Gasave teorije adadzives si totalno dikreditirime, numa vi dureder khelen importantno rola ko keribe gindipe thaj politike vash e Romani populacija (thaj vi vash e javera). Jekh kotar e but infletno publikacije sasa *O kriminalno manush* kotar o italijanço Cesare Lombroso, publicirime ko 1876 bersh. O Lombroso sugeririnelas kaj i 'genetikani predispozicija' si sostar kerela pes kriminalno aktura kotar e 'Ciganura'.

- ▶ Ko 1927, Avguni **Cehiko Republika** nakhavdas o 'Kanuni vash e Phirutne Ciganura'. Kodo kanuni chinavdas e Romengoro phiribe, thaj kerdas presija pe lende te ikalen dokumento vash identifikacija thaj vash kodo te nakhen i rat ko jekh than.
- ▶ Ko 1926, sa e Romendar phureder kotar 14 bersh, so dzivenas ande Burgenland (Austria) lenas pes najengere tiskoja/kopije/. Kotar 1928 thaj dureder, e policija ano Eisenstadt (nevo baro foro ano Burgenland) sasa adzarevakerdini 'Zigeunerkartothek' ("Ciganongi evidencija"), kote sasa informacije vash pashe 8,000 Roma.

1. Sekso mashkar Ciganura thaj Germancura si kriminalo thaj ladz rasake.
2. E Ciganura nashti te phiren ande fundavni shkola.
3. E Ciganengo steriliziribe trubuj te stopuil olengi reprodukcija.
4. Regularno trubuj te roden pes e individualcure thaj olengere khera.
5. Ciganongere kolibe (kulturaki ladz) te pheraven pes thaj e Ciganura te chiven pes ande bucharne kampongere kolibe/barake/.
6. An bucharne kampura, e Ciganura keren buchi sar phanli grupa.
7. Te keren pes e privatno profesije avrijal o bucharno kampi – naj dendo.
8. E Ciganura nashti te legaren churika vaj pushke.
9. Promovirimi si volontarno emigracija.

Kotar "E Ciganongo Phuchipe. Memorandumo kotar Gavernosko Sherutno ande provincija Burgenland" (1938)

Anti-Romane kanunija thaj politike ki Germania: harni historia (1890 – 1992)

Nota: kodi tabela si vash akteivitatura so kerel Dosta! Ki patrin/rigori/ 97. Vash e aktivitetongere cilura, sa e reference pe Roma vaj 'gypsy' si pharuvde 'X-osar'.

1890	Konferencija organizirimi Germanijate pe "X-gunoj". Phendo si e armiake te kontroluil e X-engu phiribe.
1909	Politikani konferencija pe "E X Phuchipena" si ikerdini. Rekomandacija si sa e X-enge te del pes lokhi identifikacija.
1920	2 akademikura ande I ideja vash "lives unworthy of life," sugeririndoj sa e X-ura te oven sterilizirime thaj eliminirime sar manusha.
1922	Sa e X-ura ko Germanijakere teritorije (numa na e javera grupe) trubuj te oven fotografirime thaj te len pes najengere kopije vash identifikacija.
1926	Ando si o kanuni te kontrolirinel pes "X nasvalipe".
1927	Bavariate vazdime specijalno kampura te phandaven pes e X-ura. 8,000 X-ura si chutine an kadala kampura.
1928	Sa e X-ura musaj te oven permanentno teli dikhibe policijatar. Jekh profesoro publicirinel dokumento so sugeririnel kaj "kodola save so Europate ange o bilacho rat se e X-ura.
1934	E X-ura si lende vash steriizacija inekijasar thaj kastracija, vi si bichaldine ano Dachau. Duj kanunija si ande kodo bersh save so na dena e Germancura te phrandinen pes "Biboldencar, X-oncar thaj Negroncar".
1938	Mashkar 12-to thaj 18-toto juni, shela X manusha trujal sasti Germania thaj Austria sasa astardine, marde thaj phandadine. E X-ura si i avguni populacija so nashti te phirel ande shkole.
1939	O Ofiso vash Rasaki Higien phenel kaj, "Sa e X-ura trubuj te tretirinen pes sar nasvale generacijencar; jekhutni solucija si eliminacija. Kodoleske o cilo trubuj te ovel eliminacija katar kodo defektno element ani populacija."
1940	Avguno mas genocidno Holokausteski akcija: upral 250 X chavore sasa testirimo cijanid gasosko kristalo ano koncentraciono kampo Buchenwald. Nashti del apes buchi manushenge kotar X.
1941	Ko juli, e Nacistongi Finalno Solucija te "murdaren pes sa e Bibolde, e X thaj e mentalno pacijentura" astardas te kerel pes. O Holokaust astardas. 800 X-ura murdardine ani jekh akcija pe rachi ko 24 decembro ki Crimea.
1944	Ko 2 agosto, pashe 2,900 X-ura pe jekh akcija sasa murdardine, ikerdino godzate kotar kadala so achile dzivde sar "X-rachi".
1945	Dzi ko maripasko agor, 70% - 80% katar X populacija sasa murdardine e Nacistondar. Nijekh X naj sas akhardo te kerel testimonija pe Nuremberg Krisaripa; khonik chi kerdas kodo pe lengo alav. Naj sas reparacije pokime e X-onge sar manusha.
1950	Germaniako Gaverno phendas kaj von naj te den khanchik e X manushenge vash reparacije. Von vi dureder phenenas kaj naj sas genocide upral e X manusha sa dzi ko 1982.

1992	I Germania 'bikindas' X manushen so rodenas azilo palaple ande Romania vash USD 21 miliono, thaj astardas te bichavel olen palpale phanle vastencar ko 1 novembro. Varesave X murdarde korkore pes. E Germaniaki press agencija rodindas e zhurnalistura ma te phenen 'deportacija' sostar kadale vorba isi "bilachi historikani asocijacija".
------	--

Editirimi verzija kotar *Skurtoni Romani Holokaust Hronologija*, kotar o Ian Hancock (sasti verzija shaj arakhen ko www.osi.hu/rpp/holocaust.html)

Si vi vizuelno atraktivno hronologija pe www.2august.ertf.org

2.5 Pala o Genocido

- ▶ E Roma so achile dzivde, naj sas vi prendzardine, vi naj sas kompenzirime vash e nasul eksperienca so von dikhle. Nijekh Rom naj sas akhardino te del testimonija ande Nuremberg Krisariparia thaj buteder saar 30 bersh e Chachunerigesko Germaniako gverno chi phenelas kaj von sas targetirime sar manusha katar o Naci rezhimo. Kaj von kerdine kodo (ko 1979) sasa, bare kotoresar rezultato kotar e kampanje so kerdinas e Romani civilno societa. Dikh i informacija pala o Romani Rose ko patrina/rigore 34-35 vash jekh importantno influence.
- ▶ Ko 1979, majpalunes e Germaniako Gaverno phendas vash e rasaki funda pe genocide upral e Roma, khetane e faktosar vash olengi sterilizacija sasa kotor e 'Finalno Solucijatar'. Numa nekobor Roma so achile dzivde shaj sas te resen i kompenzacija.
- ▶ Vash nekanutne Auschwitz-eskere phandade, i kompezancija sine numa EUR 2.50 ko dives. Numa, vikodolenge so shaj sas te len kadaja kompenzacija savi so avilas 35 bersh pala e Genocidosko agor. But e manushendar so trubujas te len kodi kompenzacija sasa mule. Von dzivenas o Holokaust, dzivenas vi trujal i generacija savi so 'ikerenas ani godzi' o Holokaust. Olengoro roviqe sasa bistardino.

Ko 2005, e Ungriako Parlamento deklaririndas e 2-to Avguste sar Romano thaj Sintongo Dive vash Ikeripe ani godzi o Genocido. Ko 2011 bersh kodo kerdas vi o Polskako Parlamento.

Akava dive dela amen godzi vash e likvidacija ano Zigeunerlager ('Ciganengo Kampo') ko Auschwitz-Birkenau pe 1944. Varesve themende kodo dive si naoficijalno thaj e na-gavernoskere organizacije trujal kod dive organizirinena vareso.

- ▶ Ko 2012, pashe 70 bersha pala e maribaskoro agor, memorijalo vash e Romane viktime kotar o Holokaust sasa vazdimo ano Berlin.
- ▶ Vi e javera thema so participirinde ano Romano Genocido but lokhores dije dzi ko dzanibe kaj kodo kriminalo kerdas pes. Ko 1997, buteder sar 50 bersh pala o genocide, i Ungarija sasa o avgo them Centralno Europatar savi sodijas varesaavi simbolikani kompenzacija e Romenge so achile dzivde. Kadalenge save so dodzivdinge.

- ▶ Korkoro o fakti si isi buvlo bidzanlipe vash e Romengere dukhaviba ano Holokausto – sakone themeste ani Europa – si klaro indikacija kaj numa o prendzaripe naj dosta. Kodo kriminalo nikana nashti adekvatnote 'kompenzinel pes', l shteta nashti te dopherel pes. Sar te si, o 'bistaripe', dzikote dzanel pes vash javera zhertvi, vi e prejudicija save so dzana majdur, anena dzi pe kodo o kriminalo so kerdas pes te ovel bareder.

Ani shkola amen sikljovas vash o maripe, numa na vash o Holokaust – thaj kon ka gindil pes so achilas pes e Ciganoncar? Me sem bijami Slovakiate thaj gelm ano kana semas 8 chonengi. Brilem ani ulavdi luma e Chehondar. Khonik ani shkola na dzanelas amen. Me dzavas ani shkola numa e chave akharenas man 'melali Cigan' khonik na beshelas pasha mande.

Valeria Bockova, kolako rom sasa chavo ano Auschwitz

Europako Romano thaj Phirutnengo Forumo (ERTF) si Europaki majbari Romani vi Phirutnengiri organizacija save so isi specijalno statusi e Europutne Konsilosar. O forumo oanela kehtane e majbare Europakere internacionalno Romane NGO thaj buteder sar 1,500 nacionalno Romane vi Phirutnengere organizacijen kotar sa e thema membrura ano Europako Konsilo.

ERTF si aktivno ano maripe mamuj anticiganizmo thaj kerel promocija pe oficijalno prendzaripe vash Romano Genocido. Ano lengo website isi online kalendaro vash internacionalno, nacionalno thaj lokalno inicijative organizirime vash komemoracija 70 bersha kotar Romano Genocido. Kate isi vi linkura thaj video hainga vash o Genocido www.2august.ertf.org

3. Trubujpe te ikerel pes ani godzi

...sa so shaj trubuj te kerel pes ande edukacijaki sfera te preventirinen pes vaj te negirinen pes e majbare bilachipa so kerde pes kadala shel bersha, o Holokaust, genocidija thaj javera kriminalura mamuj o manushipe, etikano vuzharipe masivno manushikane hakajengo phageripe pe so o Europako Konsiloa lela bari sama.

Ministerongo Komiteto ano Europako Konsilo, Rekomandacija Rec(2001)15 pe historijako sichovipe pe bish thaj jekhtho shelbershiputni Europa

3.1 So si ikeripe ani godzi?

O memoriziribe naj sar so si ikeribe godzate. Vi kodo so o memoriziribe ka ovel kotar ikeribe ani godzi, kod si primarno personalno buchi kolatar nashti lokheste te nashas, vi te mangle te keras kodo. O ikeribe ani godzi, jekhe rigatar, si strukturirimi buchi phanli e godzasar: trubuj te adresirinel, na numa e individualcon, numa vi e komuniteton vaj grupen – vi e saste societa/ themes/.

KAna keras ikeribe ani godzi, amen keras jekhe momenteske fokusso amare godzasar pe vareso so achilas pes pe nakhli vrama.

3.2 Sostar amen trubuj te ikera ani godzi?

Adadzivis isi amen but misala vash bilachipena so trubuj te hacharen pes thaj te adresirinen pes kotar e avutne generacije. Si importantno te hacharel pes tsostar o Romano Genocido, angleder 70 angleder, si vareso so trubuj te lel e societakiri sama, thaj specialno e ternengi sama.

Te prendzaren pes e viktime ki nakhli vrama

Naj phareste te dikhel pes sostar i minsa/sama/ vash o Genocido, kana ka las i natura thaj kriminalesko nivelo, thaj te chivas amen ki situacija sar e viktime/zhertvi/. E 'gindipasko eksperimento' pe avutni patrin/rigori/, chivela amen ki pozicija te arakhas amen ande than kadalengi kaski familija sasa dukhavdini thaj dikhlas bijalchipe justicijatar. Kodo dela amen godzi kaj amare dada vi déjà butivar si vareso so trubuj te legaren e avutne generacija, thaj ma te bistren kodo. Kodo del amen godzi, vi saaste manushipaske kaj trubuj te dodzanas i nakhli vrama, na numa kodoleske si sasa but dukhavdini, numa vi kodoleske so, i nakhli vrama afektirinela amare adadzivesutne shajipena.

Jekh gindipasko eksperimento

So isi ano alav?

Dikhen an tumari imaginacija kana varekana, na doborom dureder, tumari sasti familija si dukhavdini, thaj buteder olendar hasarde pengo dzivipe. Gindisaren kaj o dukhavibi na numa so kerdas pes nisostar – na kerden vareso bilachipe – kodo so kerde trubujas te dukhal tumen but. Gindisaren kaj sa kodo achilas pes... numa soske isi tumen javereder *alav!*

Kodo dukhavibe na ekrdas jekh individualco: kodo kerde but individualcura. Nekobor direktno kerde kodo kriminalo: denas pushke te daraven vaj te murdaren; nekobor ikerenas tumen teli kontrola thaj na denas tumenge shajipe ten ashen. Thaj but, but javera dikhenas pe rig, na kerindoj khanchi dzikote o bilachipe kerelas pes. Pala sa, tumare familija sasa *Alav*. O alav naj sas lacho: sako jekh kadale alavesr nane lasho.

Keren imaginacija kaj jekh tumare familijatar achilo divdo: i chajori so dikhlas sar e phenjen, phralen, dade, daja, papu, mamuja thaj javere familija murdarena. Voj dikhelas sar olaki cinoni phejori, olako kako, bibi lokhores merena sostar na resela o habe; sar lakere kuzino marela jekh baro manush so legarela uniforma; dzikote phureder phralen, daja, dade, phuren legarena te den olen pushke, thaj ma te dikhel olen vi jekhvar.

Ko 14 bersh, I chajori so achilas dzivdi, sasa bichaldini “khere” kotar so voj thaj olaki familija sasa ikaldine but bersh angleder, numa o kher sasa pheravdo sa so sasa andre sasa chordo. I terni chaj sasa bishkolaki, traumatizirimi thaj bizo azhutipe/suporto/.

Dur kadalestar te phenel pes i chajori dikhlas bari bibaht, dur kadalestar te iranen pes e chordine bucha kherestar, thaj but dur kodolestar te ovel ki rola katar kadala save dikhenas sa thaj na kerde khanchik te stopuin kodo kriminalo, I chajori vi dureder si viktimizirimi. Voj dureder, pali sa, legarela kodo alav.

Kodo *Alav*: o alav so ko javerengere jakha automatikane kerela e manushen melale kriminalcura. Khonik na phuchlas pes sostar; te phenas chachunes, khonik dzi akana astardas te phuchel pes sostar. Vash shelbershipa kerel pes kodo “khetanutno dzanibe” kaj numa o alav so legares kerela tut te oves bilacho. Vi kodi terni chaj naj javereder. Lakere memorije vi dureder si an late. I chaj achilas romni thaj pe kodi luma andas peskere chaven.

Sar voj ka menadzirinel e dajipasas, sar voj ka dzivel pesko dzivdipe kana si trujalkerdi kadale bilache memorijencar thaj, vi dureder trujal late isi bikhamipe, sar voj ka dzivel o dzivdipe kana khonik trujal late na khamel ola? Sar olakere chave ka bajron dajasar savi so dikhlas kodi bari bibaht, dajasar so dikhlas doborom bari dukh so si vi dureder an late? Sar *olakere chave* ka arakhen pengo drom ande luma kana vi adadzives e javera manusha dikhena olen numa sar *alavame?*

Kodo alav. *Tlo* alav.

Sar tumen ka hacharen tumen te si kodo tumari phuri dej? I nakhli vrama ka ovel numa nakhlipe, vaj ka trubuj tumen o akanutne dive te sikaven sa kodo?

Kodo teksto si suporto e aktivitetoske ki rigori 82.

Kodo gindipasko eksperimento naj varesavi fikcija-paramisi. Kodo si paramisi vash e but Romane familije so dziven adadzives ani Europa, specijalno an kadala thema so sasa teli okupacija vaj Nacistongi kontrola. An kadala thema, thaj vi an javera thema, isi Romani familija kasko dad thaj daj, papu vaj mami, naj sas direktno astardine direktno kotar o Holokaust. Numa nekobor saven so sasa baht ma te oven astarde thaj phandine, olengo sakodivesipe ka ovel gasavo thaj samasar vash kadala save so vi dureder legarena kodo 'alav' save so ka oven daravdine, mardini, shaj vi murdardine, numa vash olengo alav. Keren imaginacija ki dart e sijen tumen ki akija lista.

...i dar, savaht i dar. E chave bajron darasar. Kodoleske vi adadzives kana phiren pe vulici iranena pengo shero thaj dikhen pali lende. Tumen hacharen? Iranena penge shere pali lende. Numa vareko so daral iranela plo shero!

Ceija Stojka, Romani pikturka, muzikanto thaj nakhavdas o Holocaust

E fashistura ruminde amaro dzivdipe, thaj vi adadzives nashti te bistros. Adadzives amen phiras trujal sasti Europa, rodindoj kodo so e fashistura lije amender. MASHkar amende isi chave save nisi Romane daja thaj Germancura dada – chavore kaskere daja sasa zorasar lende thaj von avile an kodi luma, chave sar J.S. thaj A. save so phiren amencar sar Roma thaj na sar Germancura. Vi von roden than kote so ka shaj tea chon thaj te dziven lacho barikano trajo.

Sefedin Jonuz, Rom savo nakhavdas o maripe sar chavoro ano Skopje

O alav 'gypsy/cigan'

Te phehas chaches, o alav kate naj realno familija, numa si javereeder etnikano identiteti. O tretmano numa vash kodo, nashti te akceptuil pes; na buteder justificarimo, vaj buteder daravibaske. Chaches, e Romengo identificiribe vash kadaja buchi katar e Nacistongo program sasa kerdino upral e funda katar e familijakere alava/dujto alava/: te sasa nekas 'Gypsy/Cigansko' dujto alav, avtomatikane von si o cilo/target.

E societake trubuj ikeripe ani godzi

I Chehikani republika, Ungaria thaj Slovakia hnikana na iklile ki rige phengere ulavdine responsibilitasar vash e kriminalura kerdine mamuj e Bibolde thaj e Roma.

Romani Rose, Romani aktivisto thaj Sherutno ano Centralno Konsilo vash Germaniakere Sinti thaj Roma (2011)

I societa trubuj te 'ikerel ani godzi' pesky historija te shaj te sichol kotar nakhli vrama cilosar ma te kerel e hibi/bilachipa/ vaj kriminalura pe save shaj te lel responsibiliteta. O ikeripe ani godzi, te si kerdo laches, shaj te ovel varesavo alarmo: shaj te sikavel amenge sar e manushengi

akcija vaj na-akcija, fanatizmo, rasizmo, natolerancija thaj javera gasave bucha, nashti te oven akceptirime korkori pester; thaj sar shaj te anen, teli specifikkane kondicije, dzi pe vareso chaches but bilachipe.

Kodo si buteder importantno kana tragedija saro o Holokausto achilas pes sar rezultati kotar e akcije so kerdine pes kotar jekh scietako sektoro mamu javer sektoro. Kodo societakoro kotor savo so legarel nesavi responsibiliteta, trubuj te dikhel andre an peste: trubuj te rodel thaj thaj te hacharel sostar avilas pes dzi ki tragedija, kobor so shaj te lacharel i shteta thaj te arakhel e droma te kerel interakcija kodolencar so angleder sasa viktimizirime. Khanchik ano adadzivesipe chi trubuj te mujil pe hibi save so legarena ki nakhli vrama.

Sar te si, i societa sar vi javere, lela vi e Romane komuniteta: I hiba te prendzarel pes kodo fakto, sasa kotor kadalestar so andas dzi ko Genocido. Kodo vazdel jekh vaver importantno buchi I societa te kerel ikeripe ani godzi/remembrance, te haljovel kodo drom kaj trubuj te lel kate khetane saste societa. An javera societe kote so e komunitetura sasa opresirime, sostar vi te kerdas pes kodo, trubuj te arakhel pes varesavi forma katar e rekonsilijacija vi vash kadala so kerge I opresija vi kadala so sasa opresirime thaj te dzal pes majdur. Shaj varesavi rekognicija vash shelbershipaskere opresija kerdini upral e Roma, so kulminirindas e Genocidesar, shaj te azhutil te sasljaren pes e kerdine dukha, thaj te azhutil e Europakere themen te vazden lacheder khetanutni future/avutni vrama/.

Ko 15 aprilo 2015, E Europako Parlamento adoptuindas Rezulucija prindzarindoj “e historikane fakte – e genocide upral e Roma ko Lumako Maripe II”. Augusto 2 sasa oficijalno prendzardino sar Romano Genocidosko Remembrancako Dives. Parlamento dureder phendas kaj trubuj dureder te maras amen mamuj o anticiganizmo pe sako nivelo thaj sako than, specifirindoj kaj “kodo fenomeno si kontinuirimo, violentno, kerela pes butivar thaj si khetanutni forma kotar o rasizmo”.

Europutne Parlamentoski rezolucija, 15 aprilo 2015 pala okazija pe Internacionalno Romengo Dive – anti-Ciganizmo ani Europa thaj EU rekognicija pe memorialno dives pe Romano genocido ano Lumako Maripe II (2015/2615(RSP))

3.3 Sar trubuj te ‘ikeras ani godzi’?

Savore so lena seriozno I fraza ‘Nkana Vijekhvar’ musaj te phuchas amen – sar amen dikhas e hororura trujal amende ande luma – te lijem kodo fraza sar starto thaj agora mare moralno grizhatar.

Harold Zinn, historiko

I oficijalno remembranca – sar so si organizirime gavernondar – butivar shaj te ovel chuchi buti. Varekana vi nasuleder kodolestar, te kerdas pes te sikavel solidariteto num ape kodo dives thaj nisar te sikavel solidariteto pe sa e javera divesa kadale manushengere grupasar. Te si numa jekh mesazho te bichavel pes vash e remembrance pe Romano Genocido, kodo si

i empatija thaj solidariteto pe Roma savo naj sas sikavdino kana dzalas o Genocido; vi kodo so e aktija vash anti-solidariteto na kerena pes adadzives butivar, numa bibahtake egzistuin.

Nashti te resel pes but, vi vash e Roma, vi vash i societa te sikavgem 'remembranca' vash olengo dukhavibe ko 2-to avgusto sako bersh, thaj pala kodo te . I remembrance vash o Romano Genocido trubuj te ovel diso buteder sar simbolikano khidipe.

Te dodzanel pes i hiba

Manushikano responso pe dukh thaj javerngo dukhavibe si, te dodzanel pes vash o dukhavibe thaj te chinavel pes savi vi te ovel majodorutni shteta te manglas te kerel kodo i societa. Vash kadala so achile dzivde pala o Holokausto, thaj vash e murdardengere familije, kodo so majzala i societa te kerel, si ma te bistrel pes. Kodo si buteder importantno/mahat/vazhno, te isi e societa jekh kotor responsibilitetatar vash kerdini shteta.

Jekh oficijalno remembrancako dive shaj te del suportto kadalenge so sasa afektirime katar kodo historikano kriminalo, te si kerdino korektno thaj senzibilitetesar. Chaches si kodi shteta kerdini upral e individualcura thaj upral e Roma nashti nikana te khosel/hasarel pes; numa, kodolesar so ka prendzarel pes i dukh thaj dzanindoj so andas te kerel pes kodi dukh, i societa/ them, shaj te phenel „oven tumen saste,, thaj te sigurinel kaj kodi dukh naj vi jekhvar te kerel pes. I remembrance shaj te azhutil te del lacheder hoshipe e viktimonge thaj te del olenge shajipe te dzan dureder kotar kodi nakhli vrama.

Pala o maripe khonik ni vorbilas vash kodo. Naj sas nisave memorijalura. Mange mo dad phenelas so achilas pes. Te na phenelas mange mo dad, me nabi dzanavas so achilas pes – sako jekh dzalas dureder normalne. Mo dad phenelas amenge sode but leski familija mangelas pes jekh javeresar. Vov amender e ohto chavendar rodelas te mangas amen sar so oleski familija mangelas pes.

Wilem Bock, Rom kasko dad achilas dzivdo pala o Auschwitz

Involviripe thaj Romane komunitetongoro leibe andre

Vi vash kodo so e remembranca vash o Romano Genocido isi importantno mesazhura vash e na-Romani komuniteta, thaj vash remembrancako khidipe publikane mujesar, trubuj te oven involvirime e Romane komunitura thaj te keren i agenda vash o khidipe. 'I societa' nashti te lel i sasti rola ko gasave divesengo organiziribe, kodo nashti te keren vi e na-Romane ternengere grupe, kobor vi te ovel olan lachi voja te keren kodo. Kadala divesa kobor so shaj, trubuj te oven organizirime kotar kadala save dikhle kadi tragedija – e Roma.

Shtar mesazhura vash remembranca

Remembrancakere khidpa trubuj te oven kerdine kadale shtare elemntondar:

- ▶ **Te del pes dzi ko dzanipe so achilas pes:** Sigurinen kaj isi vuzhi informacija vash kodo sode baro si o kriminalo thaj savo impakto kerdas upral e manusha
- ▶ **Te doshakeren pes e kerdini bibaht thaj kadala so sas len responsibiliteta,** leindoj kate vi kadalen so khelge savi te ovel rola an kodi bibaht

- ▶ **Intecija te dopherel pes savi te ovel shteta.** Idealno, kate trubuj vi specifikkane propozalura so ka aven kotar ofcijalnikane structure vaj individualcija, vaj kotar e na-Romani populacija.
- ▶ **Mangipe te iranel pes nevi patrin.** Kote trubuj te phenen pes save bilachipa arakhela adadzives e Romane komunitetura. Sa dzikote na khosela pes o razismo vi i diskriminacija an Europakere societe adadzives – dzi pe majuhe gavernongere nivelura – e Roma naj te pachan kaj olengi tragedija chaches ikerela pes ani godzi.

Sako jekh kate dzanel kaj e Bibolde vi e Polakura sasa murdardine ano maripe, numa khonik chi phenel khanchik vash e murdardine Roma... . Ano Plaszów isi rememranci tabla vash e Bibolde thaj Polakura murdardine kate – numa na vash e Roma!

Krystyna, Polskaki Romani. Sar chavoro, Krystyna thaj laki phuri dej sasa jekhutne so achile dzivde katar olengi familija pala e NAcistongo masakro kerdine an lengo gav. Voj achilas dzivdi garavindoj pes palo so legarde la ko Plaszów koncentraciono kampo ano Kraków. Vash olaki bari dukh i Krystyna reslal kompenzaci duj bersh angleder.

Kotar www.annakari.com/portfolio/holocaust.html

4. Grizha pe manushikane hakaja

O Holokaust si paradig m vash sako jekh manushikane hakajengo phageripe thaj si **kriminalo mamuj o manushipe; leindoj sama vash sa e viktime.**

Europutne Konsilosko 'Remembranco Dive pe Holokausto thaj Prevencija Kriminalondar mamuj o Manushipe against Humanity'

4.1 So si e manushikane hakaja?

- ▶ Manushikane hakaj si internacionalno standardura, bazirime upral e univerzalno moljaripa/ kuchipa kerdine kotar sako jekh gaverno ande luma.
- ▶ E manushikane hakaja si bazirime upral e ideja kaj sa e manushenge trubuj te del pes respekto thaj khonik nashti te ovel dukhavdo dzi pe kodi digra te hacharel pes kaj si *tikneder manush*. Pala kado respekto, sa e manusha si *jekha-jekh*; olengo *digniteto* trubuj te ovel tretirimo sar fundamentalno kuchipe.
- ▶ Manushikane hakaja si andre ande internacionalno kanuni, kerindoj obligacija vash e gavernura trujal sasti luma. E gavernura trubuj te sigurinen sa e fundavne individualcongere trubujimata – leindoj kate olengo trubujipe vash digniteto.
- ▶ O sistemo kotar e internacionalno manushikane hakaja si kerdino sig pala o Dujto Lumako Maripe, thaj jekhe kotoresar sar response pe kriminalura Holokaustesar. O avguno manushikane hakajengo dokumento si kerdino kotar Khetanutne Nacije. Pal kodo kerena pes e regionalno phangle vorbe, leindoj kate vi e phangle vorba pe Europako nivelo.
- ▶ E manushikane hakaja na sigurinena luksuzno dzivdipe bizi savo vi te ovel dukhavibe vaj dukh. E hakaja si fundavni linija kotar e *minimum standardura* savo so trubuj te den manushenge dzivdipe dignititetosar.
- ▶ Buteder manushikane hakaja shaj te oven *restriktirime* teli varesave kondicije, te trubuj te protektirinen pes e javerengere hakaja – vaj trubuj pes vash e sasti societa. Varesave hakaja, sar missal, o hakaj pe dzivdipe thaj hakaj te ovel pes slobodno kotar namanushikano thaj degradiribaskoro tretmano, nashti nikana te restriktirinen pes.

4.2 Manushikane hakaja thaj o Holokaust

Vakerindoj vash e manushikane hakajengo phageripa ki konekcija e Holokaustesar, varekana shaj teljarela pes i bilachi natura thaj kobor baro sas kodo so achilas pes. Pali sa, e manushikane hakajengere phageripa kerena pes sako dives; o Holokausto na kerela pes sako dives.

Te len pes e manushikane hakaja ande edukacija vash e Remembranca shaj te den andre but lache dimenzije, thaj upral *sa e* manushikane hakaja mamuj o baro numero kotar e manusha – save so naj sas doshala vash khanchik.

1. E manushikane hakaja azhutisaren te identificirinen pes phageripa

E manushikane hakaja ucharena but diferentno manushikane grizhi thaj fundavne trubujimata, sar missal, trubujipe te ovel tumen privatno dzivdipe thaj respektirimo familijako dzivdipe, trubujipe vash fizikano siguriteto thaj lacho sastipe, trubujipe vash fer thaj dignitetosko tretmano, vash personalno autonomija thaj javera. Leindoj kate diferentno hakajen vash e kriminalo so sasa kerdino Genocidesar, azhutil amen te horeder thaj buhleder te ilustririnas e bijjusticija so kerdas pes.

Na sine numa o ‘mudaripe’ bilacho: e lista kotar e bucha so achile pes, astarela sako jekh aspekto kotar e dzivdipa e manushengo so sasa viktime/zhertvi.

Thaj va/oja, chaches si manushikane hakajengo phageripa kerel pes sako dzives, numa na sako dzives manush kotar varesavo minoriteto trubuj te dikhel violence/phageripe upral sako jekh manushikano hakaj – leindoj kate vi o hakaj vash dzivdipe.

Varesave misala vash manushikane hakajengo phageripa ko Holokausto:

Phageripe hakajesko pe dzivdipe: meripe ande gasoskere komore, bari bokh thaj nasvalipa ko egziloskere thana (vi ande koncentraciono kampura), dendine puchke kotar SS Einsatzgruppen, murdaripa thaj but meripaskere forme.

Tortura, namanushikano thaj degradiribasko tretmano: maripe, medikalno eksperimentura, sterilizacija zorasar, teljaripe thaj degradacija – leindoj vi e kondicije ande bucharne kampura – thaj nadeibe adekvatn haben thaj paj vaj adekvatno sanitarije.

Slobodija vash sklavura thaj buchikeribe zorasar: sa e phangle Roma, chavendar dzi ko phure manusha zorasar kerenas but chasura buchi teli bisastipaskere thaj degradiribaskere kondicije bizi love. JAvera bucharne hakaja, sar so si o hakaj pe slobodno khetanipe thaj kolektivno phangle vorbi sasa ignoririme.

Diskriminacija: diferentno (vi namanushikano) treatmano mamuj individualcura numa kodoleske so si Roma arakhenas pes sa e misala vash diskriminacija. Chavore, dzuvlja, invalidura, nasvale thaj phure, khonik chi lijas olengere specifikane trubujimata.

Phageripe hakajesko pe slobodija: phandavipe ande kampura, an phanglipe, an getura, segregirime regionura, thaj javer.

Hakaj pe fer krisaribe thaj presumcija pe bidoshalipe: naj sas krisariba vash arakhibe ‘dosh’ kotar e Romani populacija; savore sasa ‘doshale’ numa kodoleske sostar si Roma.

Hakaj pe privatno trajo, familjako trajo thaj kher: e familije sasa ulavde, e manusha sasa ikaldine olengere kherendar, thaj sako jekh element vash privatnost thaj digniteto sasa phagerdo.

Hakaj pe adekvatno sastipaski sama/grizha: nasvalipena, thaj bilacho haben dikhenas but Roma sar rezultato kotar e kondicije kote so dzivenas. Butivar na delas pes medikamentija/draba.

Hakaj pe barvalipe: sa so sas e Romen si konfikuimo – nikana naj irando. Butivar kana e Roma mangelas te dzan khere palo maripe, arakhenas pengere kheren pheravde thaj chuche. Na kerdas pes kanchi te iranel pes olenge kodo so sasa olen.

Hakaj pe efektívno legalno draba: vi kana o maripe agordas, e Romenge na dije kompenzacija vash kriminalo kerdino upri lende. E kriminalura na vakerenas pes but bersh pala e maribasko agoripe.

2. E manushikana hakaja keren objektívno standardi

Sa e manusha si bijame slobodne thaj jekha-jekh e dignitetosar thaj hakajencar. Oleni isi minsas thaj godzalipe thaj trubuj mashkar pende te tretirinen pes phralja.

Artiklo 1, Univerzalno Deklaracija pe Manushikane Hakaja

E manushikane hakaja dena jekh kupa internacionalno andine standardosar, thaj dzaindoj pala kodo, but diferentno kriminalura kerdine mamuj e Roma, shaj te oven arakhline. Sostar kadala standardura na teljarena pes, generalno dikhindo, von dena jekh buteder objektívno dikhipes vash kodo so si bilacho thaj *sostar* kodo naj lacho te kerel pes. Adadzives, kana si kerdino internacionalno sistemo savo so dela protekcija teli o kanuni vash manushikane hakaja, barem ande teorija, gasavo tretmano ka ovel ilegalno teli o internacionalno kanuni.

3. E manushikane hakaja dena kupa etikane kuchipa

E manushikane hakaja si akceptirime, ten a buteder – ki teorija, kotar sako jekh gaverno trujal i luma sostar von si jekhe kupate thaj sikavena varesave kuchipa/moljaripa so si khetane thaj nijekh gaverno nashti publikanes te phenel kaj kodo naj chachipe. Sikavindo gasave moljaripa/kuchipa sar so si fer, justicija, slobodija, autonomija, digniteto thaj jekha-jekhipes (vaj na-diskriminacija) si zuralo drom pe savo ka sikavel pes moralno argument vash e najusticija so arakhle e Roma thaj arakhena vi adadzives. Sikavindo nesave 'etikane kriminalura' pala kadala standardon, sikavel so kerdas pes si ekstremno.

Moralno kriminalongo sikavipe

Gindisaren vash kadala murdaribaskere aktura: sako si bilacho, thaj nijekh societa chi trubuj te del shajipe te kerel pes. O Holokausto sasa vrama kana sa kadala aktija kerenas pes mamuj sako jekh savo si membro ki Romani komuniteta.

- ▶ Murdaripe – samalo dzivdipaskoro leipe/agoripe
- ▶ O mudaripe kerela pes lokhores thaj brutalno sostar e viktime dzanen kaj ka meren thaj dzanen kaj olengi familija ka ovel mudardini
- ▶ Mudaripe manushengo save si bidoshale vash savo vi te ovel kriminalo, kerdo mudaripe numa upral selekcija (dzaindoj pala etnikani grupa)
- ▶ But buhlo, baro mudaripe, thaj sako jekh kotar etnikani grupa shaj ovel viktima thaj ka dzivel darasar ma te ovel identifikuimo
- ▶ Gasavo mudaripe oficijalno sankcionirimo Themestar thaj kerdo manushendar ki zurali pozicija thaj autoriteto
- ▶ Mudaripe so si dikhlo thaj varekana fasilitirimo kotar e mazhoritetaki populacija: numa nekobor azhutisarde thaj khonik chi phendas khanchik mamuj
- ▶ Mudaripe so na sankcionirina pes, vi chi phenel pes kaj si kerdo, vi bizi te del pes kompenzacija
- ▶ Mudaripe so chiphenela pes (thaj na kompenzirina pes) vi kana javera identichno kriminalura, mamuj e Bibolde sar missal, si vakerdine
- ▶ Vi dureder keripe prejudicije thaj zhertvuipe manushen kotar jekh minoriteto upral jekha-jekh funda, vi kodo so gasave kriminalura si lache sikavde

4. E manushikane hakaja konektirinena e Genocido e bilachipencar kerdi-ne ki nakhli vrama

Dikh i Sekcija 2.4 vash varesave misla kotar historikani diskrimiancija mamuj e Roma save so egzistirinde ko diferentno Europakere thema European countries.

E manushikane hakaja shaj azhutisaren te identifikuin pes e gindipaskere modelura mamuj e Roma save so but societe praktikirinde but vrama angleder o Holokausto thaj so ande dzi pe kodo te keren pes bilache bare kriminalura pe kodi vrama. Shaj azhutin amen te dikhas kaj e anti-Romane prejudicije save egzistirinas trujal but shelbershipa, na sine fer thaj sasa bilache, ande vi dzi pe na-adekvatno manushengo tretiribe numa kodoleske so sasa Roma thaj kodo so kerenas olenge sasa but “normalno”, thaj “akceptirimo”.

Pe manushikane hakaj chi trubuj te dikhel pes sar oaj-vaj-na, kalo-vaj-parno, kote so varesa si thaj jekhvaratar naj phageripe – vi kodo so shaj te arakhel pes num ape strikno legalno senso.

Manushikane hakajengere phageripa pashljon upral spektrumo kotar bilacho tretmani kote so varesave instance shaj ovena bilacheder javerendar, shaj sostar o impakto pe individualco si goredor, vaj sostar o dukhavibe sasa kerdino godzasar, thaj nane kerdino sar rezultati kotar biatencija.

Pashe sako data e majphare phageripena upral e manushikane hakaja sikavena pes astarindo kotar gindipena vaj tretmano savo so sasa bilacho thaj bizo respekto. O Holokausto na sikavdas pes nisostar thaj jekhvaratar thaj kodola so kerde kriminalo mamuj e Roma majbare numerosaar sasa te phenas "normalne" manusha. Kote sasa, pali sa, but so participirinde varesar thaj klasirinde olen sar nanormalno "bilache". Ka azhutil te dijem eksplanacija – numa nisar nashti phenel pes kaj sas lacho – o abnormalno bucha ano Holokaust, te dikhlem sar gasave bucha lokhores "normalizirinde pes" pe bersha angleder o Holokaust.

Negativno dikhipengo "normaliziripe"

O Them te dijias komanda vash 'eliminiribe' sa e muzikantongo, piktorengo vaj zhurnalistongo, vaj sakone jekh so isi le braon jakha, vaj e thule manushen, ka ovel sine revolt mashkar e manusha. Te, sar te si, but decade angleder – vaj lungeder – dzasanas paramisa ande magazine vash e bilachi natura kadale grupengi, thaj kodo gindipe te ovel akceptuime societatar, tegani te len pes lokhores kadale grupengere hakaja, shaj vi te ovel akceptirimo.

- ▶ Sostar e Europakere societe dena, vi adadzives, te kerel pes sterilizacija pe Romane dzuvlja?
- ▶ Sostar von kerena deportacije e Romane migrantonge?
- ▶ Sostar e Romane chaven ikalena kotar e publikane shkole?
- ▶ Sostar e Romane kherengo thaj komunitetongo pheravipe si akceptuimo?
- ▶ Si tretirime e javera minoritetura sar so tretirinena pes e Roma?

So gindinena sar e manusha an tumaro them ka reagirinen o Them te andas restriktivno kanunija vash e Roma ande specifikane regionura vaj te limitirinel olengoro phiribe thaj aktivitetura – sar so kerdas pes vi angleder vi trujal o Romano Genocido? Sar adadzives e manusha ka reagirinen te chute e Romen ande 'kampura'?

5. E manushikane hakaja phandena e Genocide e adadzivesipasar

Kerindoj komparacija pala e manushikane hakajengere rigatar mashkar e majbilache bersha Holokaustestar thaj e bilachipa save so egzistuin adadzives, shaj te arakhas varesave kethanutne. Kodo si mahat vash e edukacija pe remembrance, na numa varesave simularitetija ko tretmanija thaj e phageripena kerdine upral e Roma.

I diskriminacija thaj e prejudicije mamuj Romane manusha adadzives bajrola. Uchardino doshalipe, rasizmo thaj viktimizacija si khetanutne teme – katar e politikura, javera publikane figure vi kotar e mediumija. Sakone jekhe vakeripasar thaj sako jekh hiba, viktimizacija thaj prejudicije ando them si zurarde: gasave gindipena si zurardine, sankcionirime, thaj "normalizirime".

E informacije katar l avutni tabela sikavena o nivelu dzi pe savo e Romane komunitetura si teljardine vaj diskriminirime vi adadives. I informacija dela numa generalno piktura: an varesave thema i situacija si goreder/nasuleder/nafeleder. Kate isi vi nekobor kazura ande Europaki Kris vash Manushikane Hakaja save so arakhline ekstremno phageripe pe javera hakaja save so naj vakerdine ande tabela.

E stigmatiribaskiri retorika musaj te stopuil pes. Trubuj te keren pes seriozne phundre mamuj i diskriminacija upral e Roma, specijalno an olengere thema.

Thomas Hammarberg, anglederutno Komesaro pe Manushikane Hakaja Ano Europako Konsilo

Diskriminacija: I situacija Romencar ko 11 EU Thema Membrura

Kodi informacija si lendi kotar e Fundamentalno Hakajengi Agencija (FRA) Roma pilot rodipe thaj o UNDP / World Bank / Europutne Komisijako regionalno rodipe pe Roma kerdino ko 2011 bersh. E thema kote so kerga pes kodi studija si: Bulgaria, Chehiko Republika, Francija, Grecija, Italia, Ungaria, Polanda, Portugal, Slovakia thaj Espania.

Edukacija:

- ▶ Generalno, numa jekh kotar e duj Romane chavore phirel ande anglal shkola vaj kindergarten/hurdelin
- ▶ Pe vrama kotar sichoovipe, numa na ande Bulgaria, Grecia thaj Romania, 9 kotar e 10 Romane chave kotar 7 dzi ko 15 bersha, si reportirime kaj si ande shkola
- ▶ I participacija pala e fundavni sikljovni lokheste pherela: numa 15% terne Romendar agorena peskeri mashkaruni sikljovni vaj strukakiri edukacija.

Sastipe:

- ▶ Jekh kotar e trin Roma phure mashkar 35 thaj 54 bersha vakerena kaj isi olen sastipaskere problemija save harnjarena olengere diveskere aktivitetura
- ▶ Generalno, pashe 20% Romendar nane ucharde olengoro sastipasko siguripe, vaj nadzanena si uchardo kodo sitguripe vaj na.

Bucharipe:

- ▶ Generalno, jekh kotar e trin Roma vakeren kaj lena pokimos pe chon
- ▶ Jekh kotar e trin Roma phende kaj si bibukjakere manusha
- ▶ E javera phendine kaj khere bucharena, ani penzija si, nashti te keren buchi vaj korkore arakhena peske buchi.

Khera:

- ▶ Generalno, ande Romane familije, buteder duje manushenda dziven ande jekh soba
- ▶ Pashe 45% Romendar dzivena ande khera kote so majcera jekh buchi nane olen ande kher: kuhnja andre ano kher, toaleti andre ano kher, andre toaleti vaj elektriciteto.

Chorolipe:

- ▶ Pashe 90% e Romendar dziven ande familije thaj khera save so lena pokimos save so si teleder katar e fundavni chorolipaski linija.
- ▶ Trujal 40% Romendar dziven ande familija kote so vareko familijatar dzala te sovel bokhalo te sovel majzala jekhvar pro chon sostar nashti sas te kinen peske vareso vash haben.

Diskrimiancija thaj sama vash e hakaja:

- ▶ Pashe dopash e Romendar so sasa phuchline phende kaj von arakhle diskriminacija ko nakhle 12 chona pala lengo etniciteto
- ▶ Trujal 40% e phuchline Romendar dzanen kaj isi kanunija save chi den te kerel pes diskriminacija mamuj e etnikane minoritetija kana von roden buchi.

Haing: fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf

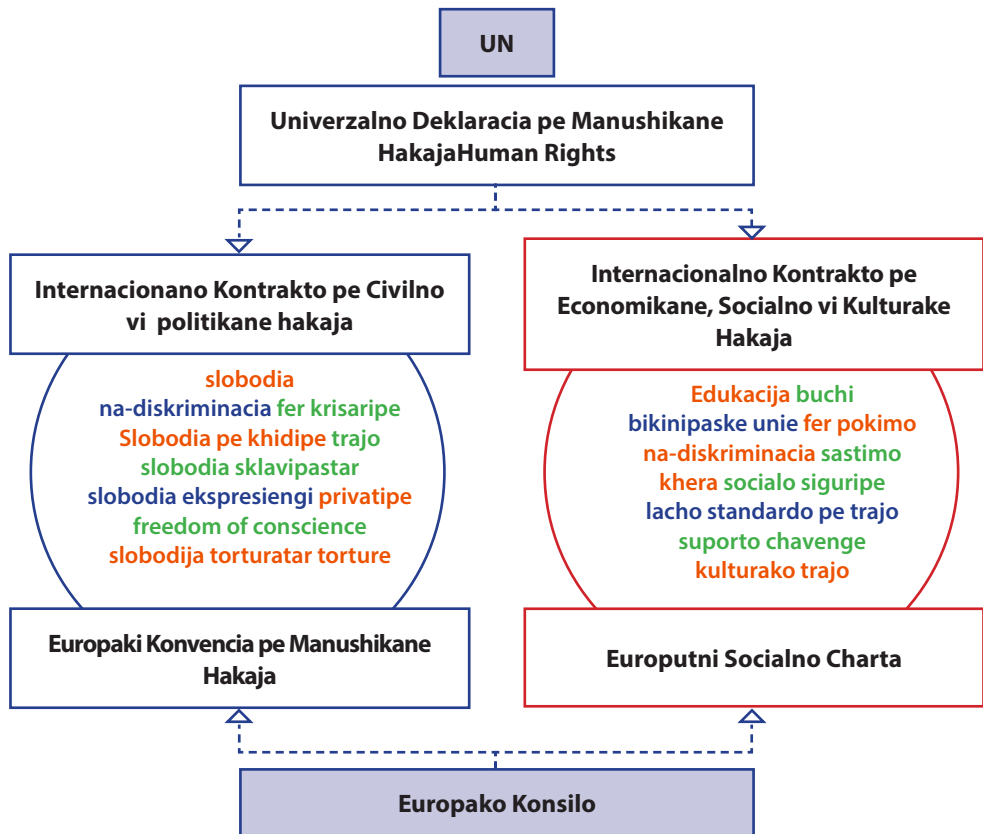
4.3 Manushikane hakaj thaj o kanuni

E manushikane hakaja si inkorporirime ande but legalno sistemura thaj keren obligacije vash e gavernura pe nekobor nivelura. Klejutne manushikane hakajengere instrumentura, khetane e hakajencar save so von ucharena, sikavdine si ko dijagramo ki patrin/rigori 56.

Manushikane hakaja pe internacionalno nivelu

E Khetanutne Nacije (UN) buhljardas thaj kerdas but manushikane hakajengere dokumentura save so definirinena e gavernongere obligacijen pala e individualcura. Majmahat/ majimportantno si:

- ▶ I UN Deklaracija vash Manushikane Hakaja (UDHR). I UDHR sasa kerdini ko 1948 bersh, pala o Dujto Lumako Maripe Sasa akceptuimi kotar sako jekh gverno trujal I luma thaj dela e fundavne hakaj thaj fundavne principura te arakhen pes ande sako jekh majodorutno dokumento vaj kontrakto vash e manushikane hakaja.
- ▶ O Internacionalno Kontrakto pe Civilno thaj Politikane Hakaja (ICCPR) sas adoptirime kotar e UN Generalno Asambleja ko 1966. Kodo kontrakto buhljarela but e hakajendar kerdine ando UDHR, sar so si ilustririme ano dijagramo ki patrin 56.
- ▶ O Internacionalno Kontrakto pe Ekonomikane, Socijalno thaj Kulturakere Hakaja (ICESCR) adoptuimo kotar e UN Generalno Asambleja pe vrama kana sas adoptuimo o. Ucharela e hakajen so achovena ko UDHR, sar so sikavel o dijagramo.

Sa e Europutne gavernura phangle vorba te respektuin, protektirinen thaj pheren e hakajen so shaj arakhen pes ande Internacionalno Hakajengo. Von dije pengi signature vi pe vavera internacionalno manushikane hakajengere kontraktija, leindo j kate vi e UN Konvencija pe Chavengire Hakaja.

Sasto hakajengo sumarumo ande UDHR shaj te arakhen ande Appendix (patrin 105).

Manushikane hakaja pe regionalno nivelo

E Europutne manushikane hakajengoro fremi sasa kerdino thaj si monitoririmo katar Europako Konsilo, thaj pe cikneder nivel kotar e Europaki Unija.

E duj klejutne dokumentura pe Europako nivelo ulavela e hakajen ande UDHR thaj pe gasavo chain pe duj Internacionalno Kontraktura phendine upreder, vi kodo so e Europakere kontraktija/dokumentura sasa adoptuime angleder.

- E Europaki Konvencija vash Manushikane Hakaja (ECHR) si adoptuimi ko 1953 thaj olate shaj arakhena pes tele-upra isto hakaja sar ande ICCPR. I Europaki Kris pe Manushikane Hakaja sasa kerdini ko 1959 te dikhel pe Europutne Konsiloskere thema membrura sar

von ikerena pes thaj dzana pala I Konvencija. Sumarumo hakajendar kotar ECHR shaj arakhen pe patrin 106.

- I Europutni Socijalno Charta sasa adoptuimi ko 1961 thaj olate si ka vakere identikane hakaja save so shaj arakhen vi ande ICESCR. E hakaja protektirime kotar e Socijalno Charta, nashti te anen pes ki Europaki Kris. Kodola hakaja si monitoririme Komitetostar savo so dikhel e reportura dendine kotar o gverno (thaj varekana vi kotar e javera akterura, sar so si e NGO).

Manushikane hakaja pe nacionalno nivelo

But theme nisi kerdine protekcije pe manushikane hakaja vazdime andre an lengere nacionalno legislative. Kote so si adava kerdino, e potencialno manushikane hakajengoro phageripa, shaj te oven shundine vi ande nacionalno krisa.

4.4 Genocido

Pala e manushikane hakajengerre kontraktija, save so koncentririnena pes upral e individualcongere hakaja, e Khetanutne Nacije adoptuinde vi kontraktija save so na den ate kerel pes genocide. Javere vorbenar, naj dendo samale te “mudaren, sasti vaj jekhe kotoresar, nacionalno, etnikani vaj religijaki grupa”. Kodo dokumento si adoptuime ko 1948 thaj si ratificirimo kotar e 144 thema.

UN Konvencija vash Prevencija thaj Sankcioniribe Kriminalosko kotar Genocido

Artiklo I : E Kontraktirime Partije konfirmirinena kaj o genocide, kerdino ande maripaski vrama ja palem na, si kriminalo teli internacionalno kanuni, pali savo von musaj te dzan thaj te keren prevencija vaj sankcioniribe.

Artiklo II : An kodi Konvencija, genocide si sako jekh akto kerdino mangipasar te mudarel, sasti vaj jekh kotor kotar e nacionalno, etnikane, rasakere vaj religijakere grupe, sar so si:

- (a) Mudaripe grupakere membron;
- (b) Keribe seriozno fizikano vaj mentalno dukhavibe upral e grupakere membrura;
- (c) Mangipasar keribe influence upral e grupakere kondicije vash dzivdipe, cilosar te kerel pes fizikani destrukcija saste grupake vaj jekh olakere kotoreske;
- (d) Keribe aktivitetura cilosar ma te bijanen pes neve chave ani grupa;
- (e) Zorasar transferiribe e chaven kotar jekh ki javer grupa.

5. Godi vash Edukatora

Amen khamasas te vazdas i sama vash o Porajmos mashkar e chorlole Romane komunitetura thaj khamasas te das avri informacija vash balengi farma ko than kote so ko Dujto Lumako Maripe sasa Romano murdaribasko kampo ano Lety u Pisku. Kodi historija naj kotor e normalno kurikulumestar thaj kote naj sas publikani presija te pheravel pes e balengi farma ano Lety 99% Romendar na dzanena korkori pengi historija, von na dzanen so achilas pes ano Lety vaj so kote isi balengi farma.

Amen keras kodi komunitetaki edukacija pe urgentno vram kana I komuniteta si targetirimi e anti-romane shtrajkoncar, marshoncar vaj demostracijencar. Amen khamas te das cinoni historija vash e manusha e komunitetondar te shaj lacheder te haljovent e akanutne eksperienca.

Miroslav Brož, Konexe (Chehiko Republika)

An kodo kotor ka arakhen generalno rekomandacije te den suporto pe edukacijakere aktivitetura ano Kotor 6 (patrin 69 thaj dureder). Kadala rekomandacije laches ka aven tumenge te manglas tumari grupa te kerel vareso thaj te resen dzi pe bareder publika. Shaj te arakhen sugestija vash aktivitetu pe akcija ki patrin 96.

E aktivitetura si prezentirime ki harni/cikni forma, bizi nesave bareder metodologikane rekomandacije. Te na dzanena e interaktivne sikljovipaskere metode, shaj te dikhen pe varesave metodologikane sugestije ko Shero 1 oano *Compass – the Europutne Konsilesko legarimasko lil vash manushikane hakajengi edukacija e terne manushencar*. Sa e aktivitetura an kodo lil si bazirime upral kodi metodologija. O *Compass* shaj arakhen online ko www.coe.int/compass.

E sugestije vash avutni sekcija adresirinena varesave bucha so ka trubuj te len pes ani godzi dzikote kerena buchi upral o Romano Genocido. Kate shaj arakhena vi mahat gindipena vash kodo sar te resen e trubujmata so isi e Romane thaj e na-Romane participanton.

2 agosto 2010 sasa avgo data an muro trajo so gelem ano koncentraciono kampo Auschwitz-Birkenau. Semas participant pe khidipe organizirimo kotar TernYpe-International Terne Romengi Drakhin. Kodo dives, mlo dikhipa upral o nakhlipe thaj e Romengo avutnipe pharuvdas pes totalno.

Vicente Rodriguez Fernandez, Rom, kerdas e ternikane organizacija Yag Bari

5.1 Butja pe save trubuj te len sama angleder te astaren

Desh advajzura/godzalipa

1. Vi kodo so isi varesave fundavne faktija vash Romano Genocido so trubuj te ahaljovent pes tumare grupatar, mahat vash e remembrancaki edukacija pashljol pe kodo sar von ka *procesirinen* kodi informacija, thaj sar kodo ka afektirinel olengoro dikhibe pali kodo.

» *Ma daran te den e participantonge vrama te beshen thaj gindisaren, thaj dikhen te kurazhinen olen mashkar pende te ulaven pengere grizhi vaj pharipena, te mangle te keren kodo.*

2. Butikeribe upral o Genocido shaj te kerel lachi kontribucija te haljovent pes but javera bucha, specijalno kadala so si phangle e diskriminacija, manushikane hakajencar thaj themutnipasar.

» *Dzanan kaj o Romano Genocido korkori peske si mahat tema, numa shaj te avel laches vi te resen pes javera grupakere cilura. Ma dikhe ole sar izolirimi buti: den oleske vrama kobor so trubuj.*

3. Sako jekh butikeribe upral kodo temato ka ovel lacheder, te si e historikane lekcije phangle e adadzivesipasar, specijalno e korkore ternengere eksperiencasar.

» *Keren linkoja vi e avutnipasar vi e nakhlipasar thaj madikhen upral kadala lekcije numa sar lekcije historijatar.*

4. Adaptirinen e aktiviteton, kote so trubuj, te resen e grupakere trubujimata. Te na kerde kodo e aktivitetura, len e informacija prezentirime ano vastliloro thaj e phuchipena savaht kana astarena sako jekh grupakere aktivite te astarel pes o procesi vash refleksija, vi ande grupa, vi korkore angleder i sesija. Pal kodo dizajnirinen tumare aktivitetura!

» *Ma ikeren tumen striktno dzi pe aktivitetura sar so si vakerdine!*

5. Dzane kaj e sesije ka oven interesneder thaj relevantneder varekana te sichon vi ande realno luma. Sar misal, te si tumen shajipe te vorbisaren nekasa so achilas dzivdo kotar o Holokaust vaj varekas kotar leski pashutni familija, kodo ka anel tumenge lacheder butikeribe.

» *Roden lokalnikane vaj nacionalnikane hainga save so shaj azhutin te keren tumare aktivitetura buteder relevantno vash tumari grupa.*

6. Te planirinden te organizirine khidipe vash deibe godzi/remembrance, publikani akcija vaj kampanja te adresirinen akanutni bijusticija mamuj e Roma, dzanen kaj sa kadala akcije ka oven lacheder thaj zuraleder te heningen/involvingen e Romane vi e na-Romane komuniteta. Shaj vi te keren linko javere ternikane grupencar vaj te keren kontakto e nacionalno vaj internacionalno NGO-encar save keren buchi upral e Romane hakaja.

» *Te arakhen pes potencijalno partnerija, manusha so shaj dena tumen suporto, aktivistija. Den kurazho e participantonge te resen dzi ko javera grupe vaj komunitetija.*

Len e informacij vash o dive ki patrin 115 te planirinen tumaro khidipe vash remembrance/ ikeripe ani godzi/ vaj keren lobi te prendzarel pes o Genocido kotar e gavermentura. MButeder detalno informacija pe lokalno nivelura shaj te arakhen pes ano sasto CAHROM-esko dokumento ko hub.coe.int/web/coe-portal/cahrom1

7. Tumen shaj te dzangaven e participantongo intereso thaj te azhutin olen te arakhen droma sar te adresirinen e pharipena so adadzives dikhen e Roma, te involviringen/heminde olen ko decizije vash o sichovipasko procesi.
 - » *Legaren tumen pala e grupakere trubujimata, interesija, grizhi thaj mangipena. Regularno konsultirinen olen thaj phuchen olen sar von khamen te dzan dureder.*
8. Ikeren tumare godzate kadale tematosko senzibiliteti thaj ma bistren kaj e participantura shaj te oven konfuzno. Mahat si del pes olenge than vash e sesije so ka adresirinen oelngere emocionalno grizhi thaj vazden suportoski kultura mashkar e grupa. Phenen oleenge kaj tumen sijen kata te trubuj olend diso/vareso.
 - » *Mix the negative messages of the Genocide itself with positive stories about those who have managed to bring it to public attention, and who have secured some compensation and acknowledgement.*
9. Vi kodo so dureder isi prejudicije mamuj e Roma, vi kodo so isi harno samako nivelu vash o Genocido, dzanen kaj fakti si so isi varesavo progresi ki publikani rekognicija. Dzi pe kodo avilas pes najsarindoj e presijake so kerenas e Romane komunitetura, vi varesave zora so denas nesave individualcura.
 - » *Heminen e 'negativno' mesazhon kotar o Genocido e pozitivnikane storijencar pe kadala so line I publikani atencija/sama, thaj save so ande dzi varesavi kompenzacija thaj prendzariba.*
10. Ko agor, sako sichovipasko proceso si lacheder te dijen kurazhi e participantonge te dzan dureder. Vash kodo temato, naj numa tumare partisipantura so trubuj te 'sichon', trubuj te sichol vi e sasti societa/them/. E participantura shaj te den kontribucija an kodo proceso thaj ka ovel olen dzanipe te keren kodo.
 - » *Den kurazhi tumare participantonge te bichaven olengo dzanibe avrijal e grupatar. Azhutisaren olen pengo dzanibe te den pengo dzanibe vi javerenge.*

Ko 17 novembro, e Chehongo them bajrakerela e demokracija thaj e slobodija. I inicijativa Rasakire Sklavura (Otrokem Rasy) participirindas ano khidipe ani Praga vakerdo sar Pohtanesko Vasharo. Amaro temato sasa o Romano Holokaust thaj amari kontribucija sasa anavkerdi sar 'VARESO KATE NAJ MISHTO.'

Rasakire Sklavura sasa kerdine kotar e sculptura kotar balo/balicho kaskere nakheste isi pohtan, thaj maske kolede sasa sikavdine mule Roma. Amaro timo sasa legardino kotar e figure uravdine pe kale uravimata, parne maskencar pe save sasa phuchimasko znako /?/. Von legarenas vurdon kolestar shunela sine politikani vorba thaj glaso e balengo khetane... .

I 'Ajele Roma', so phenel vash e Romengo dromaribe trujal e luma rodindoj baht thaj loshanipe, vazdijas pes ar pakhiv upral sa kadala bilachipena so sasa... .

Jekh manush so dikhelas kodo performanso phendas kaj, 'Kodo sasa but provokativno spektaklo so vuzheste phendas amenge kaj vareso kate naj sar so trubuj. Kodo sikavdas vi e bijusticijako pharipe, o apsurdo kaj ko than kote so sasa murdardine manusha vazdije farma vash e bale, num ape jekh vrama, sikavdas vi e romengo loshanipe vash o dzivdipe, so e Roma hasardine vi kodo so shelebershencar kerelas pes upri lende bari opresija thaj bibaht.'"

Kotar o RomaReact

5.2 Tumare aktivitetongo planiribe

Isi but droma te kerel pes buchi upral o Romano Genocido. Sa kadala droma ka oven mahat thaj ka keren lachi kontribucija pe kodi but ignoririmi buchi. Sar te si, e diferentno grupe ano diferentno konteksto ka ovel olen javereder trubujimata thaj interesura thaj tumen shaj te mangel specifkano efekto so ka adresirinen, sar so si, te phenas bucha phangle e identitetosar mashkar e Romane participantura, bareder sama pe lokalno historija vaj pe diskriminacija ando them.

Len zala vrama te gindisaren vi vash kodo:

Savo si o nacionalno vaj lokalno konteksti?	<i>Sar misal:</i> sar o Gegnocido afektirindas e Romen an tumaro them? Si prendzardino e Gavernostar? Sar e Romane komunitetura si targetirime adadzives?
Isi tumen ache hainga so shaj den tumenge suporto an tumari buchi?	<i>Sar misal:</i> si tumen pashe memorialno than an tumaro lokaliteto? Si tumen lokalno vaj nacionalno organizacija so shaj vorbil tumare grupake? Shaj te keren kontakto e Romane komunitetoncar vaj e manushencar so dodzivdinge o Genocido?
Save si e 'klejutne mesazhura' vaj klejutne areje haljovibastar pe aktivitetura so tumen khamen te den suporto?	<i>Sar misal:</i> Individualno akterongi rola ano Genocido, o linko e diskriminacijasar mamuj e Roma adadzives, kobor si mahat te sikavel pes kodo mesazho thaj dureder

Sode vrama tumen shaj te den vash kodo temato?	Sigurinen te prioritizirinen 'klejutno mesazho' szaindoj pala i vrama so si tumen. Ma adzikeren te resen sa pe jekh sesija!
---	---

Thaj shaj upreder sa ...

Save si e majbare interesura vaj prioritetura vash tumari grupa?	Kodola phuchipena si tretirime lacheder ani sekcija so avela teleder.
---	---

5.3 Astarindoj kotar si i grupa

E cilura thaj e resipa vash tumare aktivitetura ka oven ki relacija tumare grupasar. Te si tumen vrama vash konsultacija e grupasar pe lengere interesura thaj te dodzanen so von aba dzanen, shaj te ovel o majefektivno drom te dizajnirinen tumaro sichovipasko proceso. Te si tumen numa jekh sesija, thaj i grupa naj tumenge prendzardi, kana ka astaren sesijasar, ovela mishto te vorbisaren te shaj ovela tumen vuzhi piktura thaj e participanton te azhutil te hacharen pes hemime/involvirime..

I Ruhama Fondacija azhutisardas 76 Romane thaj na-Romane terne aktiviston Romaniatar te len than ande Remembrancako Khidipe pe Romano Genocido "Dik i Na Bistar" ("Dikehn thaj ma bistren") so ikerdas pes ano Kraków ko avgusto 2013. Sar rezultato kadale vizitatar, e participantura sasa motivirime te keren korkore pesko magazine vash o Genocido. Desh thaj trin terne manusha ramonde artiklo sar hacharen pes, phenindoj so von gindin kaj trubuj te kerel pest e shaj e javera te "dikhen thaj ma te bistren".

Dikhen, majcera, te len kadala bucha angleder te planirine e sesija:

- ▶ Si e participantura Roma, na-Roma vaj si hemimi grupa? Sode laches von keren inter-relacija sar grupa?
- ▶ So von shaj dzanena vash o Romano Genocido?
- ▶ Dzanen vaj na, save si lengire simpatije vaj prejudicije (specijalno vash e Roma)?
- ▶ Save aktivitetura vaj save informacije ka oven olenge mishto te shunen thaj savi ka ovel olengi reakcija?

Romane thaj na-Romane grupe

I buchi, isi tumen ande grupa vi Romane participantura, vaj si numa Romane participantura si but mahat. Kate isi beneficije te kerden buchi e Romencar thaj e na-Romencar ulavde, thaj vi beneficije kotar butikeribe hemime grupencar. Numa, dzanindoj e tematoski natura, ovela lacho te lel pes sama vash e specifikane trubujmata thaj anglal koncepcije save so isi e participanton, dzaindoj pala lengi korkorutni identifikacija. Kadala gidipena shaj te oven relevantno vash e javera etnikane grupe, thaj specijalno vash e grupe save so dikhle bilachipa e Holokaustesar.

Sijen vaj na senzitivno pe sako jekh kadala shajjipendar:

1. E na-Romane participanton shaj te ovel zurale prejudicije vash e Roma.

Te kergen buti numa e na-Romane grupasar, shaj trubuj te adresirinen kadala prejudicije angleder te den informacije vash o Holokaust. Bibahtake, khetanutno response adadzives vash e pharipena thaj e manushikane hakajengere phageripasar, violence savi so dikhen e Romane grupe trujal Europa si "von korkore rodenas peske kodo". Kodo si sostar i edukacija pe kodi areja si doborom but mahat/importantno.

Michelle Kelso describes the response of a group of Romanian educators to the screening of a film about the Genocide of the Romanian Roma:

"Amen na adzikergem kaj i phravdi diskriminacija haricaske ka achavel sine e filmosko sikavibe angleder vi te mukhel pes, thaj kodo temato te dzal trujal sa e diskusije pala e filmosko sikavipe

Kodo so andas dzi pe prejudiceje thaj diskriminacija vash o Holokausto panda si ani Romania. I diskriminacija so but Roma dikhen sasa dikhlino sar "normalno" katar e na-Roma."

Kelso, Michelle, L., "Prendzarindoje Romen: studija sar o Holokaust si dikhlino ani Romania", 2010

Hemime grupasar, odorig kote so isi prejudicij, trubuj te adresirinen pes. Kodo si mahat, na numa kodoleske so isi prejudicije mashkar e participantura thaj sar von ka len o mesazho, numa vi kodoleske so e lache relacije mashkar e manusha grupatar si but mahat pe kodo senzibiliteto. O nanipe pakhiv, takto, senzibiliteto vaj solidariteto, kastar vi te ovel e grupatar, ka kerel i buchi phareder vaj shaj vi o rezultato te ovel kontraproduktivno. E Romane participantura trubuj slobodno te phenen thaj te oven respektirime javerendar; e na-Roma trubuj te oven phutardine vash o shajipe olengere kolege te oven dukhavde kotar varesave vorbi so phenane pes.

- ▶ Te si tumen buteder sar jekh sesija thaj te kereden buchi ki grupa e na-Romencar saven aba isi prejudicije, ka ovel shukar te astaren aktivitetosar vakerdino ki patrin 89. Shaj te len vi nesave aktivitetura kotar e *Glinde*, save adresirinen but butja phangle e nticiganizmosar, shaj te arakhen ko www.coe.int/youth/roma.
- ▶ Te sijen daravdine kaj nane pacha mashkar e participantura, keren ulavdine sesije e Romane thaj ulavdes e na-Romane participantoncar angleder te chiven olen khetane.

2. E Romane participantura shaj te oven zuraales afektirime e prezentirime informacijendar

Te si tumen Romane participantura ande grupa, trubuj te den olen suporto te si varesar dukhavde e prezentirime informacijencar. Kodo si mahat te organiziringen vizite pe thana kote so kerdine pes masivno murdaripa. Te sen ande hemimi grupa, trubuj te phenen e na-Romane participantonge te den suporto thaj haljovipe vash e Romane participantura.

- ▶ O aktiviteto 1 ki patrin 74 dela tumenge harni introdukcija kana vizitkerena memorijalno than vaj keren vaver aktiviteto so shaj emocionalno te afektirinel e participanton.
- ▶ Sugestije vash preparacija pe Holokaustokere Memorijalno Divesa shaj te arakhen ande publikacija producirimi kotar o ODIHR-OSCE, shaj arakhen ko www.osce.org/odih/44474

- ▶ Legaripena vash e sicharra thaj e edukatora si khedime ande Europutne Konsiloski publikacija, *Europutno paketo vash dzaibe ko Auschwitz-Birkenau Memorialo vi Muzejo* www.coe.int/t/dg4/education/remembrance/archives/Source/Publications_pdf/European_Pack_en.pdf

Sefedin Jonuz phenel vash vizita ko Buchenwald Romane grupasar

“Avguni fotografija sikavelas Germaniakere fashiste sar ikalela e jakha kotar jekhe Romeskere thaj Romnjakere sherestar. Cikno chavore terdzolas pasha lende dikhindoj so dzal. Dzuvli fashisto tedzolas pasha o chavo. Dzikote ginavavas o teksto vash o foto, semas shokuimo, nashti phenavas khanchik, e asva dzas mle jakhendar thaj sa e Roma, sasti prupa avile pasha mande phuchindoj so si mancar. Kana phendem olenge so ginavdem ano teksti, savore astarde te roven hor ple vilendar thaj shaj sas te dikhen numa pengere asva.”

Sefedin Jonuz, “E memorija trubuj than”

3. Shaj te oven diferentno cilura vash e Roma thaj e Na-Romane participantura

Buteder aktivitetondar ano Kotor 6 si hramome e na-Romane grupencar, vaj hemime grupencar, sar olengiri primarno audience/publika. Te kerden buti e Romane grupencar, shaj ka trubuj te pharuven o akcento ande varesave aktivitetura te shaj, te zuraren varesave mesazhura ande tabela so avela teleder:

Klejutne mesazhura vash Romane participantura

1. O Holokaust sasa vareso kerdino *upral* e Roma

Si but naturalno vash e senzibilno manusha te ovel olen grizha vash kodala tragedije so kerdine pes. Tumen trubuj te phenen kaj nijekh, so sasa tretirimo sar e Roma ano Holokausto naj doshalo/responsibilno vash kodo so achilas pes, vaj vareko te phenel olenge kaj kodo so kerdas pes trubujas te kerel pes.

2. E Romane participantura trubuj te oven barikane pe lengo identiteto

Kodo shaj keren dureder phuchindoj e participanton te gindisaren vash e aspektura kotar olengo Romano identiteto pe save si von barikane olencar. Remind them, if necessary, that no-one is ever happy with *all* the aspects of a group they self-identify with! You could also look at positive role models.

Len e informacija vash Rose Familia ko patrina 34-35 vaj o linko pe agor kotar Aktiviteto 5 ki patrin 80.

Shaj te dikhen vi pe aktiviteto ‘Maren pes vash Romane Hakaja’ ande Mirrors/Glinde.

3. E Roma shaj den kontribucia pe societako prekeribe

Mahat si e participantura te hacharen kaj isi vi pozitivno akcije save so von shaj keren thaj te afektirinen pengere dzivdipena, sar vi te pharuven e generalno e gindipena vash e Roma. Jekh drom te keren kodo si, te alarmirinen e publika vash e Holokausteskere kriminalura; javer drom si te sikaven e manushikane standardon.

5.4 Akcija vash kurazhipe

Te si i edukativno buchi pe kodi areja lachi, sigurno ka aktivirinel e participantongo itnereso thaj olengi grizha, thaj shaj von ka mangel dureder te keren buchi upral kodo temato, thaj soske na, vi te organizirinen pe avutni vrama khidipena pe remembrance vaj javera aktivitetura.

Ko 1-4 agosto 2013, i internacionalno ternikani organizacija TernYpe, andas 300 participantura saste Europatar ano Kraków vash nekobor dives ate sichon vash o Romano Genocido. Ano khidipe sasa vorkshopura, lekcije kotar ekspertura, publikani konferencija thaj vizita ano Auschwitz, ko agor kerindoj vi komemoracijaki ceremonija.

Rachate 2-3 agosto 1944 bersh, 2,897 Roma sasa murdardine an gasoske komore ko 'Gypsy Camp' ano Auschwitz-Birkenau.

Buteder rigendar, kodo si o majlacho generalno cilo vash tumari buchi, thaj majlacho indikatoro kaj kodo so kerdas pes si laches kerdo. Numa, lacho sit e ikeren an tumari godzi kaj planiribe thaj keribe akcija si lacheder kotar lekcijengo sichovipe – thaj isi bareder impakto – te phende e participantura kaj kodo si so von khamen te keren dureder. Sar so si notirimo ano Kotor 3, numa vuzho 'simbolikano' remembrancako khidipe si lokhes te organizirinen; phareder sit e incirinen proceso kote so tumare participantura, shaj vi e javera katar e publika, dureder ka 'ikeren ani godzi', vi kana ka nakhel thaj agorel pes o khidipe.

Varesave ideje vash organiziribe akcije e grupasar shaj te arakhen ko patrina/rigore 94-95, ketane lilesar sar te planirinen e sesija.

5.5 Lokharipe/Fasilitacija

Efektivno fasilitacija shaj phagel vaj zurarel e edukacijakere procese. Bute rigendar, kodi si majimportantno kontribucija so shaj keren e participantonge sit e haljoventh thaj te reagirinen pala akava temato.

I lista so avela teleder si sar vareso so *legarimako lil* so ka phenel tumenge so thaj sar te keren. Te nadzanena i ideja vash 'fasilitacija' vaj vash sichovipasko proceso pe savo e participantura si aktivno hemime/ivolvirime, dikhen o Kotor 1.4 kotar o *Compass* vash detalno eksplanacija.

10 KEREN thaj MA KEREN vash efektivno lokharipe:

Keren kurazho e participantonge te phenen penge ideje thaj gindipa.	Ma karakterizirinen savi vi te ovel sugestija sar "bilachi", "irelevantno" vaj "dili"!
Keren kultura pe khetanutno respekto, sigurno trujalipe kote so sako jekh shaj slobodno te phenel pesko gindipe.	Ma den i grupa te crdel varekas pe rig, te ignoririnel, vaj ma te del respekto vaverenge: etablrinen varesave fundavne principura kotar o starto.

Kurazhinen e diskusija vi e phuchipena: von ka sicho vakerindoj pengere dujgodzalipa vaj bisiguriteto pe vareso.	Ma den lunge prezentacije: kodo numa ka durjarel olen e tematostar!
Keren linko e participantongere realietosar thaj e realno buchencar an olengo trujalipa.	Ma keren generalizacije kolencar von nashti te ikljon ki rig.
Bistren i dogma! Den olen shaibe te phuchen vash e 'etablirime chachipa', thaj keren kodo vi tumen.	Ma oven "rashaj", ovaj te len tumari pozicija te aven dzi pe argumentura!
Oven phutarde e participantoncar. Ka respektuin tumen buteder thajka phutren pes tumenge.	Ma phenen kaj dzanen te naj sen sigurno! Phenen olege ka arakhav, vaj phenen olenge te arakhen.
Pahan e participantonge. Von trubuj korkore te arakhen o otvjeto.	Ma vorbisaren olencar upraldan thaj legaren olen odorig kote so von chi khamen te dzan.
Srizno len olengere sugestije: lokheder ka oven involvirime te hacharde kaj kodo si vi lengi buchi.	Ma ikeren tumen striktno dzi pe plano: dzan pala lengo interese te khamel te len javederer direkcija.
Oven pasheder pe lengere naturalno manushikane simpatije. Phuchen sar hacharen pes, vaj <i>sar bi hacharenas pes</i> te ...	Ma bistren olengo gindipe savo vi te ovel; sikaven olenge javera perspective.
Tretirinen e participanton jekha-jekh tumencar – jekh mashkar phende, thaj tumenge. Savore sen manusha!	Ma crden olen pe rig vaj te phenen kaj von nashti te keren kodo. Na dzanen so shaj te keren e manusha!

6. Edukacijakere aktivitetura

E aktivitetura pe avutni sekcija si ulavde ko panch klejutne areje:

- ▶ So achilas pes?
- ▶ Sostar achilas pes kodo?
- ▶ Sostar kodo naj sas mishto?
- ▶ Sar kodo si relatirimo adadzivesar?
- ▶ So shaj amen kerasa?

An sako jekh temato isi serija kotar phuchimata save so ka tretirinen pes kana dzan e sesije vaj ka oven rodimasko proekto, sar vi nekor aktivitetura.

But aktivitetura ka oven element phanglo sakone jekhe phuchipaskre arejasar thaj sa e aktivitetura ka zuraren pes kodolesa so ka diskutuil pes pe duj agorune phuchimata.

6.1 So achilas pes?

Deibe informacija vash o Romano Genocido

Shaj ande tumari grupa ka ovel ciknoni sama vash kodo sar e Roma sasa targetirime thaj sar von sasa dukhavdine. Numa informacija korkori peske, bizi refleksija, nashti te sikavel o sasto kriminalo so sasa kerdino, specijalno te si an tumari grupa gasave saven so isi prejudicije mamuj e Roma. Numa, ande but aktivitetura ka oven varesave informacije, thaj e participantura ka trubuj te agoren I sesija bareder haljovibasar vash kodo so chaches achilas pes. O dijagramo an patrin 72 sikavena pes varesave but importantno butja so shaj te len pes sar fokuso pe aktivitetura: Ma adresirinen jekhvaratar sa e butja ki jekh sesija!

Sar te 'prezentirinen' e informacija

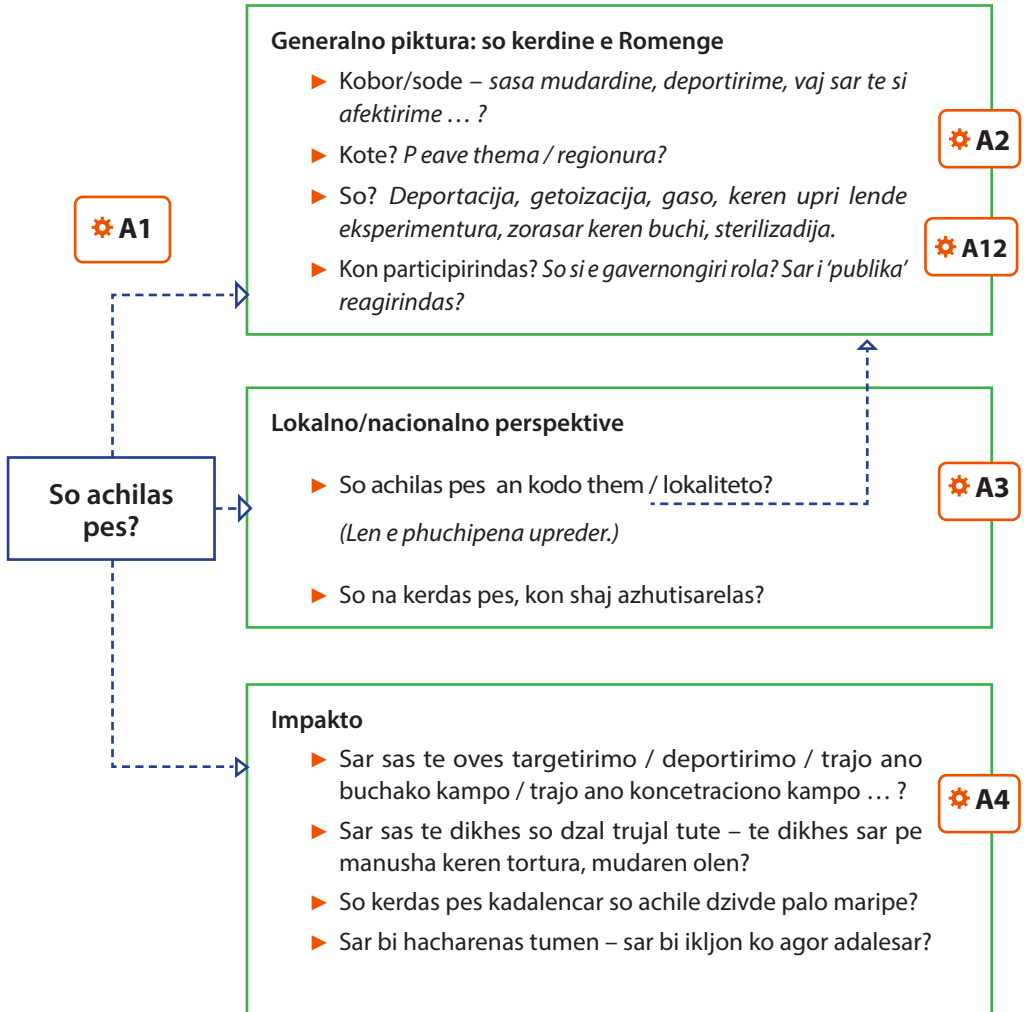
Generalno dikhindoj, e participanton aba isi dzangavde olengere interesura thaj shaj te ikeren phenen te sas len gasave experience vaj kerdine buchi upral kodo temato. Kodo si lacheder kotar kodo num ate del pes informacija prezentirimi kotar o fasilitatori. Dikh teleder varesave egzemplura vash butikeribe e informacijencar.

<p>E participantura korkore keren penge rodipena</p>	<p>E participantonge so naj sikle te keren kodo, shaj te den olen varesave website thaj legarutne phuchimata vash areje pe save von trubuj te keren investigacija. Tikneder participantongere grupenge shaj te del pes diferentno areje thaj i sasti grupa te lel bareder piktura.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Len e linkura kotar Appendix 4, si vi but javera: dikhen vash hainga pe tumari chib.
<p>Dikhipa pe multimedia vaj na-tekstualno hainga</p>	<p>Ikalibe informacije katar e picture, video vaj muzika, shaj te anen zuraleder emocionalno mesazho kotar numa 'shuke' tekstija. Roden e participantondar te analizirinen informacija pe diferentno forme, ikalindoj impoirtantno faktija. Keren kodo te vazden phuchipena vash interpretacija, komunikacija thaj subjektiviteto.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Isi lache thana vash picture thaj Multimedia sekcije ano 4.
<p>Sa rte len pes personalno testimoni – skrinisarde vaj vakerdine</p>	<p>Te si tumen shajipena te organizirinen diskusija nekasa so dodzivdindas o Holokausto, vaj vareko so siklilo olestar, kodo shaj ovela zuralo drom te bichaven pes personalno mesazhura e participantonge. Roden olendar te keren phuchimata thaj legaren olen trujal e mahat punktura thaj te keren intervju.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Te si tumen Roma ande grupa, roden olendar te phuchen pengere familjen vaj e komuniteta thaj te arakhen so von dzanen. ▶ Len varesve testimonije kotar o Appendix 2 ko agor kotar kodo vastliloro.
<p>Prezentiribe informacije javerenge ani grupa – vaj manushenge publikatar</p>	<p>Sikavipe e javeren, si jekh kotar majefektivno drama te sigurinel pes kaj i informacija si lendi thaj hachardi e participantodar.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ TTumare participanton keren 'sichara' thaj roden olendar te phenen e rezultatura kotar o kerdino olendar rodipe, te sikaven e grupake, vaj e manushenge avrijal i grupa. ▶ Organiziribe publikane khidipena vaj komunikacija e poltikoncar, medijencar vaj lokalno reprezentantoncar, shaj te ovel lacho mesazho so ka del pes javerenge.
<p>'Pakuinen palem' e informacija ki javereder forma</p>	<p>E informacijako prezentiribe chi trubuj te ovel monotono – vi kadalenge so prezentuin, vi kadalenge so 'lena' e informacija.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ I personalno testimonija shaj te ovel projekto pe drama thaj e rezultatura kotar online rodipe shaj te prezentuil pes sar poezija, gili, piktura vaj kolazho. ▶ O proceso shaj te dzal avere dromesar: den e participantonge negobor personalno testimonije vaj imazhura thaj phehen olenge kaj von si zhurnalistura so trubuj te hramosaren artiklo thaj te phenen e publikake so achilas pes; vaj kaj si manushikane hakajengere aktivistura thaj trubuj te ramosaren report vash o komiteto pe manushikane hakaja.

<p>Pharuven e perspektiva</p>	<p>“E shuke” historikane faktija shaj te keren pest e oven relevantneder vash e participantura rodindoj olendar te chiven pes ki pozicija Romengi so dzivenas pe kodi vrama. Nesavo teksti so phenel vash e generalno kondicije vaj forme kotar o dukhavibe, shaj te len pes sar funda vash kreativno hramovipe, drama vaj javer artikani ekspresija. Roden e participantondar te keren imaginacija kaj kodo achilas pes olencar: <i>Sar von hacharen pes? Sar von ka reagirinen? So von bi khamenas te phenen e lumake?</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Roden e participantondar te keren imaginacija kaj dzivenas pe vrama Genocidostar: <i>Sar von hacharen pes? Sar von ka reagirinen? So von khamena te phenen javerenge?</i>
<p>Organiziribe vizite avrijal</p>	<p>Te si tumen pashe than, kher, memorijalo vash o Holokaust, vaj te si tumen shajipe te organizirinen te dzan ko dureder gasavo than, kodo shaj te ovel shaj te ovel but lacho. Kodo shaj te ovel, memorial, nekanutno koncentraciono kampo vaj deportacijakere thana. Dzanen kaj, vi phiribe trujal than so sasa afektirime Genocidostar, shaj te ovel lacho haing vash informacija.</p>

A1

Kadala reference si vash e aktivitetura save so shaj te len pes vash disave phuchipena. A1 referirinela pe Aktiviteto 1, A2 pe Aktiviteto 2, thaj dureder.

Sugestije vash aktivitetura pe 'so achilas pes'

"Kadalendar so achile dzivde, shaj shunas chachune storije save si si pashe phangle bute relatirime butjencar thaj diskusijencar... . Dikhena storija, hachares kaj san kote, hachares tut sar von, numa much e manushen te vorbin, sostar e manushen isi but te phenen. Kadala storije anena palem o trubujipe te vazdel pes sama e terne Romen te keras interesuime thaj motivirime ande aktivitetura."

Dzafer Buzoli, kotar i organizacija Terne vash Pozitivno Pharuvipa

Kadadla harne aktiviteton shaj te las sar starter vash e lungeder sesije, vaj shaj oven tumendar buhljarde te shaj e problemura te dikhen pes buteder detalura.

O avguno aktivitetu dela shajipe vash dikhibe upral e informacije. Kodo ka avel tumenge shukares pala vizita pe varesavo Holokaust than numa, shaj vi te adaptirinel pes vash savi vi te ovel sesija save so isi zuralo emocionalno efekto upral e participantura.

A1 **Aktiviteti 1: Sesija vash debrifiribe**

Vash vakti pala vizita varesave Holokaust thana

- ▶ Dikhen te keren kodi debrifiribe sig pala aktuelno vizita thaj sigurinen te ovel tumen majhari 30 minutija vash kodo. Te shaj den tumenge buteder vrama.
- ▶ Beshljaren e participanton ki rot ate shaj te dikhen pes thaj te hacharen pes konforno kana ka vorbin. Te na dzangle pes e participantura mashkar pende, roden olendar te keren korkori peske introdukcija.
- ▶ Astaren i diskusija kodolesar so ka keren rekognicija kaj e participantura sikavdine zurale emocije ki vizita thaj pala olate. Phenen lenge kaj kodo si but naturalno. Den olenge eksplanacija kaj i sesija ka azhutisarel e participanton te sikaven thaj te ulaven mashkar pende emocije vash i vizita thaj den olen suportu te trubuj.
- ▶ Sakoeste den kurazho te ulaven sar hacharena pes, numa vi phenen kaj ten a mangle, ma te keren kodo. Phenen olenge kaj kodo so ka ulaven javerencar an kodi sesija naj te ikljol avrijal grupatar – thaj roden sako jekh te respektuil kodo.
- ▶ Phenen olenge kaj varesave participantonge ka ovel phares te sikaven pengere emocije vaj, shaj ka hacharen pes konfuzno te keren kodo. Ask for suggestions from the group about how the discussion can be most effective and about the kind of behaviour they expect from others. Try to agree on some basic rules or principles for the discussion.
- ▶ Astaren debrifiribasar kodolesar so sakones ka phuchen te mangle te ulaven javerencar sar hacharena pes, thaj den shajipe sakoneske so khamel te kerel kodo. Len katar kadala phuchipena, te dzan e diskusijasar majdur numa vi na oven restrektirime kadale phuchipencar! E majlache phuchipena si kadala so phutren e participantongo muj te phenen diso.
 - » So kerdas tumenge shoko thaj sar hacharenas tumen ki vizita?
 - » Diklen vareso so saasa pozitivno vaj so dijas tumen kurazho?
 - » Sar hacharenas tumen ki vizita thaj sar akana pala i vizita?
 - » Sasa imoportantno te dikhen kdo [than / memorialo / manushe so panda dzivel]? Soske?
 - » So gindisaren, so lijen katar kodi eksperienca? Afektirindas kodo, sar tumen dikhen e javera butja an tumaro trajo/dzividipe?
 - » Shaj dena sugestija te kerel pes diso thaj tumen te reagirinen ki lekcija so dikhlen/ ashunden, vaj te phenen javerenge so siklilen? Si kodo important/mahat tumenge?
 - » Shaj dena sugestija te keras vareso sar grupa pala kodi kerdini vizita?

Trubuj te sigurinen ...

- » Kaj e diskusijasar na dominirinen numa nekobor individualcura thaj den shajipe e javere participantonge te oven hemime ani diskusija – kurazhinen olen direktno.
- » Kaj si senzitivno pe kodo so si vakerdino, sostar kodo sasa phendino, thaj sar kodo shaj te afektirinel e javeren ani grupa. Den olenge tumare komentarija odorig kote so gindinena kaj trubuj te keren kodo.
- » Te den e participantonge dzi ko dzanibe kaj shaj tumencar te vorbil privatno te mangle pali sesija.

A2 Aktiviteto 2: I generalno piktura

Len statistike te ilustririnen o buhlipe thaj impakto Genocidestar

- ▶ Angleder te astaren e sesjasar, dikhen te arakhen save vi te ovel studije kerdine an tumaro them. Arakhen resursija/hainga an tumari chib.
- ▶ Roden participantondar te dikhen ano Internet te arakhen varesave numerura vash kadal butja teleder:
 - » Sode Roma dzivenas ani Europa angleder o Holokaust
 - » Deportirime Roma / ikaldine pengere kherendar
 - » Mudarde Roma ande gasokere komore
 - » Roma save mule javere butjendar – sar missal bokhatar, nasvalipastar vaj javer.
 - » Roma chutine ande bujkakere kampura vaj ande segregirime komunitetura.
- ▶ Te si tumaro them jekh kotar e thema kote so e Roma sasa targetirime Genocidostar, e participantura shaj te roden procentija, numerija vash sasti Europa thaj vi vash tumaro them.
- ▶ Phenen olenge te hramonen e majuche thaj e majharne numerura vash sako jekh kategorija vakerdini upreder.
- ▶ Sikaven olenge I tabela pe patrin 28; thaj pala kodo len kadal phuchipena te diskutirinen e informacijen:
 - » Sasa tumenge pahres te arakhen statistika? Sostar nashti sas te arkhen vaj na?
 - » Sar dena eksplanacija pe diferentno numeroja vash e Romane viktime/zhertvi?
 - » Savi proporcija Romene populacijatar sasa murdardini vaj javereder afektirimi Holokaustestar?
 - » Amari grupa te reprezentuindas e Romane populacija angleder o Holokaust, sode dzene amender ka ovenas afektirime olestar?
 - » So gindisaren, sar bi hacharenas pes e javera so achile dzivde palo Holokausto?
 - » Save javera grupe vaj komunitetura sasa targetirime vaj murdardine e NAcistondar thaj olengere kolaboratondar?
- ▶ Shaj te komentirinen o fakti kaj e statistike vash e Romane viktime naj egzaktno sostar but olendar mule javerchaneou - thaj sostar naj rekordiriba vash kodo. (Vash informacija dikh i Sekcija 2.2)

⚙️ A3 Aktiviteto 3: Lokalno / nacionalno perspektiva

So achilas pes kate?

- ▶ Te sas e Roma targetirime ande tumaro them ki Holokausteski vrama, phuchen olen so achilas pes, sar misal/egzemplo:
 - » Save forme thaj metode sasa kerdine mamuj e Roma? (sar missal, deportacija, mas mudaripa, bujkakere kampura thaj javer. Dikh o Kotor 2 vash informacija)
 - » So pe kodi vrama tumaro gaverno kerdas thaj phendas? Sostar akak phenen vash kodo?
 - » Sar o publikumo reagirindas?
 - » Kon terdijas pala e Roma?
 - » Sode Roma sasa afektirime? Sar?
 - » Achilas pes vareso an tumaro lokaliteto?
- ▶ Te naj sas varesave akcije mamuj e Roma an tumaro them, e participantura shaj te roden:
 - » Komentirindas tumaro gaverno vash o Romano Genocido, vaj kerdas varesavi akcija?
 - » So sas vakerdino pe kodi vrama – thaj akak – vash e Biboldengere thaj Romengere viktime Si suportirime jekh vaj i javer grupa thaj sar, te kerdas pes kodo, si kadala grupe adresirime ande publikane vorbe thaj edukacijakere programura?
 - » So o publikumo dzanela vash e Romengiri eksperiencia ki Holokausteski vrama?
 - » Sar dikhen e Romen thaj sar tretirinen olen generalno an tumaro them adadzives?

Ternikani grupa so kerdas buchi e *Institut für Sozialarbeit* kerdine rodipasko projekto vash Helen Weiss, Romani chaj savi so sasa deportirimi ano 'Zigeunerlager Lackenbach' kana sas ola 13 bersh. Von arakhle olako alav pe nekobor registrija numa, arakhline kaj vi but fajlura si hasardine thaj naj sas rekordiriba. I grupa kerdas vizita ko Helenakere 'dadeske thaj dejeakere parents' limora thaj ano than kote so voj sasa deportirimi. Palal kodo von kerdine publikani prezentacija pe kodo so arakhle thaj phende i storija vash Helen ande rap forma.

A4 Aktiviteto 4: O impakto

Leipe e testimonijengo te ilustririnel pes personalno eksperiencia

- ▶ Len e Anuta Branzan-aki testimonia ki patrin 111 (vaj javer). Te trubuj, den harni introdukcija, te den eksplanacija kaj desha milencar Roma sasa deportirime ano kampura ko okupirime Sovietoskere teritorije kana sasa e Dujto Lumako Maripe. I testimonija phenel vash tipikani eskperienca.
- ▶ Ginaven i testimonija thaj roden reakcija e participantondar:
 - » So hacharen vash e vakerdini eksperiencia?
 - » Save alava/vorbi ka phenen vash gasavo tretmano?
 - » So phenen, so vareko sar chavoro nakhlas kodi eksperiencia, so ka gindil vash o them/ societa savi so kerdas lake/leske kodo?
 - » Savo mesazho voj ka phenel peskere chavorenge?
- ▶ Phuchen e participanton, si von samale vash kodo so e Roma sasa targetirime e Nacistongere rezhimostar vash kompletne eliminacija – sar so sasa e Bibolde. Den olenge varesave informacije vash e javere dukhavibaskere forme, leindoj kate o murdaribe ande gasongere komore. Phenen olenge kaj milionura Roma trujal i Europa dziven memorijasar vash kodo brutalno bilachipe mamuj olengere manusha.
 - » Phuchen e participanton, shaj pachana vaj bistrena so e thema kerdine mamuj korkore lengere manusha.
 - » Phuchen, so shaj te azhutisarel te iranel pes i pakhiv palpale pala gasavi eksperiencia: So *tumen* bi mangena sine kotar o them/societa, te achilasas pes kodo tumencar?
- ▶ Akharen e participanton te roden droma sar o Holokausto si ikerdino ani godzi an olengere thema – leindoj kate e memorijalura, divesa vash remembrance, edukacijakere resorsija/hainga thaj javer.
 - » Dzi pe savo nivelo e Romane viktime si ikerdine ani godzi pe kadala khidipa vaj resursija/hainga?
 - » Savo mesazho kdo bichavela e Romane manushenge adadzives, thaj so kodo pheneel amenga vash o them/societa?
- ▶ Akak e participantura shaj te gindin pes vash kodo sar von shaj te keren influence pe kodo, o Holokausto te ovel ikerdino ani godzi an lengo them. Vash e sugestije dikhen o Aktiviteto 12.

6.2 Sostar achilas pes kodo?

Te haljovel pes sostar sas kerdo kodo

Te haljovel pes sar shaj sas gasave but bilache bucha te keren pes, trubuj te ovas samale vi vash varesave historikane detalura – sar misal, vash o drom sar e kanunija thaj e politike but phagerde e Romane komunitetongere hakajen kotar 1920-tone bersha thaj dureder (vi anglal kodi vrama). Numa, e participantura trubuj te dodzanen vi o kompleksiteto katar e procesura; te haljovel pes sar i sasti ‘mashinerija’ kerel buchi thaj, sar kodi ‘mashinerija’ kerel influenza upral e individualcongere gindipa. Kodo si specifikanes importantno/mahat sostar varesave keripena, ten a buteder, vi adadzives keren pes adadzives an sako jekh Europako them. Kodo so andas dzi pe Holokausto sasar vrama, pali sa, kana e generalno publikano gindipe mamuj e Roma, naj sas doborom javereder kotar kodola gindipena so shaj arakhas adadzives. Kodo phuchipe si elaboririmo dureder ande sekcije save so adresirinena e manushikane hakajengere konekcije e nakhle vramasar thaj adadzivesipasar (patrin 52).

“Biloshalo chachipa si kodo so, e majbilache butja si kerdine manushendar save so shoha chi len decizija te ovel lache vaj bilache/dzungale.”

Hannah Arendt, The Life of the Mind/Godzako Dzivdipe/

Khetanutno sit e del pes ‘eksplanacija’ kaj o Holokausto sas rezultato kotar e bilachipena so avela katar e grupa bilache manusha. Vi kodo so, varesave so participirinde an leste, shaj sas te reagirinen javerchanes/javereder sar so but manusha nashti sas te keren kodo – majbut sikavela pes e Dr Mengele-skiri buti – e participantura trubuj te dikhen kaj nesave individualcura nashti te keren sa kodola akcije te naj sas, ten a buteder, pasivno konsenzuso kotar e milje thaj milje vaj milionura javera manusha. Kodo shaj nafj te anel dzi pe horeder haljovipe thaj eksplanacija sostar gasave manusha so kerde bilachipena, si brendirime sar kadala so khelge l rola katar e ‘bilache’.

Sar achilas pes kodo?

Strukturakere faktorija

- ▶ Save sasa formalno politike ande (an specifikane thema)?
- ▶ So sas i oficijalno funda vash diskriminacija? *'Genetikani funda,' 'kriminaliteto,' 'shpiunura,' thaj javer.*
- ▶ Sar sas e manusha identifikuime, khedime, crdime, kontrolirime, murdarde? **A12**
- ▶ Sar sas e Roma tretirime angleder o Holokaust? *Chorole kondicije vash Roma, ekskluzija bute publikane servisondar, Diskriminatorno kaninija thaj negativno publikano gindipe trujal Europa thaj javer.*
- ▶ Sar kodo afektuindar so achilas pes ano Holokausto?

Psihologikane thaj gindipaskere faktorija

- ▶ Sar manusha katar publikumo reagirinde – vaj na? *Sostar?* **A5**
- ▶ Ko dijas kontribucija pe “mudaribaski mashina”? Sasa cino themesko sektoro / grupa “bilache” manushendar?
- ▶ Savi sas daraki / kaznibaski rola? *Pozitivne misala: jekhevramake “heroja” so azhutinde e Romane viktimon – save sasa kaznime.*
- ▶ Savo sas generalno publikano gindipe mamuj e Roma (“ciganura”) ? *Ka legarenas javereder gindipena dzi pe javereder akcije?* **A6**

Aktivitetura vash sostar kerdas pes kodo

A5 Aktiviteto 5: Behaviours

Kon kerdas kontribucija?

- ▶ Phenen e participantonge kaj varesave manusha dije azhutipe e Romane viktimonge ano Holokaust. Vi kodo so, numa nekobor sasa kaznime kodoleske, I dar ma te azhutine pes e Roma sasa baro.
- ▶ Den e participantonge kopija e Materijaestar ko akale aktivitetosko agor. Roden olendar te phenen e alava nekobore na-Romendar indetifikuime an kodo pasosi sar manusha save so dzanenas so krel pes, numa na kerde khanchik. Shaj te phenen vi kodo so nekobor manusha trenostar chudenas paketura habasar andre ano kampo.
- ▶ Kheden duj-trin misala thaj roden e participantondar te keren buch ko ciknone grupe te bajraren i lista, leindoj ideje pasusostar vaj javere dzanibastar so shude vaj dzanen. Von trubuj te gindin vash e manusha save so sasa samale pe kodi vrama.
- ▶ E rezultatura shaj te oven prezentirime sar varesavi komunitetaki mapa/karta: bari piktura katar e obzerverura, sikavindoj sar von dodzangle vash kodo so kerel pes.
- ▶ Kurazhinen e participanton te gindinen buhleder, te phenas gasavo diso achol pes adadzives, sar von shaj te dodzanen vash kodo. Pe lengi lista shaj te khuven:
 - » Zhurnalistija vaj magazinura
 - » Sa olengere drabarutne
 - » Psihologura so kerde studije thaj kadala so ginavde olengere studije
 - » Jakhdikljovne pe vizite kotar psihologo – leindoj kata vi komshijen
 - » Manusha so traden o treno/vozo
 - » Sa e manusha trenostar so na chudije habe vash e manusha kampostar
 - » E Chuvara ano kampo – thaj javer kamposko personali
 - » Kadala so phandade e Romen thaj legarde olen dziko kampo
 - » Kodola so dikhle o phadavibe vaj o dromaribe
 - » Kodola so dikhle chuche Romengere khera, vaj dikhel kaj von naj kote
 - » E familija vaj amala e manushengi so sip e lista
 - » ... thaj javera.
- ▶ Phuchen e participanton te gindin, so bi ovelas te *savore* phendine upreder, na len than an kodo program, vaj na bi mangeas te keren kodo.
 - » So bi kerena, gasavo vareso te kerel pes adadzives – thaj tumen dzanen vash kodo?
 - » Kana tumen bi keren intervencija vaj te vazden tumaro glaso vash kodo?
- ▶ Ginaven o dujto vaj trito Materijalo vash “suprterura” ovaj referinen pe informacija kotar patrin 31 dureder, te sikaven participantonge kaj sasa gasave so azhutinde e viktime Kolokaustestar. Roden olengere komentarura.
- ▶ Shaj te phandaven phenindoj o fakto kaj e gasoske komore na sikavdine pes jekhvaratar: sasa indikacije kaj vash but bersh e Roma sasa subjekto pe bari diskriminacija thaj bilachipa. Dikhena nesavi paralela adadzivesipasar?

Materijalo vash e participantura

“Savi vi te si i realno situacija kotar o dzanibe vaj ignorancija mashkar e Germanijakere civilno manusha ko Dujto Lumako Maripe vash o transport thaj mudaripe milionura Germanijakre vaj na-Germanijakere Bibolde ande Europa, o avguno Romengo vi Sintongo interniribe khonik na garavelas. E koncentraciono kampura sasa vazdine avrija kotar o baro foro, thaj e Romengo vi Sintongo legaripe kote sikavelas pes ande but Berlineskere gazeti, thaj butivar kerenas kodolesar phejrasa. E Psihologura hemime ande rasakere studije kerdine oficalno vizita ano Marzahn te studirinen thaj te keren filmo e Romane chavorencar so khelenas kote. Bari trenoski linija nakhelas pashe o kampo, thaj nekobor phandade phenenas kaj e manusha trenostar dzanenas vash olengi situacija vikdo so naj sas dosta haben ande kampo, kotar vrama dzi ki vrama, frdenas paketura habasar kana o treno nakhelas pashe o kampo.”

Katie Trumpener, E Ciganongi vrama: “E Mnusha bizi Historija” an narativija Vestostar

Policijako ofisero

“Azhutipasar e komshijendar thaj e amalendar, vaesave Sinti vi Roma nashle kotar e deportacija. Varesave ofijalne manusha kerenas pes kaj na dikhen kodo thaj denas olenge zala vrama kana na kerenas e komande vash deportacija. O Paul Kreber, so kerelas buchi ande policija ko Wuppertal, sas jekh olendar. Vov na kerelas e komande vash deportacija thaj azhutisarelas e manushen te nashen.”

www.sintiundroma.de

E kamposkere Oficalura

“O majpaluno *Lagerfuhrer* ... ano Gypsy kampo [ko Auschwitz] sas Bonigut Vov na dzalas pala e SS taktike. Vov sas but lacho manush. Ko majo 15, 1944, avilas dzi mande thaj phendas kaj i situacija ano Gypsy kampo si bilachi. Sasa andi decizija vash e Gypsy kamposki likvidacija... . Ando kampo sasa pashe 6,500 Ciganura. O Bonigut phendas te informirnav numa kadala Romen kaske pachava. Dijan man rekomandacija te phenav e manushenge ‘ma te dzan sar bakre teli e churika’

O avutno dive, o *Lagerfuhrer* avilas mande thaj ... phendas te kerav lista kadale Romendar save so sasa an Germanijaki armija thaj line medalura. Ande lista sasa kadala Romengere familije, thaj e familije kadalenge so sasa aktivne ande armija Ande lista sasa alva e 3,200 murshengo, dzuvlengo thaj chavengo. Nekobor divesa pal kodo, ano Gypsy kampo avile SS manusha kotar politikano department. Ande komisija sasa vi o Dr Mengele. Sa e Gypsy katar e lista sasa akhardine anglal e vudara. Olenge sasa dendo te lelgaren pesar peskere uravimata thaj javera butja.”

Tadeusz Joachimowski, Polskako phadado manush thaj bucharno ande Zigeunerlager

⚙️ A6 Aktiviteto 6: E publikane stavongeri rola

So si ano alav?

- ▶ Ginaven o narativo pe patrin 44. Phuchen e participanton dichol pes lenge apsurdno kodo misal: ka ovel vareko tretirimo sar kodo, numa kodoleske so si ole javereder anav.!?
- ▶ Den eksplanacija kaj, vi kodo so o narativo si dopash-chahcuno, i eksperiencia so sikavel si gasavi so si ulavdi milja manushencar, varesave olendar vi adadzives si dzivde. Phenen olenge – te na alo olenge ki godi – kaj i deskripcija si tipikano misal vash kodo so, e Roma so achile dzivde palo Holokaust, nakhle trujal lengo trajo.
- ▶ Roden vash reakcije thaj dikhen si mahat/importantno i analogija kotar e familijakoro alav vaj na:
 - » O tretmano ka ovelas lacheder te o ‘alav’ referirinela ko etnikano identiteto, ko than pe kodo so sikavela kaj sen membro pe varesavi familija?
 - » Sostar amen hacharas kaj si apsurdno te dosharas varekas vash lesko familijako alav, thaj si normalno te kereas olenge bilachipe sostar si olen javereder etnikano identiteto?
 - » Si tumen gindinena vash e manusha javere themendar save so referirinena pe manusha *tumare* themandar sar
... [chiven kate o majfrekventno negativno stereotipo vash e participantongo nacionaliteto].
- ▶ Phenen participantonge kaj e sikljarde manusha na arakhle evidencija e manusha te ulaven pes pala i ‘rasa’ thaj adadzives kodo si ahaljovdo kaj si socijalno konstrukcija. Numa, varesave manusha gindinen kaj shaj te dikhen angleder, savo vareko ka ovel, numa kodoleske so dchol pes sar so dichol pes, vaj save grupasar ka oven pashe.
- ▶ Shaj te den varesave informacije vash e genetikane teorije buhljarde e Nacistondar, thaj vash e Dr Mengele-skere eksperimentura upral e Romane chavore. Len i testimonija kotar patrin 24 te shaj te sikaven e varvarikani natura kotar kadala kriminalura.
- ▶ Phuchen so o aktiviteto phenel e participantonge kotar o bilachipe te etikitirinen pes e manusha, vaj te kerel pes asumpcija kana naj evidencija vash kodo.
 - » Kerel pes e Romengo ‘etiketiribe’ vi adadives an tumaro them?
 - » Kobor e manusha chaches dzanen vash e Roma, thaj kobor *tumen* danen olenge?
 - » Sar te kurazhinen pes e manusha, e javerenge ten a gindinen ko etikete thaj, te dikhen e javeren save chachunes si? So *tumen* shaj keren vash kodo?
- ▶ Len kodi sekcija te dzan dureder ko jekh kadale tematondar:
 - » Manushikane hakaja: deindoj eksplanacija pe jekhipasko vilo (vaj na-diskriminacija)
 - » Romano identiteti: shaj dena sugestija e participantonge te arakhen buteder vash e Roma, dikhindoj upral varesave pozitivno aspektura. Te shaj, akharen varekas Romane komunitetatar te vorbil e grupasar, vaj len e linkura teleder vash varesave pozitivno modelura. Phuchen, so akala individualcura phenen vash opasnost te generalno te dikhle pes “sa e Roma”. www.imninalu.net/famousGypsies.htm vaj ko romove.radio.cz/en/article/18243
 - » Romane Genocidoski historija: arakhen sar gasave gindipena aba diskutuime, kerdine kontribucija pe kodo so achilas pes.

6.3 Sostar kodo sasa bilache te kerel pes?

Manushikane hakaja thaj o moralno aspekto

Importantno si e Romane thaj e na-Romane participantura te haljoven kaj kodo so achilas pes ano Holokaust si but, but bilache, thaj kodoleske so acilas pes naj nisavi justifikacija vaj jertosaribe. Kodo si mahat mesazho vash e Na-Roma – na numa kodoleske so bizi gasavo hacharipe, i diskriminacija thaj e bilachpa kerdine upral e Roma adadzives nashti te ovel adresirimo.

Sar te si, o mesazho vash manushikane hakaja si mahat vi vash e Romane participantura sostar i viktimizacija varekana, shaj te anel dzi pe kodo e Roma te dosharen korkori pes. Vitalno si kodo so o mesazho vash kodo sar e Romani populacija sasa tretirimi sasa phageripa pe sako jekh moralno standardo – thaj vash kodo lendi si rekognicija kotar e thema trujal e luma (vorbenca, te na akcijasar).

E manushikane hakaja sahj azhutin te konfirmirinel pes kodo mesazho – vash e participantura kotar savo vi te ovel them. Von dena repero vash akceptirime gindipena so si dendo sa e gavernondar ande luma. Phenen e participantonge kaj fakto si kaj kodo konsezuso egzistuil – kaj jekhe kotoresar iklilo sar rezultato kotar e kriminalura kerdine ano Holokausto – shaj biichavel avri importantno mesazho.

Te dijas i vrama, sasti sesija so dikhela ande kuchipena ande manushikane hakajengo vilo thaj pe protekcija, kodo ka avel e participantonge but laches. Shaj te len e aktiviteton sugeririme ande Aktiviteto 7 (teleder), vaj dihen pe hainga/resorsura kotar e lista ande Linkongi sekcija.

Soske kodo
sas bilache?

Manushikane hakaja

- ▶ So e manushikane hakaja phenen vash kriminalura kerdine mamuj e Roma? *Apsolutno hakaj: hakaj pe trajo thaj slobodija torturatar*
- ▶ So von phenen vash o rasizmo thaj i diskriminacija? *O principio vash jekhipe, e stereotipongi thaj prejudicijengi rola*
- ▶ Save javera Romengere manushikane hakaja si phagerdino ko (thaj angleder) o Holokausti? *Na-diskriminacija, hakaj pe trajo, hakaj pe slobodija torturatar thaj bimanshikano tretmano, thaj javer.*
- ▶ What do human rights demand from individuals?
- ▶ Sar e manushikane hakaj shaj ma te den vi jekhvar te kerel pes kodo?

⚙️ A7

⚙️ A8

Moralno principura

- ▶ Save etikane principura khamen e javerendar te keren ki relacija amencar? *Jekhipe, respekto, feripe, solidariteto thaj javer.*
- ▶ Sar kadala principura si phangle e manushikane hakajencar?
- ▶ Kola principura sasa phagerdine pe kodo sar e Roma sasa tretirime pe Holokausteski vrama?
- ▶ Si kasavo tretmano upral e Roma nekana justificirimo pe moralno aspekto vaj manushikane hakaja?
- ▶ So rodel pes amender te trubuj e principura te respektuin pes, generalno?

⚙️ A9

A7 Aktiviteto 7: Introdukcije pe manushikane hakaja

Romengere manushikane hakaja

- ▶ Te naj e participantonge prendzarde e manushikane hakaja, keren aktiviteto pe introdukcija te prendzaren pes varesave klejutne idejencar. Shaj te len jekh katar kadala hramome teleder:
 - » 'Race for Rights/Prastaibe pala Hakaja/' ano *Bookmarks*, Europutne Konsilesko lil vash e dzungali vorba online
 - » 'Act it Out/Aktivirinen/' vaj 'Draw-the-word/Ilkal o alav/' *Compass-estar* (www.coe.int/compass)
 - » 'Advertising human rights/Manushikane hakajengi reklama/','Red Alert/Lolo alarmo/' vaj 'What If/So te?' kotar *Compasito* (www.coe.int/compasito)

Dzaibe pal kodo

- ▶ Sar kotor kadale sesijatar, vaj sar rodiputno kotor, akharen e participanton te arakhen organizacijen so keren uprale Romengere hakajengo protektiribe pe lokalno, nacionalno vaj internacionalno nivelo. Roden olendar te rekordirine kadala informacijen:
 - » Pe savo nivelo i organizacija kerel buchi (thaj ucharel vaj na tumaro them)
 - » Pe save phuchipena / hakaja i organizcija kerel buchi
 - » E metodija kolencar i organizacija kerel pesky buchi
 - » Savo vi te ovel olengo sukseso/lachi thaj prendzardi buchi/.
- ▶ Sar alternativa, i studija shaj te ovel kerdini vi vash organizacije save so kerena buchi upral o Romano Genocido.
- ▶ E participantura sar vi te roden, sar shaj te keren interakcija gasave organizacijencar. Te isi gasavi organizacija an tumaro region, dikhen te arakhen nekas thaj te vorbil e grupasar.

A8 Aktiviteto 8: E manushikane hakaja thaj o Holokaust

E hakajengo mapiripe

- ▶ Roden e participantondar te gindisaren vash varesave familijkere membrura, vaj vash familija save so lache prendzaren, so shaj te ovel vi sar olengi. Phuchen olen, shaj te arakhen diso khetanutno vash *sako jekh* an kodi familija.
- ▶ Te isi gasave karakteristike, shaj lit e keras konkluzija kaj *nesavo* nevobijamo chavoro bijamo an kodi familija ka lel kadala karakteristike?
- ▶ Phuchen olen, te dikhen savi bi ovelas i rekacija te vareko arakhlas pes jekhesar olendar avgo data, thaj phenel kodo:

“Dzanav tumare déjà vi dades, thaj dzanavas vi tumare papu thaj phure daja. Me sikavdem sa tumare kuzinon thaj phralen vi phenjen. Me egzaktno dzanav savo manush tumen shaj te oven.”

 - » Sar bi hacharenas pes von?
 - » Bi khamenas von te oven “kategorizirime” javerendar save so na dzanen olen laches.?
 - » Sostar na hacharen pes mishto kana e manusha keren kodo?
- ▶ Den harni eksplanacija pe vorbi ‘rasizmo’, ‘stereotipo’ thaj ‘diskriminacija’ thaj phuchen e participanton, shaj te gindisaren vash varesavi khetanutni prejudicija vash e Roma savi so egzistuil vi adadzives.
- ▶ Phuchen olen, so ka gindisaren vash gasavo vakeriba:

“Sas man Romane chave an muro klaso thaj dikhavas olen pasha murokehr. Me egzaktno dzanav save si von.”

 - » Sar kodo vakeripe si javereder kotar kodo so phenelas kaj dzanel tumen?
- ▶ Den eksplanacija kaj pala o Dujto Lumako Maibe, sasa kerdino jekh internacionalno paketo standardondar, prendzardino kotar sa e tema ande neve fundirime Khetanutne Nacije. E standardura si prendzardine sar manushikane hakaja, thaj trubujas te sigurinel kaj nikana/shoha/ nane te kerel pes diso sar so sasa o Holokaust.
- ▶ Sar kotor e aktivitetondar, vaj sar majdurutno aktiviteto, den e participantonge harnajrdi verzija kotar e UDHR (vaj kotar ECHR) thaj roden olendar te identifikuinen savo vi te ovel hakaj so, sar von pachan, sasa phagerdino pe vrama kotar o Romano Genocido. Savore von, numa shaj tumen te roden e participantondar te roden dureder, te naj sigurno vash specifikane misala/egzemplura te ilustririnen varesave phageripa. Dende si varesave informacije ki patrin 49 kadale vastlilorestar.
- ▶ Len specijalno sama pe Artiklija save so na den ate kerel pes diskriminacija (Artiklija 1 thaj 2 katar UDHR, Artiklo 14 thaj Protokolo 12 ande ECHR).

A9 Aktiviteto 9: Moralno principura

Kriminalongo sikavipe

- ▶ Roden participantondar te “sikaven” nesave kriminalondar so sasa kerdine mamuj e Roma (dikh i patrin 52, ‘Moralno kriminalongo sikavipe’ vash missal). Sode “namishte” bucha von shaj te identifikuinen?
- ▶ Pal kodo, phuchen olen, so ka trubuj e zhertvonge katar gasave kriminalura: so si majcera so l societa/them shaj te del sar kompenzacija sakone jekheske olendar?
- ▶ Den e grupake varesave informacija pe rekognicija e Romane Genocidosi, astarindoj patrinatar 115. Akcentirinen i importantno rola so isi e Romane organizacijen – thaj e individualcon – te resel pes rekognicija pe Romano Genocido. Phuchen e participanton te shaj te den suporto pe kadala zora thaj te anen akala informacija dzi pe buhleder publikumo/auditorium.

6.4 Sar si relatirimo pe adadzivesipe?

Relevancako haljovipe

 Kadala si kalemortikakere manusha, naj Europejcura sar tumen vaj me! Amaro agoruno cilo sit e ovel amen zero Ciganura ande kampura trujal Milano.

Riccardo De Corato, teli Sherutno ano Milano, Italia (oktobro 2010)

 Te naj e Romen love kana ka oven astardine, trubuj te oven bichalde avrijal o them.

Lars Barfoed, nekanutno justicijako ministero thaj teli premiero, Denmarkia (juli 2010)

 Shaj o Hitleri na mudardas but olendar.

Gilles Bourdouleix, Sherutno ano Cholet, Francia (juli 2013)

 But Roma nashti te dziven ani koegzistencija. Von nashti te dziven mashkar e manusha Kadala dzivinde, chi trubuj te egzistuin. Nisar. Te pharuvus kodo – sig, bizi te dikhas save metodesar ka keras kodo.

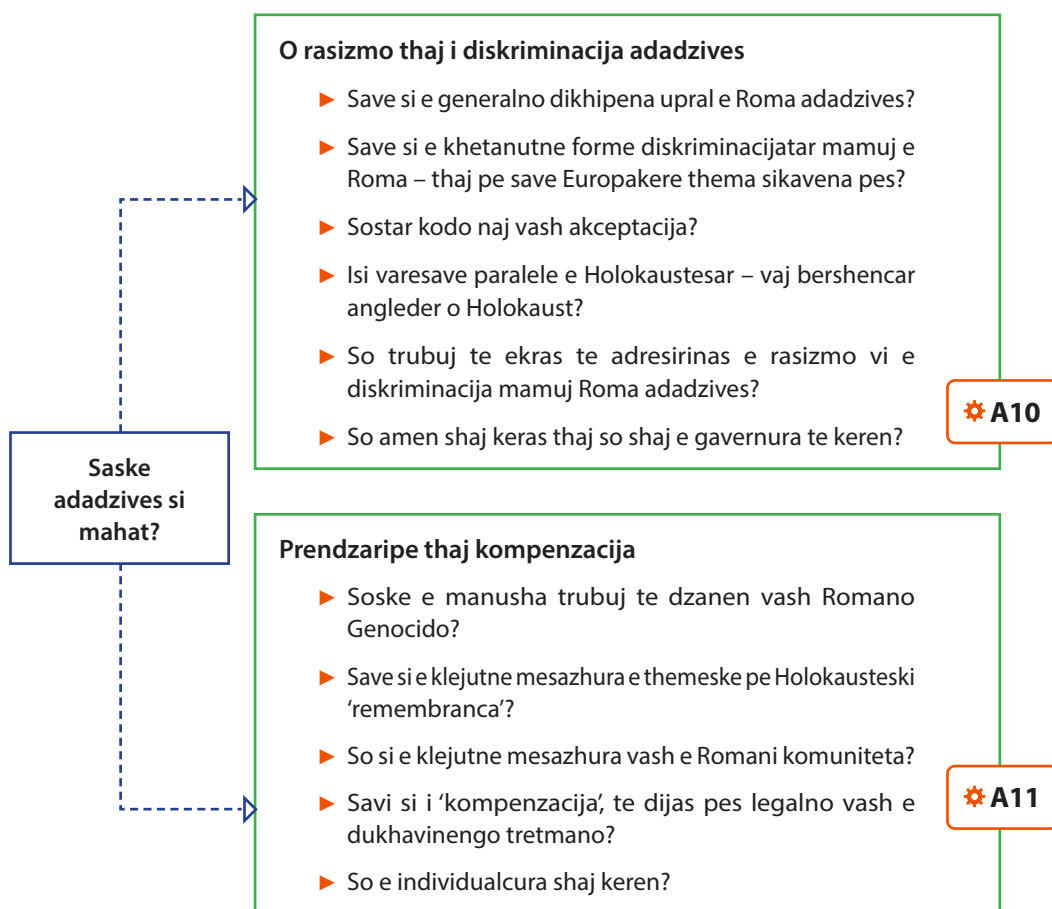
Zsolt Bayer, fundirindas Fidesz Partia, Ungaria (januaro 2013)

I edukacija vash ikeribe godzate, jekhe rigatar trubuj te del e terne manushenge te hacharen o bilacho nakhlipe, savo so vi dureder kerela influence pe varesave manushengo adadzivestutno trajoj; thaj javere rigatar, te identifikuin modelon sar te gindin pes, thaj save so mujin pe kadala save so ande dzi ko Genocido. I sekcija ‘Sar trubuj te ikaras amare godzate’ (patrin 46) detalno

sikavela sar o ikeribe ani godzi shaj dela kontribucija pe kodo cilo, vash e Romane populacijako benefit thaj e javerengo ande societa/them.

Numa, o butikeribe upral kodo temato shaj te kerel vi bareder impakto, tea vile tumare grupakere membrura varesave 'ambasadorura' pe kodo temato, thaj te hacharen kaj musaj te bichavenkodo mesazho dureder. Vash kodi buchi, ka azhutin pes, te diklas pes sar, gasave mesazhura shaj majlache te adresirinen e negativno gindipena vaj e bilache formen save si majurgentno vash societa/them.

E phuchipena thaj e aktivitetura an kodi sekcija, dikhen vi upral e diskriminacija mamuj Roma adadzives, vi upral o mesazho so trubuj e societake, te shaj te adresirinel e akanutne prejudicijen. O cilo si, e participantura te dikhen o trubujipe kotar e pharuvibe e najusticijaki thaj diskriminacija so sikavela pes mamuj e Roma.

Aktivitetura ki relacija adadzivesipasar

A10 Aktiviteto 10: Anticiganizmo adadzives

Strejno/strancongo/Chavo

- ▶ Keren kopija Materijalestar 'Strancongo chavo' (teleder) thaj harne verzijatar kotar e ECHR. Keren preparacija pe kotare flipchart papiro vash sako jekh tikni grupa thaj pe mashkar ano flipchart papiro chiven e informacija vash o 'Strancongo chavo'.
- ▶ Ginaven e participantonge i storija thaj roden olendar te phenen vash savo minoriteto si l paramisi. Phenen olenge kaj sa e misala si tipikane vash e Romengi eksperienca ande Europakere thema (vi ande luma).
- ▶ Roden tikne reakcije ko teksti thaj den eksplanacija kaj sa e misala si nalegalno pala e manushikane hakaja thaj nalegalno pe sako jekh them ande Europa.
- ▶ Roden e participantondar te keren cinone bucharne grupe – 5 manusha pe sako jekh grupa – thaj sakone grupake den kotor katar o flipchart papiro e tekstosar vash e Grupa X. Phenen olenge te hramon ano flipchart papiro, pashe o teksti, savi vi te ovel konekcija mashkar e kotora e chaveskere storijatar thaj save vi te ovel manushikane hakaja.
- ▶ Kana e grupe ka agoren, len e agordine flipchart papiron thaj chiven olen ano muro/zido/fala, te shaj e participantura te dikhen nesave diference vaj similaritetija mashkar olengere papirura.
- ▶ Len neasave, kadale phuchipendar te trujalekren o aktiviteto.

Vash e na-Romane grupe:

- » Lijas tumen surprizo vash kodo, sode but bilachipena kerena pes upral e membrura kotar e Romani komunitetaker khetanutne eksperienca? Gindin kaj varesavo / sa kadala misala keren pes an kodo them?
- » Keren imaginacija kaj shunden vaj arakhlen dzungalo komentaro vash "e Roma": so bi kerenas? Gindisaren kaj, te ule e manusha mamuj gasave komentarija, ka del kodo varesavo efekto?
- » Vi kadala so kerde e UDHR gindinge kaj kodo chi trubuj te kerel pes khanikaske, sar vi te oven kadala javera manusha. Vi tumen gindisaren kodo?
- » Sar tumen ka hacharen tumen varekon, javere komunitetatar te kerel tumenge konstantno bilachipe? So ka keren tumen?

Vash e Romane grupe:

Len e narativija thaj e mapiribaskere aktiviteton te sikaven e participantonge kaj, vi pali sa kodo, gasavo gindipe thaj vakeripe kerela pes thaj, vi kodo so isi "oficijalno" vakeripa katar e gavernura trujal e luma kaj kodo naj lache te kerel pes. Pe vaver rig, sasa but suksesura kotar e organizacije thaj individualcura ande maripe mamuj o rasizmo thaj diskriminacija mamuj e Roma.

Len varesave phuchimatendar, te shaj dureder te keren eksploracija pe kodi tema:

- » Dodzakerden gasavi eksperienca savi si vakerdini ande storija dzi akak?

- » Dzanen kaj gasave bucha si manushikane hakajengo phageripe – thaj naj legalno?
 - » Kerel kodo diferenca vaj na, pe kodo sar tumen dikhen upral sa kodo? Azhutil tumen kodo so vash kodo isi formalno rekognicijakaj kodo nashti te kerel pes?
 - » Isi tumen javera misala save naj vakerdine ande teksto pe save tumen senas nafer tretirime? Gindin kaj so te si kadalestar si manushikane hakajengo phageripa?
 - » Dzanen varesavi organizicija vaj individualcura save keren buchi mamuj gasave butja? Shaj te phenen vareso so ande/kerde von sar sukseso?
 - » Sar shaj te len e informacija vash e manushikane hakaja thaj te den suportu pe tumari komuniteta?
- ▶ Phenen e participantonge varesave organizacije save so keren upral e Romengere manushikane hakaja, vaj roden olendar te roden korkore. Dikh o Aktiviteto 7 vash varesave legaripa.
 - ▶ Vi e duje grupenge, len e haingongoro papiro 'Angazhirime hakaja' ki patrin 92, te shaj den tumen godi vash e kerdine flipchart-ura. Len nota vash kodo so, but katar kodola bilachipena ande paramisi/storija/ phagena buteder jekhe hakaje, thaj sarinen isi hakaj te oven tromale/slobodno kotar i diskrimiancija.

BROSHURA: STREJNO CHAVO

Phende mange kaj sem stranco/strejno, vi kodo so sem bijamo kate sar so si muro dad thaj daj. Ande shkola chutine man ande specijalno klaso vash "strejno" chavo – sar mure phralja thaj phenja. Nashti sas te ovas ande "normalno" clasura. Savore amen semas teljardine javere chavendar numa sostar sema *javereder*. E sichara khanchik na kerde vash kodo. Varesave sichara vi paldenas amen. *Kadale* chavenge so marenas amen, khonik chi kerdas khanchik.

E manusha na mangen amen te ovas trujal olende. Von chi pendzaren amen, von numa, den vika pe amende, maren amen sostar amen sem gasave sar so sam.– vaj gasave save so von gindin kaj sijam. Amen semas numa chavore, sar vi von. Thaj so trubuj amen te keras kana, vareko ka cipil upri amende vaj marel amen? Te khamas olen vash kodo?

Vi te gelemas ande policija, von na ashunen amen. Von phenen amenge, musaj te ovel tumari hiba sostar, tumen keren e bilachipena. Sar von dzanen kodo? Gindindem kaj i kris trubuj te kerel decizija vash kodo. I policija achavel amen ande vuici/droma bizi te ovel soske. Von phenen amenge kaj gindin kaj amen chogem vareso thaj trubuj te roden e chordine bucha amende. Varekana achavena man shov drom pe jekh dives vi kodo so na chordem diso.

Shundem vash manusha sar mande so si phandadine thaj marde e policajtondar. Sostar khonik chi phenel diso kadallenge so marena? Vi e ofiserura an phanglipe musaj dzan pala kanuni.

E gavernoskere manusha dena amen palma. Te san mure komunitetatar, sijan kriminalco. Amen naj sem. *Sakone* komuniteta isi kriminalcura. O gverno na dela palma manushen javere komunitetondar numa kodolesko so vareko olendar kerdas kriminalo. Sostar na vakeren vareso lacho amenge.? Normalno storije? Amare storije si lache – sar lengere.

Pe TV thaj internet, phenen dzungales pe amende. Ano Facebook phenen kaj sem melale thaj bilache. Phenen te dzas avri themestar, te arakhas buchi. Muro dad mangel te kerel buchi. Khonik chi lel les sostar si "strejno".

Sa rte dzivas dureder? So te hacharas kana sako phenel amenge dzungale vorbi, vi kodola so na prendzaren amen? Pharo si: varekana darav te dzav pe vulica sostar darav ma te ovav dendo pushke vaj te ovav mardo.

'Solucijako' patrin: Angazhirime Hakaja

Sa e misala trubuj telen o hakaj te oven slobodne/tromale diskriminacijatar (Artiklo 13 vaj Protokolo 12 Europutne Konvencijatar pe Manushikane Hakaja). Javera hakaja so shaj te oven angazhirime:

Specialno klasura vasj shkole pe Romane chavere	Protokolo 1, Artiklo 2 (hakaj pe edukacija)
Sichara so lena chavoren	Artiklo 8 (Privatno trajo). Te si o phageripe baro, Artiklo 3 (slobodija kotar degradiribasko tretmano). Te astarel e edukacija, shaj o Protokolo 1, Artiklo 2
Bidoshale sichara	Te na lijas pes o rovipe seriozno, Artiklo 8 (hakaj pe privatno trajo) vaj Artiklo 3, te si baro phageripe. Shaj Protokolo 1, Artiklo 2
Manusha "cipen" pe Roma	Artiklo 8 te si but bilache, regularno kerel pes, thaj policija na kerel diso vashkodo
Manusha maren olen	Artiklo 8 te na dikhel i policija o rovipe. Te si baro maripe vaj butivar kerdino, Artiklo 3
Policija na shunel e rovipena	Artiklo 8 vaj 3, kobor baro si o rovipe. Te si daravipe vash e manushengo trajo, Artiklo 2
Policija achavle thaj rodel e Romen	Artiklo 5 (Slobodija) te si achavdine butivar e manusha bi nisoske. Palik o Artiklo 8
Phanglipaske ofisera maren e	Artiklo 3 te sas o maripe baro. Vi o Artiklo 8
Phanlipaske ofiserura naj "doshakerde"	Artiklo 3 te sas o maripe baro. Palik o 8
Members of the government abusing Roma	Artiklo 8 te si o bilachipe baro thaj afektuil sar e javera tretirinen e Romen
Bilachipa pe Internet / vi ande mediumija	Kodo naj baro hakajengo phgeripe, sostar na kerela pes kotar oficijalno manusha. O phageripe ka ovel but baro, kana o formalno rovipe ka ovel ignoririmo kotar e publikane oficijalura
Nashti les buchi "sostar sijen Roma"	Artiklo 8 – specijalno kana gavernoski organizacija naj te del buchi varekaske sostar si Rom
Daravdine te dzan pe vulici	Te si baro bilachipe pe Romane chavore ande vulici thaj i policija na kerel diso, shaj te astaras amen dzi pe Artiklo 8 vaj 3 (ja palem 2 – hakaj pe trajo)

A11 Aktiviteto 11: Deibe dzi ko dzanibe/sikavipe

Mesazhura kadalenge so achile dzivde

- ▶ E participantonge den harni introdukcija vash Romano Genocido – ten a dzangle kaj achilas pes. Phenen olenge kaj ka ginaven olenge storija varekastar so sasa chavoro kana kerdas pes o Holokaust. Shaj vi te len diso so si ande Appendix vaj referinen pes dzi pe Linkongi sekcija.
- ▶ Ginaven oteksto, vaj den e participantonge te ginaven. Den olenge varesavi vrama vash reflekcije kana ka shunen o teksto..
- ▶ Pala nekobor minutija, rodent e kahamel vareko te ulavel savorencar peskere gindipena.
 - » So hacharen pali kdo so azhunden?
 - » Dzanenas kaj e Roma sasa tretirime sar kodo?
 - » So gindisaren, so o manush so nakhlas kodo bi khamelas te shunal kotar e societa/them? Savo mesazho shaj zhutil olen vaj del suporto?
- ▶ Phenen olenge kaj olendar rodela pest e den palpale e autoreske so kerdas kodo kotor. Kodo shaj ovela savi vi te ovel forma, sar missal, piktura, poema, vaj lil. Vakeren olenge kaj kodo si kobor so shaj personalno thaj khonik, te na mangljas, chi trubj te ulavel javerencar, ten a mangle kodo te keren.
- ▶ Dikhen te keren lacho than thaj te kurazhinen e manushen te reflektuin pengi buchi korkori peske. Te na manglas vareko te kerel kodo, den olenge shajipe te keren buchi e javerencar.
- ▶ Te si dosta vrama, shaj te den shajipe e participantonge te keren varesavo rodipe ano naracijako konteksto: e thema kote so achile pes kadala butja, vaj e kampura.
- ▶ Pe sesijako agor, te manglas vareko te ulavel pesky buchi saste grupasar.
- ▶ Phanden i sesija phuchindoje e participanton, khamen te bichaven avri o mesazho si kodo so e Roma lena kotar o them. Sostar, vaj sostar na? Shaj von keren vareso thaj te keren influence upral o gaverno vaj pe javera komunitetura, vaj te dzal avri javereder mesazho?

6.5 So shaj amen keras?

E partiipantongo kurazhipe te len akcija sar kotor kadalestar, vaj kotar sichovipasko proceso, ka vazdel tumare buchako efektiviteto. 'Keripe akcija' shaj te ovel sa so, ikalel o sikljovipe avrijal e grupatar te angazhirinel e publikane membron. Shaj te len pes vi khidipena vash samako vazdipe mashkar buhleder grupa, lobiripe, peticije vaj protestiribe, organiziribe demonstracije vaj javer publikano khidipe, monitoring, reportiribe, ja palem, dibe oficijalno rovipena, vaj vareso javer so si dizajnirimo te anel varesave pharuvipena pe luma.

Keribe akcija si mahat kotor edukacijatar vash ikeribe ani godzi thaj – manushikani edukacija – Kotoresar sostar vazdel o numero kadalengo so 'sichona' thaj isi olen potencijalo te pharuvel e luma generalno, vi te ovel kodo but lokhores. Keribe akcija, sar te si, si importantno proceso vash tumari grupa thaj shaj but azhutisarel pe konsolidacija thaj pe sichovipasko proceso. E participantura ka dikhen i relevanca kotar diskutirime butja pe realnikani luma; von ka reorganizirinen thaj vi jekhvar ka dikhen sa e gindipena pe kodo mesazho save so khamen te den avrijal e buhle publikumeske; ka len neve kvalitetija thaj efektivno komunikacija thaj participacija, vi ka haljon i importance kootar olengi kontribucija. Von shaj te dikhen vi e pharuvipena saven von azhutin te keren pes, thaj ka oven zurardine kotar kodi eksperienca.

O avutno dijagramo indicirinela numa varesave droma kolende e manusha shaj keren akcija pe varesave butja phangle e Romane Genocidosar. Kate isi vi but javera droma!

So shaj tu keres?

Vazden e sama buhleder – organizirinen khidipa sar so si:

- ▶ Remembrancakere khidipena
- ▶ Egzibicije thaj ginavipa
- ▶ Khidipa thaj konferencije
- ▶ Sikavipe filmura / drama / koncertija
- ▶ Bicipibaske khidipena, mulengo ginavipe
- ▶ Edukacijakere/ samake vazdipaskere aktivitetura activities

Lobiripe publikane oficijalon / kampanje pe Genocido:

- ▶ Vash remembrancaki edukacija / informacijengi diseminacija pe Genocido
- ▶ Romengo Genocidosko Dive te ovel oficijalno markirimo
- ▶ Vash Holokaust memorijalura te rekordirine e Romane viktimen / vash memorijalura pe Romane viktime
- ▶ Pe Holokaust Memorialo, te dzanen pes Romene dukhavipa
- ▶ Pe them ate prendzaren pengi rola ande Genocido
- ▶ Pe zhurnalistija thaj javera te vorbin vash o Genocido

Seren diso mamuj diskriminacia adadzives

- ▶ Phenen mamuj rasizmo, diskriminacija, bilachi vorba
- ▶ Vazden sama pe anticiganizmo, kampanja vash jekh hakaja
- ▶ Len arti, drama, muzika, khelipe – vaj alava – te bichaven pozitivno mesazhura vash e Roma thaj lengi kultura
- ▶ Reportirinen phageripa pe hakajengere organizacije
- ▶ Kerenkampanje, sar so si Bidzungali vorba Mishkipe kotar Europako Konsilo, mamuj e evikcije, rasizmo, policijako brutaliteto thaj javer.
- ▶ Monitoririnen dzungali vorba online – thaj phenen ko Hate Speech Watch, www.nohatespeechmovement.org
- ▶ Phenen e politikon vaj publikane manushen so keren bilache vorbi
- ▶ Phenen zhurnalistonge te hramon pozitivno vash e Roma
- ▶ Sikaven pe Romane thaj manushikane hakaja
- ▶ Publikuin formen diskriminacijatar, trujal pamfletura, publikane khidipa, online, ethaj javer.
- ▶ Keren linko Romane grupencar sar vi khetanutne akcije

Organiziripe remembranco khidipe

Isi amen transparent 3x2 metrija kote so hramonel'Pheraven e balengi farma kotar o than kote sas Romano kampo ano Lety!' thaj kote sasa vi fotografije katr e mudardine Romane chavore ano Lety kampo. Amen chvasas kodo transparent pea mare khidipena. Amen lijem kodo banero/transparent vi pe Barikane Roma ande Praga ko 2012 thaj 2013 bersh.

Amen astardem vi te khedas somnature vash e peticija te pheravel pes e balengi farma. Amen khedas somnatura kotar o oktobro 2013 bersh.

Sako bersh amen dzasas ano Lety e terne manushencar katar e komunitetura. Sar kadale akcijako rezultati, Lety sasa ande gili kotar e De La Negra hip-hop bendo – grupa kotar e terne Konexe-skire membrura save so avile prendzardine ande Chekinane Romen Getura. (dikhen youtu.be/x2EfDbANFls)

Konexe, terne Romengi organizacija ande Chehikani Republika

O agorutno aktiviteti dela shajipe vash akcijengo planiribe pe Romano Genocido. Shaj te lel pes vi vahs pharuvube e situacijengo kolencar e Roma arakhena pes vi adadzives.

O aktiviteti si ulavdo pe 3 kotora:

- ▶ Kotor 1: Sesijaki introdukcija, kote so e participantura dikehna e phuchipena vaj e problemon save sahj te aven e akcijako fokuso. O aktiviteti propozirimo an Kotor 1 shaj te ovel pahruvdo vi javerenacar: o punkto si num ate del pes e participantonge motivacija vash diskusija, thaj varesave horeder haljovipa pe butja kote so von shaj te len olen vash akcijako planiribe.
- ▶ Kotor 2: Akcijako planiribe kote so e participantura ka shaj te gindinen vahs e detalura thaj e akcijakere cilura. Vi kod so, but akcije shaj te oven efektivno te si spontano vaj minimalno planiribasar kersine, e planiribasko proceso shaj te vazdel vi e akcijako efektiviteti, thaj vi te del azhutipe e terne manushenge te oven butder strategikane pe lengere cilura.
- ▶ I struktura katar kodo Kotor si bazirimi uptral o Kotor 3 pe *Compass* – Keribe Akcija. Shaj te len e legaripena kotar e legaripap teli sekcija, 'Rezultatongo Leipe' vash buteder detalno ideje. Kodo shaj te arakhel pes ano www.coe.int/compass.
- ▶ Kotor 3: Sesija pe debrifiribe pala o khidipe.

Si but mahat te debrifirinel pes savi vi te ovel akcija kana ka ovel agordini, thaj te debrifirinel pes o proceso so andas dzi pe kodi akcija. But gasave jekhe-kotoreskere akcije shaj te keren tikneder efekto upral e grupa thaj te harnjarel olengo kurazho. Shaj te len gasave debrifiribaskere sekcijen thaj te adresirine savi vi te ovel grizhi so e participantura shaj te sikaven an pengere akije sar "naj sas mishto kerdine" vaj kodo "gele bilaches". Phenen olenge kaj e kampanje si kerdine kotar but akcije thaj aktivitetura, thaj savore, kana len pes khetane, shaj te azhutin te pharoven pes e dikhipenta thaj e stavija.

A12 Aktiviteto 12: Organiziribe remamrancako khidipe

Dosta!

Kotor 1: Preparacija (opcionalno: shaj te len vi javera aktiviteton te den introdukcija pe kodi akcija).

- ▶ Keren kopije Materijalostar, 'Anti-Romane kanunura thaj politike ande Germania' (patrin 39).
- ▶ Roden e participantondar te keren cinone grupe 2 dzi pe 3 manusha save so ulaven jekh idnetiteto. Kodo sahj te ovel pashe phanglo olengere identitetosar, nacionalitetosar, vaj kerdino kotar e diferentno socijalno vaj religijakere grupe (vi te si fudbalesko timo!). Roden olendar te ulaven pengere hoshipa vash kodo identiteto ande kodola cikne grupe..
- ▶ Den e participantonge o Materijalo thaj prezentirnen varesave informacije te shaj, den olenge te hacharen o brutalno tretmano so kerdas pes upral e Romani populacija. Vi akak ma phenen olenge e populacijako alav so si targetirimo. Vi dureder ma phenen e populacijako alav savo si targetirimo.
- ▶ Harneste diskutirinen e rakcijen. Pal kodo roden sakone grupatar te kerel pes paro e javere grupencar thaj te diskutuin kadala phuchipena:
 - » So bi hacharenas te sasa 'olengere' manusha targetirime gasave tretmanosar varekana ande neveder historija? (Roden olendar te koncentririnen pes pe grupa selektirime ande avguni grupengi diskusija.)
 - » So von hacharen kaj shaj ovel o majpharo aspekto vash e komuniteta savi so dodzivdinas kodo?
- ▶ Anen e grupa khetanes thaj phuchen te den palpale pe diskusija. Von dzanen ja palem shaj keren imaginacija pe save manusha o Materijalo referirnela? Te na dzangle, phenen lenge kaj kodola sasa e Roma, thaj phuchen so von dzanen vash e adadzivesutni Romengi situacija.
- ▶ Phenen olenge kaj aba sasa kazura ande Europutni Kris vash Manushukane Hakaja save so arakhline but Romane manushikane hakajengere pharepa, pe sako jekh them ande Europa. Phenen e participantonge kaj e medijumen thaj e saste populacija isi natolerantno dikhipe pe Romane manusha thaj von si cilo pe bilachipena thaj kriminalo. Phuchen e participanton, dikhle vaj na, dzi akak, varesave misala kotar e mediumija na pengere thema.
- ▶ Debrifirinen kodo Kotor thaj e aktivitetura phuchindoj e participanton vash generalno reakcije. Len varesave phuchimata kadalendar, teleder:
 - » Pharuvden vaj na, tumaro gindipe vash e Romane manusha?
 - » So tumen gindin, sostar e Romengi bibaht teli e Nacistura na dzanel pes doborom adadzives?
 - » Gindin kaj, te sasa buhleder prendzardo, ka kerel sine varesavi diferenca pe kodo sar e Roma si tretirime adadzives?
 - » So shaj tumen te keren kadala informacije te oven buhleder dzandine?

Kotor 2: Publikane akcijako planiribe

- ▶ Keren kopije grafikonesatar, vaj keren chuchi verzija pe flipchart-esko papiro.
- ▶ Den eksplanacija kaj i grupa ka kerel publican akcija te aderesirinel jekh kotar e diskutuime problemura ano kodo aktivitetongo Kotor.

- ▶ Roden olendar te kreirinen ideje pe varesave butja save so von khamen te adresirine. Phenen olenge kaj shaj te len numa jekh buti/temato te keren upral late.
- ▶ Harneste keren diskusija vash e majpopularno solucije thaj keren konsenzuso pe savo sa e membrura ka oven loshale te keren buchi.
- ▶ Den kopije kotar ografikono pe patrin 99, vaj len chuchi verija katar o flipchart papiro. Len e alava kotar o grafikono thaj keren buchi trujal sako jekh khetane e participantondar. Dikhen pe:
 - » Kodo so i akcija, so si identifikuimi, ka del kontribucija ko problemasko pharuvibe
 - » Kaj i akcija si realistikani, dikhindoj e grupakere resursija thaj e barikade so shaj te sikaven pes
 - » I 'solucija' si but konkretno so shaj ka dzanen resline ola, vaj na.
- ▶ Keren Decizijengi Lista, te shaj sako jekh te dzanel so trubuj te kerel thaj kana trubuj te kerel kodo. Dikhen o agor kotar Leipe Akcija, sekcija kotar o Compass vash modelo www.coe.int/compass.
- ▶ Debrifirinen e sesijako planiribe te dikhen kaj sako jekh sic halo e procesosar thaj e rezultatesar, thaj shaj te implementirine o plano.

Kotor 3: Akcijako debrifiribe

- ▶ Astaren e sesija kodolesar so ka phuchen e participanton te phenen sar hacharen pes pala i akcija. Kodo shaj te kerel pes but harness trujal e grupa, jekh pala jekh.
- ▶ Ulaven e participanton pe grupe kotar 4-5 manusha thaj den olenge kadala phuchipena te diskutuin pe cinone grupe.
 - » So hacharen kaj nakhlas mishto?
 - » Sas vareso so sasa phareder kodolestar so tumen gindingen, vaj vareso ikילו jekhvaratar sar problemo?
 - » So gindisaren, save sas e resarina kotar e akcija??
 - » Gindin kaj isi vareso so shaj te sichovas vash avutno drom?
- ▶ Anen e cinone grupen palpale thaj diskutuin vash e diferentno otvjetura pe phuchipena. E sekcija agoren nekobore generalno impresijencar vash o sasto proceso:
 - » Hacharen tumen chale kotar e buchi pe planiribe thaj akale akcijako keribe?
 - » So ka phenen vash e majbare 'sichovvipaskere punktura' te organizirinden javer akcija (vaj vaver tema)?
 - » So sasa e majimportantno rezultatura, personalno tumenge.? Hacharen kaj pharuvde pes tumare dikhipena vaj godzi, pe savo vi te ovel drom?
 - » So gindinen vash o shajipe te prekeren kodo so kerden dzi akak? Si tumen interesu te keren kodo?

Tumere akcijako planiribe

A. SAVE PROBLEME TUMEN KHAMEN TE ADRESIRINE?

1. Nanipe publican sama vash o Romano Genocido
2. Bizo prendzaribe kotar o gaverno vash o Genocido
3. Bi referencengo vash e Romane viktime ande edukacijakere programura
4. Negativno stereotipura pe Roma ande lokalno komuniteta
5. Bilacho thaj diskriminatorno tretmano pe Roma

B. SAVI SITUMARI CILNO AUDIENCIA?

1. Generalno publikumo
2. Parlamentoske reprezentantura
3. Terne manusha
4. Na-Roma pe lokalno komuniteta
5. Romane grupe thajmanushikane hakjengere grupe

C. SAVE PHARUVIPENA MANGEN TE DIKHEN?

1. Bareder sama, phenibe mediumendar
2. Publikano phenibe e Gavernoskeire oficijalalondar
3. Suporto edukatorendar, kurikulumoski inkluzija
4. Lacheder relacije, buteder suproto pe Roma
5. Lacheder monitoring thaj publiciteto vash e manushikane hakaj

D. SAVE PHARUVIPENA ADZIKEREN PES?

1. Ka das olen but informacije!
2. Von ka keren pengere pozicije vuzheder!
3. Presija pe edukatora e ternendar vi dadendar
4. Bareder sama pe Romano identiteto thaj historija
5. Zuralipe thaj bareder sama pe manushikane hakaja mashkar e Romane komunitete

E. SAVE METODEN KA LEN TE KEREN INFLUENCA PE TUMARO PUBLIKUMO?

1. Uche profilesko publikano khidipe targetirindoj e mediumen
2. Ka kheda suporto katar internacionalno roganizacije thaj manusha publikatar
3. Ka kera buchi e ternencar te vazdas phuchipe khere vi pe shkoli
4. Egzibicija pe Romane kontribucije ande lokalno okomunitetura – historija vi diskriminacija
5. E Roma ka oven lacheder informirime vash manushikane hakaj thaj pe phageripa ka dodzanel pes lokheder

7. Europako Konsilo, Edukacija thaj Remembranca pe Romano Genocido

E Europako Konsilo thaj ikeripe ani godi/remembrance/

O Europako Konsilo sikavdas pes pala e Dujto Lumako Maripe thaj definirindas peskere fundamentalno cilura mamuj e totalitarno ideologije save dominirinenas ko avguno dopash kotar e 20-tone shejbershipasko pe klidaripa: natolerancija, separacija, ekskluzija, bikhamipe thaj diskriminacija, vi manushikane hakajengo phageripe.

E kuchipena/moljaripa vash save marel pes e Europako Konsilo – demokratija, manushikane hakaja thaj legaripe kanunesatar – si kotor e preventivno zorendar te garantirinel vazdipe Europutne societengo, save khamen te sichon te respektuin jakha-jekh digniteto savoreng.

O Europutno Konsilo thaj remembranca pe Romano Genocido

I remembranca pe Romano Genocido phandela pes diferentno arejencar kotar e buchi so keren e institucije pe edukacija thaj samako vazdipe. Buteder olendar shaj grupirinenas pes teli edukacija vash demokratikani societa thaj manushikane hakajengi edukacija. Sar te si, kodo buhlo dikhipa verekana garavela e specifikane phuchipa thaj e javera bucha pashe phangle e Europutne rasistikane naxhlipasar, sar so si arakhlo, sar missal, pe anti-rasist.ikani edukacija, mashkarkulturaki edukacija, thaj edukacija pe Holokausto.

E Europako Konsilo kerel vi programura vash edukaccija thaj kapacitetongo vazdipe vash diferentno socijalno katerura, leindoj kate vi e profesionalcon vaj e ternikane organizacijen.

Terenigo thaj suporto pe ternikane organizacije sar vi zuraripe pe terne manusha te len akcija, si importantno kotor buchatar kerdini pe kodo temato, specijalno trujal e aktivitetura kotar edi Europutne Ternengere Centrura thaj trujal o suporto Europutne KONSilostar te shaj e terne manusha te oven samale pe historija thaj lengi rola adadzives vash e kultura pe manushikane hakaja. Von shaj keren vi akcija vash e Romengi rekognicija thaj te organizirinen khidipa vash komemoracijakere dives ape Romano Genocido.

O Europutno Konsili kerdas vi varesave relevantno edukacijakere resursija/hainga:

- ▶ *O Faktliloro pe Romani Historija*, publikacija generalno historijasar vash e Romane manusha, vi informacijencar vash e historija thaj o Holokaust
- ▶ Internet baza kotar e sichovipaskere materijalura pe Romani historija thaj kultura, pedagogikane materijalura thaj virtualno librarija/liljarni. Kodo projekto sasa kerdino khetane e Europakere Konsilosar thaj e OSCE – ODIHR-esar.
- ▶ Edukacijakoro Paketo *Savore Diferentno – Savore Jekh* thaj *Compass*, duj lila vash manushikane hakajongi edukacija, kote so isi vi aktivitetura relevantno vash ikeribe ani

godzi thaj maripe mamuj diskriminacija trujal interkulturalno sichovipe. include activities related to remembrance and combating discrimination through intercultural learning.

Pe politikano thaj pe politikakere nivelura

Pe politikano thaj pe politikakere nivelura, varesave misala kotar e Europutne Konsiloski buchi si vi:

- ▶ Rekomandacija Rec(2001)15 kotar Ministerongo Komiteto dzi pe thema membrura pe historijako sichovipe ano bish thaj jekhto shelbershipaski Europa, so phenel standardura thaj legaripena vash gasavo tipo kotar edukacija pe generalno nivelo. E Ministerongo Komitetoski Rekomandacija (2009)4 vash e thema membrura promovirinela e inkluzija kotar o Romano Genocido ande Holokausteski edukacija thaj historijako sichovipe.
- ▶ Policy Recommendation no. 13 on combating antigypsyism and discrimination against Roma, by the European Commission against Racism and Intolerance, which states in its kotor on Curriculum, teaching material and teacher training that “Roma history and cul- ture should be appropriately reflected in the general curriculum, including teaching about the Roma extermination as Kotor of the Holocaust / Genocide of Roma”.
- ▶ Rekomnadacija vash inkluzija e Romengi thaj/vaj e Phirutnengi historija ande shkolakere kurikulumija thaj sichovipaskere materijalura
- ▶ Rekomandacija CM/Rec(2020)2, adoptuimi katar e Ministerongo Komiteto ko 1 juli 2020, akharel e 47 themen membron ano Europako Konsilo te len andre e Romengi thaj/vaj e Phirutnengi⁵ historija ande shkolakere kurikulumija thaj sichovipaskere materijalura te shaj, lacheder te ahajlon pes Roma thaj/vaj e Phiritne sar integralno societaki forma. Kodo shaj te ovel i lacho instrument vash maripe mamuj Holokaustesko negiripe, revizionizmo, prejudicije, diskriminacija thaj bikhamipe.
- ▶ I Rekomandacija phenel pvash e importance kodolestar te sichol pes vash o Romano Holokausto. Akharela e gavernon te integririnen aktivitetura pashe phangle e remembarnicasar/ikeripe ani godzi/ o Romano Holokausto ande formalno thaj na-formalno edukacija, ki konekcija e Europutne Romano Holokaustesko MEmorijalno Dives (2-to Augusto) vaj e divesar savo si buteder adaptibilno ano historikano konteksto e themengo, sar misal, lokalno dive phanglo e Romengere deportacijasar vaj phanglipasar. Numa gasave historikane periodura shaj te oven komplementirime vi sichovipasar vash e episode kana e Roma thaj/vaj e Phirutne na sasa viktime.
- ▶ Fasavo sichovipe shaj te referirinel pes pe pozitivne narativura vash e Romengi thaj/vaj e Phirutnengi historija, sar so si olengi kontribucija pe lokalno, nacionalno thaj Europako kulturalno barvalipe. O sichovipe trubuj te lel vi informacija vash e Romengi thaj Phirutnengi kontribucija pe nacionalno ekonomije, sar so si kno-bikinipe, buchi sastrunesar thaj vi

5. O alav “Roma thaj Phirutne” phenen pes ande Europako Konsilo te siakavel pes o buhlo diverziteti/javeripa/ vash e grupe kolencar kerel buti o Europako Konsilo, thaj von si, jekherigatar) Roma, Sinti/Manush, Calé, Kaale, Romanichals, Boyash/Rudari; b) Balkaneskere Egiptjanura (Egiptjanura thaj Ashkalije); c) Istikanigrupa (Dom, Lom thaj Abdal); thaj jvererigatar, e grupesar sar so si e Phirutne, Yenish, thaj i populacija prendzardi teli o alav “Gens du voyage”, thaj kodola so phenen peske Gypsies. Kodo si numa eksplanacija, naj definicija vash e Roma thaj/vaj vash e Phirutne.

arakhibe dzivinde thaj grasta. Shaj te referirinel vi pe buteder aspektura katar e Romengi thaj/vaj e Phirutnengi historija thaj kultura sar so si, pheibe paramisa, literature, religija, muzika thaj tradicije, thaj te vazdel pes i sama vash "asimetrikano socijalno progreso thaj najekh avibe dzi pe socijalno hakaja" so von dikhenas trujal e historija.

- ▶ I Rekomandacija akharel vi te lel pes ani godzi o perzistentno anticiganizmo kodolesar so ka del pes balanso thaj kontekstualizirimo sikljovipe pe Romani thaj/vaj Phirutnengi historija, reflektirindoj vi e prezenca, vi o historikano konteksto ani khetanutni historija sar manusha save si ande Europa shelebershipencar.

E Europutne Konsile butivar si vi partnerura mashkar e javera internacionalno instuticije vaj drakhina/netvorkura, sar so si OSCE – Ofiso vash e Demokratikane Institucije thaj Manushikane Hakaja vaj o Europutno Romengo thaj Phirutnengo Forumo.

Appendix 1: Manushikane Hakjengere Dokumentura

Univerzalno Deklaracija pe Manushikane Hakaja (harni verzija)

1. Sa e manusha si bijame jekh tormale ande digniteto thaj hakaja..
2. Sakonejekhe isi hakaj te ovel tromalo diskrimiancijatar (fer thaj jekh tretmano). Kodo lela vi e diskriminacija pala e rasa, koloro, mursh vaj dzuvli, chib, religija, politikano gindo, baravalipe, bijandipe, vaj ajver status.
3. Sakonejekhe isi hakaj pe trajo thaj dzivdipe pe slobodija vi siguriteto.
4. Khonik nashti tretirinel javere sar sklavo/robo.
5. Khonik nashti kerel tortura javereske vaj bimanushikano tretmano vaj degradiribe.
6. Sakonejekhe isi hakaj pe rekognicija kanunestar.
7. O kanuni si isto sakonejekheske; te aplicirinel sakoneske jekh.
8. Sakonejekhe isi hakaj pe efektívno legalno drab kana phagen pes leskere/lakere hakaja.
9. Khonik nashti te ovel pandadino bijusticijako vaj tradino avrijal peskere themestar.
10. Sakonejekhe si hakaj pe fer thaj publikano krisaripe.
11. Sako jekh trubuj te dikhel pes bidoshalo sa dzikote na sikavel pes javereder.
12. Sakonejekhe si hakaj pe privatnipe (kherutno thaj familijako trajo) respektirime.
13. Sakonejekhe si hakaj pe trajo thaj te phirel tromale ande themeskere granice.
14. Sakonejekhe si hakaj te dzal pe vaver them thaj te rodel protekcija te si teli persekucija.
15. Sakonejekhe si hakaj pe nacionaliteto.
16. Sakonejekhe si hakaj pe phrandipe thaj familija.
17. Sakonejekhe si hakaj pe barvalipe thaj posesija.
18. Sakonejekhe si hakaj te phachal so khamel (religija vaj vaver diso).
19. Sakonejekhe si hakaj te phenel thaj te lel tromales informacija javerendar.
20. Sakonejekhe si hakaj pe asocijacije thaj te arakhel pas tromales javerencar.
21. Sakonejekhe si hakaj te lel kotor ano gaverno, pe tromale elekcije/alusariba.
22. Sakonejekhe si hakaj pe socialno siguriteto.

23. Sakonejekhe si hakaj pe buchi, fer pokimos thaj slobodno te dzal pe kino-bikinibaskere unije.
24. Sakonejekhe si hakaj pe tromali vrama.
25. Sakonejekhe si hakaj pe lache dzivdipaskere standardura, lacho sastipe peske vi familijake, leindoj kate haben, uravimata, medikaki sava thaj socialno servisura.
26. Sakonejekhe si hakaj pe edukacija, bilovengi fundavni edukacija.
27. Sakonejekhe si hakaj pe ulavel pesky komunitetaki kultura.
28. Sakonejh si teli socialno thaj internacionalno kanuno vash hakaj thaj slobodije ande kodi Deklaracija.
29. Sako musaj te respektuil e javereskere hakajen, komunitetako vaj publikano barvalipe.
30. Khonik nashti lel nijekh hakajendar pendine an kodi Deklaracija.

Europaki Konvencija pe Manushikane Hakaja (harni verzija)

Artiklo 2: Sakonejekhe si hakaj pe trajo/dzivdipe.

Artiklo 3: Sakonejekhe si hakaj ma te ovel torturirimo vaj degradirimo.

Artiklo 4: Sakonejekhe si hakaj ma te ovel sklavo vaj zorasar bucharno.

Artiklo 5: Sakonejekhe si hakaj pe slobodija. Artiklo 6: Sakonejekhe si hakaj pe fer krisaripe.

Artiklo 7: Numa I kris dosharel varekas vash kriminalo.

Artiklo 8: Sakonejekhe si hakaj pe privatno trajo thaj familijako respektirime dzivdipe.

Artiklo 9: Sakonejekhe si hakaj pe pakhiv vaj gidnipe.

Artiklo 10: Sakonejekhe si hakaj te phenel so gindil.

Artiklo 11: Sakonejekhe si hakaj te ovel ani grupa thaj te arakhel pes javerencar.

Artiklo 12: Sakonejekhe si hakaj pe phrandin thaj familija.

Artiklo 13: Sakonejekhe si hakaj pe efektivno legalno drab.

Artiklo 14: Sakonejekhe si hakaj ma te ovel diskriminirimo pala e hakaja ani Konvencija

Protokolo 1

Artiklo 1: Protekcija pe barvalipe.

Artiklo 2: Hakaj pe edukacija.

Artiklo 3: Hakaj pe tromalo alusaribe.

Protokolo 4

Artiklo 1: Naj phaglape vash vunzhule love.; Phiribaski slobodija; Bi nacionalengi ekspulzija.

Protokolo 6 (thaj 13)

Abolicija pe kazna murdaribasar.

Protokolo 7

Lela: Protektiribe paldimastar; Hakaj pe roviye; Kompenzacija pe bilacho gindipe; Hakaj pe duvar doshalipe; Jekhipe mashkar rom thaj romni.

Protokolo 12

Generalno diskriminacijaki prohibicija (na numa "ki relacija javere hakajencar ...").

Appendix 2: Testimonie/vakeripa

Ilona Lendvai – deportirimi ple familijasar ano Kampo Csillageröd

Ilona Lendvai, bijami ko 1938 bersh ande familija kotar e beshutne Roma pe Túskevár ani Chachunerigeski Ungarija. Ko 1944 voj sasa deportirimi saste familijasar ande Csillageröd fortifikacija kotar o Komárom.

“Dzividinasas ano Túskevár. Amen semas shtar chave. Me semas shovebershengi kana hasrdem amare dades. E Germancura deprtirine les ko 1944. E Roma akharenas les Csuri, numa lesko alav sasa István Lendvai. Akatar, katar o Komárom, von line mure dadse, mle phuren thaj mure kakon ani Germania thaj Dachau. Kotar, numa muro kak avilas palpale pala trin bersh. Pala kodo mulas vi kodo chorolo manush. Numa vov irandas pes palpale kotar e sasti familija.

Mlo dad chinelas bakren peskere terneder thaj phureder phralencar. Pe kodi vrama vov tradelas vurdo sostar mure papo sasa grasta. Sostar, dzanen, sa e Roma mangel e grasten. Vov pirelas ande vashara, biknelas olen, kinelas javeren; kerela kino-bikipe grastencar. Sas les bari familija, panch chaja thaj trin mursha, nais Devleske. Amari familija sas bari. Pe kodi vrama amen dzivasas lacho trajo, stilosar, na sar e javera Roma saven naj sas khanchik.

Lije amen ano oktobro. Vash ohto chona. Ande kafenava, jekh gavutno, me kakosko amal, phendas leske, ‘Nash amala, sostar ka len tut!’ Numa amen naj sas vrama te nashas sostar kodi rachi avile te len amen. Ikalde men sovibastar. Mure daja naj sas but vrama te uravel pes, thaj sarinen line. Kote sasa vi nesave Ungarcura save sasa mamuj kodo te legaren amen. Jekh olendar sasa transportirimo sastar terdino pala amende.

Von phendas olenge ma dukhaven e Romen, sostar kodola si bucharne Roma. Vov phendas olenge mukhe e Romen. Von line ole, thaj vov, nikana/shoha chi irandas pes palpale.”

Ple saste familijasar, i Ilona majangle sas legardini ande regional kampo ande provincijako foro Devcser, thaj kotar ande Komárom, odotar sa e murshen familijatar legardine ano Dachau.

“Amen reslem ano Komárom. Legarenas amen sar bakren. Ande amnge kukuricakere patrina, chute olen pe phuv, thaj amaro than sasa vuzheder, ki komparacija so sa sasas kote... .

Nikana angleder na dikhem doboro mule manusha an muro trajo. Kote, sako dzives dikhasas mulen, chavoren vi phuren. But olendar mule bokhatar. Kodola so vorbinas mamuj vareso, sasa dende pushke vaj marenas olen dzikote na merenas. Numa kote sasa vi gasave vojakura save so lenas brig ape amende. Varekana chudenas amenge kotor maro thaj na phenenas amenge dzungale vorbi.

Shaj sas te ikljovas ani avlin numa kana denas o habe. E dzangle amender dzanas kote duj vaj trinvar. Von nashti te dikhenas kodo sostar kote semas but manusha. Jekhe familijake denas dopash kilogramo maro. Thaj detarnita vi kafa. I shah sasa chindi pe kotora thaj keravdini pe londo paj.

Kodo sas so denas amen, vi e karoti sas keravdine sar i shah, ande londo paj. Thaj varekana denas v nekobor kolompira.

Varesave [Roma] ande habe olencar. Von dije olenge te anen o habe. Jekhe olendar sasa varo, e javere mas thaj khil. Von legarenas pengo habe pe lengere dume. Jekhvar muri bibi phendas jekhesse olendar, 'Rugiv tut de amenge cera khil!' Numa vov chi dijas, crdijas o khil pe rig. E manusha na mangelas te den habe jekh javereske.

Me semas majphuro chavo ande familija. Sas man trin phralja thaj phenja. Jekhvar, me gelem avrijal te lav vareso habaske, e javera Roma lije o maro mure vastendar. Me phendem, 'Rugiv e Devles te meres kadale marestar sostar kodo maro me mangavas te legarav mure cinone phralenge thaj phenjenge.' Numa vov lijas o maro. Thaj, pachan tumen vaj na, vov chache mulas, kodo so lijas o maro mandar.

E dzangle manushenge sas mishto. E dzuvlja dzanas ande kuhnja te azhutisaren te vuzharen e kolompira, vareso habaske, numa vi te choren diso habaske. Muri bibi lijas vi zala khil odotar. Von kerdine chorba amenge. Kodo sas but lacho! Te astarenas nekas te chorel, ka marenas ole dzi ko meribe... .

Kote sas jekh dzuvli kotar o Nyarad vi jekh javer, so sovenas e strazharoncar. Olengo trajo kote sasa zala lacheder amare trajostar. Me semas holjariko pe lende sostar dikhle sar maren e javeren. Von gindinas kaj von si upreder amender. Thaj von achile dzivde."

I Ilona Lendvai achili dzivdi, irandas pes palpale an lako foro, phrandindas pes thaj bajrardas panch chavoren. Numa, voj nikana/shoha na bisterdas peskere dades. Olako dad sas vojako ande Avguno Lumako Maripe, achilas dzivdo thaj mulas ande Dachau

"E mursha sasa kote vash enja divesa. Pal kodi vrama ulavde amen. Numa e daja e familijasar thaj e chavorencar shaj sas te achoven khetane. Efta mursha. Mo dad, mure papuja thaj olengere chave. Numa muro kak irandas pes palpale khere. Lije olen ani Germania. Kodo sas agoruno drom so dikhelm olen. Muri dej azhutisardas duje chajen, amare familijatar. Voj dijas olen mure phejenge thaj von phenenas kaj si olengere, thaj von achile dzivde. Khonik na dikhela amen. Muro guglo dade. Legarde les thaj shoha chi dikhlem les. Muro kak dikhlas ole mulo ano Dachau. Vov prindzardas lesko mulo trupo. Phendas amenge kaj von sasa mudardine ande gasoski komora. E mulen chudenas mashkar kashta, upral lende e mulen thaj palik kashta thaj phabarenas olen. Phabarenas e chorolen. Bibahtake, kodo si so chaches achilas pes. Butivar muro kak phenelas mange, me dikhlem so achilo pes tire dadesar!"

János Bársony thaj Ágnes Daróczy (Eds.), Pharrajimos: E Romengo trajo ano Holokaust, New York, Amsterdam, Brussels, 2008; Gábor Bernáth (Ed.), Roma Holocaust – Phenibe manushengo so achile dzivde, Budapest, 2001

Anuța Branzan – deportirimi peske familijasar pe Transnistria⁶

E Anuța Branzan sasa ohto bershengi ko 1942, dzivelas peske dajasar vi dadesar thaj trine phenjenar ande provincijako foro ande teluni Romania. Voj phenel vash laki familija kaj saa choroli numa loshali. An lengo, duje sobengo kheroro melale trujalipasar, i Anuța ikerela ple godzate lakere dades, e Radu, sar mashkar e duj bucha so kerelas, kerindoj menije thaj muzikanot, khelelas peskere chavorenar. Olaki dej, i Constantina chi kerelas buchi thaj sasa but pashes lakere durutne familijasar so dzivenas pashes thaj azhutinas e chajenar. Dujtoni chaj ande familija, i Anuța agordas persho klaso thaj dikhelas te astarel e shkolasar ano septembro kana, jekhvaratar avilas i policija thaj vakerdinas kaj ka "traden olen"... I familija sasa deportirimi kodo dives thaj jekhe vramake chute olen ano stadiono pashe o foro. Divesa pala kodo, von sasa legardine khetane, pashe 13,000 javere Romencar ki Transnistria, kote so e nomadikane Roma sasa chonenar angleder.

"Naj sas amen kontaktura [e gavutnencar]. Arakkhenas amen manusha puchkenar. Na mukhenas amen te las vi pja pijbaske. O paj avelas dzi ko vudara, thaj kana ka avel denas vika vulicatar te las amare tahtaja, koro, vaj so sas amen, te dzas thaj las paj e vagonestar. Te naj sas tut varesavo tahtaj [vaj vareso javer] vaj nashti te ushte te dzan sostar sijen nasvale, ka ahoven bizo paj. Nasti sas vi te dzal te las amenge paj. Khancik. E [gavutne] nashti sas te aven dzi amente thaj vi amen nashti sas te dzas dzi lende. Kernas tortura upri amende te mudaren amen.

[E vojakura] denas amen zala habe, vaj varekana chi denas amenge. Amen semas sar nasvale guruva, phdadine andre. Bizo habe. Varekana anenas amenge kukurica sr vash e guruva, konzerva kukuricasar, numa na buteder, numa [vash] duj vaj trin chon. Denas amnge habe, chaches sar e guruvenge. Kana avelas jekh Ruso, muro dad dzalas avri [te dikhel ole], te del amen konzerva givesar. Kon shaj sas te hal giv? Kon? Ka phenes amen sem grasta thaj denas amenge giv? Thaj pala kodo na denas amenge khanchik. Apsolutno khanchik. Amencar naj sas doktoro. Naj sas draba/medikamentija. Apsolutno khanchik...

Bahtake, jekh phuro Ruso anelas amenge habe. Olesko sas o kher kote so ikerenas amen. Vi von sasa chutene avri. Kotar e vrama dzi pe vrama anelas amenge vareso. Muro dad delas oleske o majlache so sas amen. Pohtan so kerdas muri daj, lache uravimata, so sas amen. Muri daj thaj mo dad e Rusose denas chenja, brazlete, co vi te sas olen, te shaj lestar te len nesave kolompira.

Numa [o Ruso] ka phenelas amenge kaj nashti te del amen buteder, vi les thaj leske familija naj sas, sostar vi von lenas habe. I armija lijas sa so barilas [kotar o khedipe givesko] thaj I phuv thaj o kher naj sas olengo. Amen lijem zala thud, kukurica, thaj hasas sar gurumnja, sostar naj sas pe so te keravas kodo, vaj sar te keravas.

'Pe so te keravav kodi kukurica, kadala kolompira?' Phuchelas muro dad e Ruso. 'Me nshti avav [kashtencar],' vov phenelas, sostar darav kaj e zhandarmura ka astaren man thaj ka den man pushke. Ka dav tut vareso te rande nesave kashta so achile ani avlin, te shaj phabare cinoni jagori.

6. Katar e Michelle Kelso-skos papro "Prendzaridnoj e Romen: studija vash o Holokaust ande Romania Romania"

Ker dem cini jag, te keravas zala. [O habe] sasa dzuvdo. Numa shaj sas nesaar te hal pes.

Te gindisarav, sas man ohto vaj enja bersh, so shaj keravas me? Sa dzikote [mo dad thaj mi daj] sasa dzivde, me na dikhavas doborom baro pharipe. Mo dad bikindas sa so sas ole. Vov bikhindas peskere uravimata, vikadala so sasa pharvdine. Amare uravimata achile amenge ciknone thaj muro dad bikindas vi kadala uravimata. [Pal kodo] pe nilas arakhlem vareso habaske – chara, te has. Naj sas amen vi paj pijibaske. Bilaches. But phares... .

I zor upraldan ikerelas amen dzivde. Semas bizo habe, bizi paj. Sar dzivinde ano vesh. Te adzikerdan – shaj sas te meres. Adzikeradas num ate meras. Nashti sas te adzikera vareso vaver. Tlo dive meribaske, kodo si so amen adzikeradas kate.”

Kotar Michelle Kelso-sko papiro “Prendzarindoj e Romen: studija vash Holokausto ande Romania”

Maria Peter – deportirimi ano Auschwitz⁷

“Duj thaj dopash dive dromarasas. Dopash rachate reslem ano Auschwitz. Mli sasti familija sasa kote: dad daj, me phralja Eduard thaj Josef ... thaj mure trin phenja Antonia, Josefina, thaj Katharine olengere romencar thaj e chavencar Chutine amen ande barake. JAVinate dije amenge tea/chajo ande varesave tahtaja. Muro chajo pilem anglal e barake thaj dikhlem – persho data dikhlem gasavo bilachipe, thaj naj nikana te bistrav kodo so dikhlem – jekh kupa nange mule manusha. Kodo so dikhle but daravdas man thaj sigate irandem man palpale ande barake

Ano Birkenau savore amen trubujas te keras sklavongi buchi. Me keravas buchi te kerel pes e kamposki vulica thaj legaravas phare bara. Muri bori thaj lakere trin chavore nasvalile tifusostar thaj mule ano Krankenbau. Von sasa avgune manusha amare familijatar save so mule ano Auschwitz. Pali kodo, me phenjako, e Josefinako rom mulas pneumonijatar kolatar nasvalilo dzikote kerelas phari buchi ano kampo. Pal kodo, olako majphureder chavo mulas, thaj jekh pala jekh, e membrura amare familijatar merenas. Me phenja, e Josefina Steinach, sasa enja chava thaj numa jekh na mulas ano kampo. Dzi adadzives sar e javera ohto dzene familijatar achile dzivde dzi ko avgusto 1944, kana savore sasa mudardine gasosar. Muri phej, shaj sas te dzivel. Von khamenas te bichaven ola ano Ravensbrück angleder I likvidacija ano Zigeunerlager. Voj chi gelas, ma te achavel peskere chaves. Voj phendas e SS manusheske kaj voj naj te dzal bizo lakere chava. Kana o majpaluno transport dzalas avri kotar o Auschwitz, voj mulas ande gasoski komora Vi muri dej achili ano Auschwitz. Me ker dem sa so shaj sas olake, numa jekh dive mi daj nasvalili. Sa sola uchi temperature thaj o Blockaltester (blokesko majphureder) phendas kaj voj trubuj te dzal ande ambulantno obloko. Sasa uchardini varesosa. Von upri lakere vasta, phundre chute varesavo zholto paj. Voj astardas te dikhel halucinacije thaj pala nekobor divesa voj muli. Muro d ad thaj muri phejori Antonia mule ano Auschwitz

7. Citirime *Memoijakere Glasura 7: Roma ano Auschwitz*. Slawomir Kapralski, Maria Martyniak, Joanna Talewicz-Kwiatkowska. Originalno hakaj dendo ano “Memorijakere Glasongo Memorijalno Lil: *The Gypsies at Auschwitz-Birkenau* vol 2, Munich, London, New York, Paris, 1993

Semas legardi ande barake vash e chavore ano Birkenau. Kodo sas majpaluni Baraka kotar e rig kotar so khuvelas pes andre ano Birkenau Sasa dizajnirimi specijalno chavorenge. Arakhavas e chaven divesa, thaj davas olenge habe ki mizmeri. Kodole barakate kerelas porobe vi o orkestro. Ikerav me godzate SS manushes, e Konig-es, but laches; pali sa, von phendas te maren man. Vov sas savaht pe sa e egzekucije deindoj pushke, vaj kana avelas nevo transporti.

O Konig dijas man maribe sostar me arakhavas korkori man. Kodo achilas pes pala me phejakere, e Josefinakeret chavore. Voj na reslas habe olenge. Me dikhlem – dikhle vi e javera – sar o Konig dijas jekh bokso habe vash e blokeski doktorka. Sa so khamavas sasa e chave te len vareso te han. Thaj me phendem kodo. Kodo sas ko odives kana ano kampo avilas SS timo vash inspekcija. Kana i inspekcija nakhlas, irandem amen ande amare blokura. Na nakhlas but vramakana e blokosko sherutno avilas thaj phendas muro onumero. Trubujas te dza ano Schreibstube. O Konig sasa kote adzikerindoj man, jekhe vastesar ande posochi thaj ano javer vast ikerelas lungi morikaki kustik maribaske. Reportirindem phenindoj muro numero. Pala kodo o Konig avilas pashe mande thaj khuvdas man zorales ano muj thaj me pelem tele. Pala kodo vov legardas man an javer Baraka. Kobor so shaj te dav man godzi, kodo sasa Baraka kote so kerenas butja kashtendar. Tegani, pala leski komanda, te huljarav mandar e uravimata, te astarav man kotar e duj susle kashta save so sasa uchardine varesave kalipasar. Trubujas te pashljovav tele thaj te genav. Gendem dzi ko efa – ka phene sar akak dikhav kodo – thaj me genavas thaj genavas thaj o khuviba e kustikasar dzalas dureder thaj dureder. Me vi dureder musajas te genav; vov khuvelas man thaj me davas vika dukhatar. Gindisravas kaj dzivdi naj te ikljovav katar. Dzikote marelas man e kustikasar, phendas mange, 'Tu ka meres sar dzivindo an mure vasta'. Sa dzikote sem dzivdi ka ikerav kadala vorbi mure godzate ... "

Appendix 3: Genocidoski rekognicija thaj komemoracije pe Europakere Thema

Note pe mesaja:

- ▶ E informacije si khedime kotar o oficijalno lil dendo dzi ko CAHROM⁸ kotar e thema membrura ande Europako Konsilo.
- ▶ Eksplicitno reference pe Roma – vaj sr viktime ano Holokaust, viktime pe genocide, vaj javer – sasa notirime. Kote so naphenel pes khanchik, i informacija chi egzistuil, vaj e Roma naj eksplicitno vakerdine.
- ▶ Sa e divesa akate si oficijalno prenzardine pe nacionalno nivelura, te naj javereder noterimo. E khidipena save len than pe lokalno nivelo naj hramome ande tabela, vi te si regularno divesa. **Roden thaj arakhe korkore kodo** sostar si but lokalne vaj regionalno grupe save so organizirinena korkore e khidipena – specijalno trujal 2 Augusto.
- ▶ Majpaluni studija kotar e OSCE/ODIHR dokumentura pe edukacijakere praktike vash o Romano Genocido ko diferentno thema. Kodo shaj te arakhen ande www.osce.org/romasintigenocide.
- ▶ Mashkar bute inicijative pe rekognicija thaj komemoracija vash o Romano Genocido, i kampanja, Bizi Dzungali Vorba, kotar Europako Konsilo, regularno mobilizirinela aktiviston ande 43 thema aktivno ande 2 Augustoskere aktivitetura.

8. Ad Hoc Ekspertongo Komiteto pala Romane Butja (Europako Konsilo). O datumo si lendo katar o CAHROM 2013 (15).

Them	Roma oficijalno phendine vaj prendzarde sar viktimize?	Komemoracijake divesa referirindoj pe Romane viktimize
Albania	Va/Oja, Lendine sar viktimizirme grupe	27 Januaro: Komemoracijako dive vash Holokausteskere viktimize 10 Decembro: diklo sar dives vash "LAcho haljovibe thaj tolerantno ikeribe ande shkoli". Holokausteskere viktimize ikerdine ani godzi.
Andora	Naj informacija	Naj
Armenia	E Roma naj lendine ani oficijalno definicija vash o Holokausto	24 Aprilo: Nacionalno Genocidosko Memorijalno Dive. Kodi si univerzalno remembranco dives bizi varesave reference pe Romane viktimize ano Holokaust
Austria	Va/Oja	5 Majo: Austriako Holokaust Dives. E Roma si eksplicitno lendine. Ano chon novembro komemoririna pes vi e Romengo Genocido.
Azerbaijan	Naj informacija	27 Januaro: Dives vash e Holokausteskere Viktime. 9 Majo: Ikerela pes o dives vash Viktorija upral o Fashizmo. E Holokausteskere viktimize si ikerdine ani godzi.
Belgium	Naj informacija	27 Januaro: Remembranco dives vash Holokausto. 8 Majo: Pachako Dives (leindoj vi referenca pe Holokausteskere viktimize).
Bosna thaj Hercegovina	Naj vakerdine ande definicija vash Holokausto	27 Januaro: Naj oficijalno vakerdino sar Memorijalno dives numa varekana phenela pes sar gasavo.
Bulgaria	Naj informacija	10 Marco: Holokaustesko dives thaj lkalipe e Bulgarijakere Bibolden
Kroacia	Va/Oja, prendzardo khetane e Biboldencar vi Serboncar thaj kadalencar save so dikhle bilachipe pe Dujito Lumako Maripe	22 Aprilo: komemoracija pe nashipe kotar o Kampo III Ciglana Jasenovac. Lendini vi oficijalno Romani delegacija.
Cipro	Naj informacija	Naj informacija.

Them	Roma oficijalno phendine vaj prenzarde sar viktime?	Komemoracijake divesa referirindoj pe Romane viktime
Cehikani Republika	Va/Oja, oficijalno prenzarde	27 Januaro: Internacionalno Holokaust Remembrancako Dive Parlamentaro inicijativa te prenzarel. 7 Marco vash viktime pe Roma persekusija. Various other days marked by Roma groups to commemorate particular events e.g. at Lety, Hodonin.
Denmarka	Naj informacija	27 Januaro: Auschwitz Dive. Romane viktime e javera viktimgere grupencar.
Estonia	Sa e dukhadvine ande Dujto Lumako Maripe ande Estoniaki teritorija si tretirime jekha-jekh	27 Januaro: Holokaust Remembrancako Dive. Roma savahnt phendine.
Finlanda	Naj informacija	27 Januaro: Memorialo Dive vash Viktime Holokaustestar. Biboldenge viktime remembrime "sar vi e javera".
Francia	E Roma phendine sar viktime	Kurkesar majpashe ko 16 Juli: Nacionalno Dive pe Viktimongi Remembranca kotar Rasistikane vi Antisemitikane kriminalura. Remembrancake aktivitetura kerenpes pashe 27 Januaro .
Georgia	Naj phendino eksplicitno ⁹	Naj oficijalno komemoracijako dive. Holokaustoskere viktime si lende ande komemoracija pe 9 Majo .
Germania	Genocido pe Sinti thaj Roma si prenzardo.	27 Januaro: Remembrancako Dive vash sa e viktime Holokaustestar. Pashe 16 Decembro: Germaniako Bundesrat pro bersh kerel remembrance pe Genosido upral Sinti vi Roma ki komemorativno vorba. Ko Novembro, Nacionalo Dive Rovipaski memranca pe "viktime pe Dujto Lumako Maripe thaj tiranija".
Grecia	Naj phendo an oficijalno definicija pe Holokausto	27 Januaro: Komemoracijako Dive pe Grekikane Bibolde thaj Heroja kotar o Holokausto, Remembrancako Dive.
Ungaria	Va/Oja	2 Augusto: Roma thaj Sinti Genocido Remembrancako Dive.

9. O Holokaust definirimo sar "masivno mudaripe e Biboldengo teli e Germanijako Nacistikano rezhimo 1939-1945". "javera grupe" si harneste vakerdine.

Them	Roma oficalno phendine vaj prendzarde sar viktime?	Komemoracijake divesa referirindoj pe Romane viktime
Iceland	Naj informacija	Naj plano te kerel pes Holokaust Memorijalno Dive.
Irlanda	Naj informacija	Kurkes pashe ko 27 Januaro : Holokaust Memorialo Dive. Dizajnirime te "ikeren memorija vash sa e viktime NAcistongere Holokaustesar".
Italia	Naj oficalno prendzaripe pe Genocido upral e Roma	27 Januaro : Remembrancako Dive sa e deportirimege ko koncentraciono kampura ko Dujto Lumako Maripe. But Italijakere forura keren 8 Aprilo sar Internacionalno Romengo Dive.
Latvia	Naj informacija	4 Juli : Comemoracijako Dive pe Genocido mamuj e Bibolde. Holokausteskere viktimgi remembrance ko 8 Majo .
Lihtenshtajn	Na	Nane.
Lithuania	Na	23 Septembro : Nacionalno Holokaust Remembrancako Dive. Vash sa e viktime kotar o Holokaust.
Luxembourg	Na	Kurkes pashe dzi ko 10 Oktobro : Nacionalno Dive pe Remembranca. Vash "sa e maripaskere viktime".
Malta	Naj informacija	Naj informacija.
Moldova	Naj informacija	Holokaustesko khidipe kerel pes ko 27 Januaro .
Monako	Naj informacija	27 Januaro : Memoriako Dive pe Shoah thaj Prevencija pe Kriminalo mamuj Manushipe.
Montenegro	Va/Oja	16 Decembr : Komemoracijako Dive pe Romano Holokaust.
Holandia	Va/Oja	4 Majo thaj 5 Majo : Nacionalo Remembrancake Divesa. 27 Januaro : Holokaust Memorialo Dive. Sotrin divesa si reprezentantura kotar Sinti thaj Roma.
Noregia	Va/Oja	27 Januaro : International Holokaust Remembrancako Dive. Kote si vi Romane reprezentantura.

Them	Roma oficijalno phendine vaj prendzarde sar viktme?	Komemoracijake divesa referirindoj pe Romane viktme
Polanda	Va/Oja	2 Augusto: Roma vi Sinti Genocidsko Remembranco Dive. 27 Januario: Internacionalno Dive pe Komemoracija e Viktimongi ano Holokaust. An kodo dive del apes eksplisitno pakhiv pe Romane viktme. 19 Aprilo: Dive pe Remembranca ko Holokaust Viktime thaj Prevensija pe Kriminalo mamuj Manushipe – pe sa e Polskakeri shkoli (phenela pes vi vash Warsaw Ghetto).
Portugalo	Naj informacija	27 Januario: Holokaust Remembranco Dive.
Romania	Va/Oja	9 Oktobro: Holokaust Remembranco Dive. MArkini o dive kana e avgune Bibolde sasa deportirime ande Transnistria. 27 Januario: Internacionalno Dive pe Komemoracija e Viktimonge ano Holokaust.
Rusiaki Federacija	Na ¹⁰	27 Januario “komemoracija kotar e Prezidentesko thaj Ministerosko ofiso”.
San Marino	Naj informacija	27 Januario: Internacionalno Dive pe Komemoracija e Viktimongi Holokaustestar.
Serbia	Va/Oja	16 Decembro: Komemoracijako Dive pe Roma vi Sinti Genocido. 27 Januario: Memorialo Dive pala Holokausteskere Viktime. 22 Aprilo: Nacionalno Holokaust, Genocido thaj Viktime Fashizmostar Remembranco Dive.
Slovakijaki Republika	Va/Oja (?)	2 Augusto markirimo (Komemoraciako Dive pe Genocido upral e Roma Roma) naj oficijalo etablimo pe nacionalno nivelo.
Slovenia	Naj prendzardo sar genocide	27 Januario: Nacionalo Holokaust Remembranco Dive.
Espania	Naj informacija	27 Januario: Oficijalno Dive pe Holokaust Remembranco thaj Prevensija pe Kriminalo mamuj Manushipe. Roma vi Sinti viktme vakerdine javerencar.

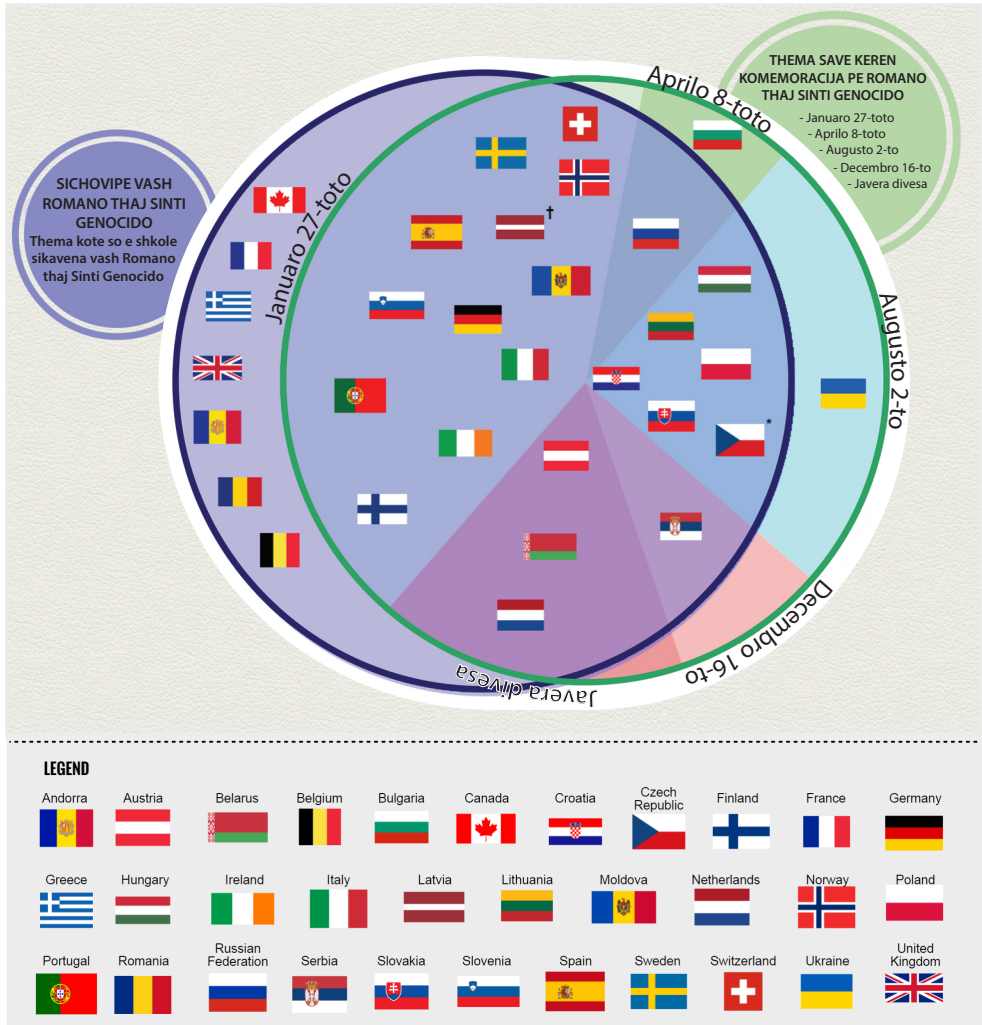
10. Vi te si Roma / Sinti viktme ano Holokaust si prendzarde, eksterminacija Romengi ko Dujto Lumako Maripe naj oficijalno prendzardo sar genocide.

Them	Roma oficijalno phendine vaj prendarde sar viktime?	Komemoracijake divesa referirindoj pe Romane viktime
Shvedo	Naj informacija	27 Januaro: Holokaust Memorialo Dive. Sa e viktime pe Holokaust si komemoririme.
Shvajco	No	27 Januaro: Internaciano Dive pe Remembranca e Holokauste.
"Nekanutni Jugoslaviaki Republika Makedonia"	Naj informacija	12 Marco: Holokaust Memorialo Dive (vash Biboldengi deportacija e Bulgariaki opozicija).
Turchija	Naj informacija	27 Januaro: Internaciano Dive pe Komemoracija e Viktimongi pe Holokausto.
Ukraina	Va/Oja	2 Augusto: Nacionalo Roma vi Sinti Genocido Remembranco Dive. 27 Januaro: Holokaust Memorialo Dive. Pakhiv sa e viktimonge.
Khetanutno Thagarip/UK	Naj informacija	27 Januaro: Holokaust Memorialo Dive. Vi e Romenge.

Roma thaj Sinti Genocidoski komemoracija vi edukacija

Kodo infografiko si bazirimo upral "Sikavipe thaj Komemoriribe vash Romano thaj Sinti Genocido: Praktike ande OSCE Area" reporto, arakhen ko www.osce.org/romasintigenocide.

E informacije si lende kotar e responsura so dije e OSCE partipanongere Thema ko ODIHR Kontakt Punkto pe Roma thaj Sinti Butja, Phucimasko lil pe Roma Genocidoski Edukacija thaj Komemoracija.

* Komemoracije kerdine vi pe 7 Marco, 13 Majo vi 21 Augusto ande Chehikani Republika.

† Comemoracije kerdine vi ko 8 Aprilo thaj 8 MAjo ani Latvia.

Appendix 4: Linko pe Online Resursija

Generalno resursija pe Romano Genocido

- ▶ www.romasinti.eu
Kodo si but lachi online egzibicija svi dikhel shove Romane thaj Sinti chavoren ano Holokaust. Kate isi vi generalno informacije pe tretmano upral e Roma – sar missal, dzivdipe ande kampura, marshija zorasar, medikalno eksperimentura thaj javer. Sakone jekhe sekcija isi imazho/piktura thaj teksto vash leste.
- ▶ www.romasintigenocide.eu
Kodo si edukativno resursi kote so isi aktivitetija save shaj te teljaren khetane javera informacijenar. Kote isi informacija vi vash e majimportatno aspektija kotar o Romano Genocido, leindoj vi bu testimonije, imazhura thaj historikane informacije.
- ▶ www.opusidea.eu/trr/index.php?PHPSESSID=b023c15efe7ac0868834cc28f4103aad
But lasho komprehenzivno resurso thaj baza teli e Europutni Konsiloskiri kooperacija e OSCE-ODIHR. Kote isi but resursija, leindoj vi:
 - » Interaktivno mapa so sikavel so achilas pe an diferentno thema
 - » Lista referncijakere materijaloncar pe Romano Genocido vash diferentno Europakere thema
 - » Lista trening materijaloncar pe Romano Genocido ko nekobor chibja.
- ▶ O US Holokaust Memorialo Muzejo (www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005219) thaj Floridako Centro pe Instrukcionalno Tehnologija (fcit.usf.edu/holocaust/people/victroma.htm) vi olen si rigori pe Romano Genocido.

Testimonie

- ▶ Varesave (harne) testimonie kotar e manusha so achile dzivde shaj arakhen ko www.romasintigenocide.eu (khetane imazhoncar).
- ▶ www.hmd.org.uk/resources/stories/gypsy-roma-and-sinti-history-bock-family kate isi but narativija katar e membrura Bock familijatar, Sintura save vorbin Njamcicka kaski familija sasa murdardine e NAcistondar.
- ▶ “E memorija trubuj than” – storija vash e vizita ko Auschwitz kotar grupa Roma vakerdini kotar o Sefedin Jonuz, Rom so dodzivindas o maripe sar chavo ande foro Skopje. www.errc.org/article/memory-needs-a-place/13

Imazhura/Piktura

Imazhura katar e Romane viktime ano Holokaust vaj save so sikavena e kondicijen ande kampura thaj javera pharipena shaj arakhen pes pe kodola sajtura:

- ▶ www.historywiz.com/gypsyplague.htm - imazhura thaj harni informacija vash e diferentno aspektura kotar o Genocido.
- ▶ www.chgs.umn.edu/histories/victims/romaSinti - selekcija imazhondar sikavindoj e diskriminacija upral e Roma trujal e shelbershipa. Isi vi nekobor save si specifikane vash o Holokaust.
- ▶ www.annakari.com/portfolio/holocaust.html - photo galerija kotar e Polska Roma save so achile dzivde, harne informacijencar.
- ▶ E sajtura teli lista sar Generalno Resursija, isi vi diferentno imazhura.

Multimedia

E Europutne Konsileskiri resursongi data baza (listime kate) isi lachi filmografija kotar e diferentno thema (vi pe diferentno chibjand in different languages). Kodo shaj te arakhen ko www.opusidea.eu/trr/index.php?PHPSESSID=b023c15efe7ac0868834cc28f4103aad

- ▶ Egzilo kotar e Besarabia si dokumentarno filmo save so shaj te arakhen online ko www.youtube.com/watch?v=9D1TeOyItHs. Ano filmo si sikavdini e Romengi deportacija ande Besarabia kotar e Romaniako gaverno, arhivikane fotografijencar thaj intervjuencar kotar e manusha so achile dzivde. Chib: Rumunikani

Generalno resursija/hainga pe Romani histrija / kultura/ chib thaj javer.

- ▶ Faktliloro pe Roma (Europutne Konsiloskiri koprodukcija) romafacts.uni-graz.at/index.php.3 Kodole sajtoeste shaj te arakhen detalno faktlilore pe aspektija kotar Romani historija thaj identiteto. E historikane faktlilore lena vi e diskriminacija ande Europa kotar 14-to shelbershipe dzi kadala divesa, leindoj vi e diskriminacija so kerel pes pe ulavde thema. Kate isi vi sekcija vash e tretmano upral e Roma ko Holokausto.
- ▶ ROMBASE - ling.kfunigraz.ac.at/~rombase/index.html Kote isi informacija vash e Romani historija (leindoj kate vi e Holokauste), politike, chib, literature thaj javer. Isi vi lachi sekcija kotar lache prendzarde Romane publikane figura, leindoj hramonden, muzicharen, piktoren, aktiviston, politikon thaj javer.

Manushikane hakaja

- ▶ COMPASS – Europutne Konsilosko manual pe manushikane hakajengi edukacija vash terne liderura: www.coe.int/compass Isi detalno legaripa vash e metodologija, materijalura pe manushikane hakaja, legarimasko liloro vash keribe akcija terne manushendar, thaj but aktivitetija kotar e diferentno aspektura pe manushikane hakaja. Kate isi vi sekcija vash Remembranca.

- ▶ *COMPASITO* – Europutne Konsilosko manushikane hakajengo edukativno manual vash butikeribe e terneder cchavencar: www.eycb.coe.int/compasito
- ▶ *Mirrors/Glinde* – Europutne Konsilosko manual pe anticiganizmo. Kote isi but aktivitetura vash e Roma save so shaj te len pes vash sikljovipe manushikane hakaja thaj vash e diskriminacija.
- ▶ Edukacijako Paketo *All Different – All Equal*: Europutne Konsilosko manual pe rasizmo thaj diskriminacija: www.coe.int/compass
- ▶ Bizi Dzungali Vorba Mishkipaski kampanja www.nohatespeechmovement.org
- ▶ Historiako sichovipe www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/default_en.asp
- ▶ Europutne Konsilosko Romano portal: www.coe.int/roma
- ▶ Kate shaj arakhen pes but diferentno linkura pe diferentno inicijative thaj programura teli o Europako Konsilo, leindoj kate vi:
 - » Reference pe tekstura phangle e Romencar adoptuime kotar e Ministerongo Komiteto, katar e PArlamentarno Asambleja, kotar o Kongreso pe Lokalnikane thaj Regionalno Autoritetura thaj kotar e Europaki Komisija mamuj Rasizmo thaj NATolerancija (ECRI).
 - » Data baza kotar politike thaj lache praktike vash e Roma, direktno shaj te arakhen ande goodpracticeroma.ppa.coe.int/en
 - » Informacije vash treningura organizirime kotar Europako Konsilo
 - » Informacija vash Dosta! kampanja, direktno shaj te arakhen pe nekobor chibja ko www.dosta.org
 - » CAHROM website hub.coe.int/web/coe-portal/cahrom1
- ▶ Europako Romane Hakajengo Centro - www.errc.org
E organizacijaki buchi vash Romane hakajengo protektiribe kote so shaj te arakhen vi informacije vash e krisaripa, kazura thaj phageripa.
- ▶ Fundamentalno Hakajengi Agencija – fra.europa.eu/en/theme/roma
I FRA si jekh EU agencija savi kerel buchi e EU departamentoncar thaj gavernoskere institucijencar upral e manushikane hakaja. Olen isi but Romane inicijative an website-ski lista, leindoj rodipena pe Romane hakaja, data pala e thema, politikane dokumentura thaj prjektura azhutisardine agencijatar.

Sales agents for publications of the Council of Europe Agents de vente des publications du Conseil de l'Europe

BELGIUM/BELGIQUE

La Librairie Européenne - The European
Bookshop Rue de l'Orme, 1
BE-1040 BRUXELLES
Tel.: +32 (0)2 231 04 35
Fax: +32 (0)2 735 08 60
E-mail: info@libeurop.eu
<http://www.libeurop.be>

Jean De Lannoy/DL Services Avenue du Roi
202 Koningslaan BE-1190 BRUXELLES
Tel.: +32 (0)2 538 43 08
Fax: +32 (0)2 538 08 41
E-mail: jean.de.lannoy@dl-servi.com
<http://www.jean-de-lannoy.be>

BOSNIA AND HERZEGOVINA/ BOSNIE-HERZÉGOVINE

Robert's Plus d.o.o.
Marka Marulića 2/V BA-71000 SARAJEVO
Tel.: + 387 33 640 818
Fax: + 387 33 640 818
E-mail: robertsplus@bih.net.ba

CANADA

Renouf Publishing Co. Ltd. 22-1010 Polytek
Street
CDN-OTTAWA, ONT K1J 9J1
Tel.: +1 613 745 2665
Fax: +1 613 745 7660
Toll-Free Tel.: (866) 767-6766
E-mail: order.dept@renoufbooks.com
<http://www.renoufbooks.com>

CROATIA/CROATIE

Robert's Plus d.o.o. Marasovičeva 67 HR-21000
SPLIT
Tel.: + 385 21 315 800, 801, 802, 803
Fax: + 385 21 315 804
E-mail: robertsplus@robertsplus.hr

CZECH REPUBLIC/RÉPUBLIQUE TCHÈQUE

Suweco CZ, s.r.o. Klecakova 347
CZ-180 21 PRAHA 9
Tel.: +420 2 424 59 204
Fax: +420 2 848 21 646
E-mail: import@suweco.cz
<http://www.suweco.cz>

DENMARK/DANEMARK

GAD
Vimmelskafet 32
DK-1161 KØBENHAVN K
Tel.: +45 77 66 60 00
Fax: +45 77 66 60 01
E-mail: reception@gad.dk
<http://www.gad.dk>

FINLAND/FINLANDE

Akateeminen Kirjakauppa PO Box 128
Keskuskatu 1
FI-00100 HELSINKI
Tel.: +358 (0)9 121 4430
Fax: +358 (0)9 121 4242
E-mail: akatilaus@akateeminen.com
<http://www.akateeminen.com>

FRANCE

Please contact directly /
Merci de contacter directement Council of
Europe Publishing Editions du Conseil de
l'Europe FR-67075 STRASBOURG cedex
Tel.: +33 (0)3 88 41 25 81
Fax: +33 (0)3 88 41 39 10
E-mail: publishing@coe.int
<http://book.coe.int>

Librairie Kléber

1 rue des Francs-Bourgeois FR-67000
STRASBOURG Tel.: +33 (0)3 88 15 78 88
Fax: +33 (0)3 88 15 78 80
E-mail: librairie-kleber@coe.int
<http://www.librairie-kleber.com>

GREECE/GRÈCE

Librairie Kauffmann s.a. Stadiou 28
GR-105 64 ATHINA I
Tel.: +30 210 32 55 321
Fax.: +30 210 32 30 320
E-mail: ord@otenet.gr
<http://www.kauffmann.gr>

HUNGARY/HONGRIE

Euro Info Service Pannónia u. 58.
PF. 1039
HU-1136 BUDAPEST Tel.: +36 1 329 2170
Fax: +36 1 349 2053
E-mail: euroinfo@euroinfo.hu
<http://www.euroinfo.hu>

ITALY/ITALIE

Licosa SpA
Via Duca di Calabria, 1/1 IT-50125 FIRENZE
Tel.: +39 0556 483215
Fax: +39 0556 41257
E-mail: licosa@licosa.com
<http://www.licosa.com>

NORWAY/NORVÈGE

Akademika
Postboks 84 Blindern NO-0314 OSLO
Tel.: +47 2 218 8100
Fax: +47 2 218 8103
E-mail: support@akademika.no
<http://www.akademika.no>

POLAND/POLOGNE

Ars Polona JSC
25 Obroncow Street
PL-03-933 WARSZAWA Tel.: +48 (0)22 509
86 00
Fax: +48 (0)22 509 86 10
E-mail: arspolona@arspolona.com.pl
<http://www.arspolona.com.pl>

PORTUGAL

Marka Lda
Rua dos Correiros 61-3 PT-1100-162 LISBOA
Tel: 351 21 3224040
Fax: 351 21 3224044
Web: www.marka.pt
E mail: apoio.clientes@marka.pt

RUSSIAN FEDERATION/ FÉDÉRATION DE RUSSIE

Ves Mir
17b, Butlerova ul. - Office 338 RU-117342
MOSCOW
Tel.: +7 495 739 0971
Fax: +7 495 739 0971
E-mail: orders@vesmirbooks.ru
<http://www.vesmirbooks.ru>

SWITZERLAND/SUISSE

Planetis Sàrl
16 chemin des Pins CH-1273 ARZIERE
Tel.: +41 22 366 51 77
Fax: +41 22 366 51 78
E-mail: info@planetis.ch

TAIWAN

Tycoon Information Inc.
5th Floor, No. 500, Chang-Chun Road Taipei,
Taiwan
Tel.: 886-2-8712 8886
Fax: 886-2-8712 4747, 8712 4777
E-mail: info@tycoon-info.com.tw
orders@tycoon-info.com.tw

UNITED KINGDOM/ROYAUME-UNI

The Stationery Office Ltd PO Box 29
GB-NORWICH NR3 1GN
Tel.: +44 (0)870 600 5522
Fax: +44 (0)870 600 5533
E-mail: book.enquiries@tso.co.uk
<http://www.tsoshop.co.uk>

UNITED STATES and CANADA/ ÉTATS-UNIS et CANADA

Manhattan Publishing Co
670 White Plains Road
USA-10583 SCARSDALE, NY
Tel: + 1 914 472 4650
Fax: +1 914 472 4316
E-mail: coe@manhattanpublishing.com
<http://www.manhattanpublishing.com>

Council of Europe Publishing/Editions du Conseil de l'Europe
FR-67075 STRASBOURG Cedex

Tel.: +33 (0)3 88 41 25 81 – Fax: +33 (0)3 88 41 39 10 – E-mail: publishing@coe.int – Website: <http://book.coe.int>

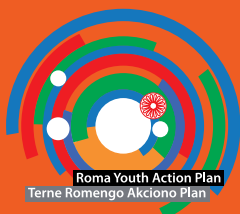
Hakaj te ikerel pes ani godzi si korkorutno edukacijako resurso savorenge sve so khamen te promovirinen horeder haljovipe vash o Romengo Genocido thaj te maren pes mamuj i diskriminacija. O vastliloro si bazirimo upral e manushikane hakajengere principura, thaj e remembranca chivela sar jekh aspekti vash sikljovipe pe kodo, trujal thaj vash manushikane hakaja.

E terne Romengo identitetosko zuraripe si prioriteto ande Terne Romengo Akcijako Plano kotar Europutno Konsilo. Kodo implicirinela te kerel pes jekh trujalipe kote so von ka shaj te bajron tromales diskriminacijatar pachaindoj an pesko identiteti thaj avutne perspective, respektirindoj korkore pengi historija thaj olengo puralno kulturako palpalipe thaj afilijacije.

O Genocido upral e Roma kerelas pes angleder vi pe Dujto Lumako Maripe thaj kerdas hor impakto upral e Romane komunitetura trujal Europa, thaj khelel centralno rola vash haljovipe pe anticiganizmo thaj diskriminacija kerdini upral e Roma. Sikljvipe vash o Genocido si but mahat/imortantno vash sa e terne manusha. Vash e terne Roma si jekh drom te haljoven so kerelas pes mamuj olengere komunitetura, thaj te del olen dumo, lacheder te hacharen olengo identiteto thaj e adadzivesutne situacija.

Involvirindoj e terne manushen, leidnoj vi e terne Romen ko rodipena, diskusija thaj arakhibe so si kodo Romano Genocido, si lacho drom te invovirinen pes sar agentura thaj aktorura na korkori pengo haljovipe vash e manushikane hakaja thaj historija.

Ano Hakaj te ikerel pes ani godzi shaj arakhen pes vi edukacijakere aktivitetura, sar vi ideje vash komemoratutne khidipena, informacije vash o Genocido thaj oleski relevanc upral e Romengi situacija adadzives. Si dizajnirime majangle vashterne buchara pen a-formalno butja, numa ovela vi lacho sakoneske so kerel buchi ande edukacija, leindoj kate vi e shkolen.

www.coe.int/youth/roma

PREMS 049221

ROM

www.coe.int

E Europako Konsilo si kontinenteski legarutni manushikane hakajengi organizacija. An late si 47 thema membrura vi sa e membrura katar e Europaki Unija. Sa e Europutne Konsiloskere thema membrura chutine signature pe Europutni Konvencija vash Manushikane hakaja, dokumento savo so protektirinela e manushikne hakajen, e demokracija vi e kanunosko legaribe. E Europaki Kris vash Manushikane Hakaja dikhel sar dzala e Konvencijako implmentiribe ande thema membrura.

<http://book.coe.int>
ISBN 978-92-871-8842-7
€15/US\$30

